

Šokci u povijesti, kulturi i književnosti

Rem, Goran; Rem, Vladimir

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2009**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:311797>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-01**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

ISBN 978-953-6456-92-5

9 789536 456925

cijena: 300,00 Kn

Goran Rem
Vladimir Rem

ŠOKCI U POVIJESTI, KULTURI I KNJIŽEVNOSTI

ŠOKCI U POVIJESTI, KULTURI I KNJIŽEVNOSTI

Goran Rem
Vladimir Rem

GRENZE

zwischen dem k.k.

BRODER | **BRODER**
MILITÄR COMMUNITÄT | GRENZ REGIMENT
und | N° 7.

ŠOKCI U POVIJESTI, KULTURI I KNJIŽEVNOSTI

Goran Rem i Vladimir Rem

Nakladnik
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku

Šokačka grana Osijek

Za nakladnika
Ana Pintarić
Vera Erl

Urednica
Helena Sablić Tomić

Recenzentice:
Dubravka Oraić Tolić
Adriana Car Mihec

Kazalo imena
Tatjana Ileš

Oblikovanje naslovnice
Ines Matijević

Unos
Dejan Bojčić

Grafičko oblikovanje
Ivan Nećak

Prijevod na engleski
Ljerka Radoš

UDK
Vera Erl

Suglasnost Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku br. 43/08 od 15. 12. 2008.
CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 686231

ISBN 978-953-6456-92-5

Tisak
Grafika d.o.o. Osijek

Osijek, 2009.

Goran Rem i Vladimir Rem

ŠOKCI

U POVIJESTI,

KULTURI I

KNJIŽEVNOSTI

Osijek, 2009.

ŠOKCI U POVIJESTI, KULTURI I KNJIŽEVNOSTI

predavanja za razumijevanje šokačkog konteksta
hrvatske književnosti u Slavoniji

Sadržaj:

<i>Uvodno o koncepciji i cilju knjige Šokci u povijesti, kulturi i književnosti</i>	7
ŠTO JE ŠOKAŠTVO	11
<i>Šokci u povijesnom vrtlogu</i>	
PRVE STRANICE POVIJESTI	19
ODAKLE ŠOKCI U SLAVONIJI	23
ŠOKAČKI "KRIŽNI PUT"	27
NAZIV ŠOKCI U POVIJESNOM I DANAŠNJEM OBZORJU	35
KOLIKO JE SLAVONIJA ŠOKAČKA	43
<i>Tragom prošlosti Šokadije</i>	
BAŠTINA SREDNJOVJEKOVLJA	51
POVIJESNI PRIJEPORI	55
PUTOPISNA SVJEDOČANSTVA	59
IZAZOVNA POVIJEST	63
ODNAROĐIVANJE KAO SUDBINA	69
DUGOVJEKI ŽIVOT SOKAKA	75
WIRTSHAUSIMA U POHODE	79
TRAGOVI POVIJESNIH EPOHA	83
<i>Tradicijska kultura i književnost</i>	
FOLKLORNA BAŠTINA ŠOKADIJE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI	91
POSTOJI LI ŠOKAČKA KNJIŽEVNOST?	97
ČUVANJE IZVORNE RIJEČI ILI JOŠ JEDNA SASTAVNICA ŠOKAČKOG IDENTITETA	109
"MORS CROATICA" I PISCI ŠOKADIJE	121
<i>Reljkovićeve 'zuj žice' i Šokci</i>	
A "ZUJ MU ŽICE" TRAJE	137
HIMNIK GRANIČARSKE EPOPEJE	141
SAMUZATAJNI UTEMELJITELJ MODERNE HRVATSKE POVIJESTI	145
ZATOČENIK IZ ČARDAKA	149
ISTRAŽIVAČ BAŠTINE	151
BENEŠIĆ I ILOK	153
VEZAN ZA ZAVIČAJ, ZA MAJKU NAŠIČANKU... ..	155
TAJNA LJUBAV JOSIPA KOZARCA (?)	157
ISO VELIKANOVIĆ I VINKOVAČKA KAZALIŠNA TRADICIJA	161
ZAŠTO JE JOZA IVAKIĆ NAJŠOKAČKIJI PISAC?	163
KRONIČAR SLAVONIJE KOJE VIŠE NEMA	167
ŽALOST RADI ŠOKADIJE	169
LJUDSKA OČITOVANJA KAO NADAHNUĆE	171

KLASIK PUČKOG STIHA	173
DOSLJEDAN KATOLIČKI INTELEKTUALAC	175
TANKOĆUTNI LIRIK ZAVIČAJA	177
PANONIZAM MIROSLAVA S. MAĐERA	179
<i>Istine i zablude o Šokcima</i>	
ISTINE I ZABLUDE O ŠOKCIMA	185
TADIJA NE VOLI RUBNOSTI ŠOKAŠTVA	191
<i>Povratak korijenima</i>	
MARA ŠVEL GAMIRŠEK I IŠČITAVANJE TEKSTOVA	197
<i>Bilješka o piscima</i>	215
<i>Literatura/lektira</i>	219
<i>Summary</i>	225
<i>Popis ilustracija</i>	227
<i>Kazalo imena</i>	231

Uvodno o koncepciji i cilju knjige Šokci u povijesti, kulturi i književnosti

0.

Rukopis je građen kao predavačko odnosno pažljivo osvjetljavanje a) izvora povijesne, napose b) kulturnopovijesne i c) književnointerpretativne, dimenzije recepcije subetničkog fenomena šokaštva. Naglašena su pitanja koja dosad nisu obrađena ni u historiografiji niti tematološkoj književnoj obradi. Literatura je obuhvaćana naracijom predavanja i sugestivnim je lektirskim smjerom studijske pretrage.

I.

Knjiga profesora novije hrvatske književnosti na Sveučilištu u Osijeku Gorana Rema i pjesnika, esejista, feljtonista i antologičara Vladimira Rema sastoji se od 6 tematskih cjelina raspoređenih u 34 potpoglavlja s postavljenim problemskim i projekcijskim pitanjima.

Već i letimičan uvid u kompoziciju rukopisa jasno nagovještuje sve kvalitete buduće knjige, koja razvidno oblikuje: temu subetničkoga nacionalnoga i regionalnoga identiteta Šokaca, novinu pristupa, usustavljenost građe i metodološku dosljednost prikaza povijesti i identiteta.

Oslanjajući se na klasičnu historiografsku literaturu od Konstantina Porfirogeneta preko nacionalnih autoriteta Vjekoslava Klaića i Ferde Šišića do relevantnih regionalnih historiografa te promatrajući nacionalni i regionalni identitet Šokaca u sklopu novih socioloških, književnoteorijskih i antropoloških pristupa u rasponu od Theodora Adorna i Vladimira Bitija do Jerryja D. Moorea i Judith Butler, autori su pružili takav sustavan i inovacijski pregled šokačkoga pitanja kakav je još donedavno bio nezamisliv. Spoj historiografske utemeljenosti, novih metoda i širine građe nije ostao bez učinka.

U uvodnome poglavlju *Što je šokaštvo* autori omeđuju problemsko polje svoga istraživanja i postavljaju osnovno pitanje na koje će tražiti odgovor: pitanje o etničko-vjerskom identitetu Šokaca kao kompaktne subregionalne dionice unutar slavonskoga i hrvatskoga nacionalnog korpusa. Prva dva poglavlja posvećena su povijesnome utemeljenju Šokaca iz dviju vizura. Dok se prvo poglavlje, *Šokci u povijesnom vrtlogu*, bavi općim problemima geneze šokaštva, drugo poglavlje, naslovljeno *Tragom prošlosti Šokadije*, prava je kulturološka arheologija šokačkoga povijesnog bivanja i identitetskih putova, podastrta u nazivima gradova i

naselja, rukopisu arhitekture u crkvama i kapelicama, zabavnom životu i čitaonicama od Broda do Iloka – “kontinentalnoga Dubrovnika”. Sljedeća dva poglavlja ponovno se nadopunjuju različitim pristupima, pri čemu je u središtu pozornosti književna građa. U poglavlju *Tradicijska kultura i književnost* riječ je o općoj jezičnoj problematici „šokačke riči“ i sudbinskim modusima slavonskih književnih biografija, od preranih smrti i komunističkih progona do Siniše Glavaševića – „Ivana Gorana Kovačića našega doba“. Poglavlje pak *Reljkovićev 'zuj žice' i Šokci* usredotočuje se na konkretne autorske poetike od 18. stoljeća do danas. U susretu s faktografskom građom autori argumentiraju tezu o postojanju šokačkog identiteta, ali i raznokulturnih elemenata kao sastavnice šokaštva, pri čemu se identitetska razina dovodi u suodnos s poetičkim značajkama. Poglavlje *Istine i zablude o Šokcima* demistificira usmene, ali i pisane nespornice oko kulturoloških sastavnica šokačkoga identiteta, što se ponovno ovjerovljuje na primjerima književnih tekstova. U posljednjem poglavlju *Povratak korijenima* autori predstavljaju suvremeno bavljenje Šokcima i šokaštvom. Tu se upućuje na istraživački prijelomnu godinu 2005., kada se u Osijeku organizira međunarodni znanstveni seminar *Urbani Šokci* koji rezultira istoimenom bibliotekom znanstvenih i stručnih radova (u tri sveska). Iste godine započinje i dijalektološki skup *Šokačka rič* u Vinkovcima, popraćen godišnjim zbornicima te popularnom panoramskom publikacijom *Šokadija i Šokci* u izdanju Privlačice iz Vinkovaca.

Knjiga Gorana i Vladimira Rema *Šokci u povijesti, kulturi i književnosti* pruža metodološki nov pogled na problematiku nacionalnog i regionalnog identiteta te u sklopu klasične historiografije i postmodernih teorija identiteta prvi put u nas daje utemeljeni i argumentirani prikaz jednoga od regionalnih podsustava – šokačkoga identitetskog modusa, njegovih povijesnih putova i književno-kulturnih oblika. Kada se na nacionalni i regionalni identitet počne gledati iz novih kulturoloških vizura dekonstruktivne sociologije, antropologije, povijesti mentaliteta, kulturoloških teorija i rodnih studija, kao što je to u knjizi dvaju Remova, rezultati ne mogu izostati. Riječ je o novim, u ponekim dionicama šokantnim uvidima u povijesnu genezu šokaštva i tvorbu različitih slojeva kulturnoga bivanja od nacionalne suprarazine do regionalne i etničko-vjerske subrazine, o briljantnoj reprezentaciji regionalnih, supraregionalnih i subregionalnih identiteta koji nisu monološki učahureni u sebe same, nego dijaloški otvoreni prema naciji i svijetu te u toj otvorenosti postojani i trajni. Tako se još jednom potvrđuje poznata Bahtinova teza o dijalogu, ali ne kao politička fraza koja potire svaki identitet, nego kao plodotvorna otvorenost vlastitoga prema različitim sferama drugoga i drugoga prema višestrukoj vlastitosti.

Zbog metodološkoga *novuma* u problematici kulturnog identiteta, zbog arheologije građe i sustavnosti njezine obradbe te zbog novih spoznaja o postojanju, povijesti i opstanku šokačkoga subregionalnog bića knjigu Gorana i Vladimira Rema najtoplije preporučujem modernom napose mladežnom čitateljstvu.

U Zagrebu, studenoga 2008.

prof. dr. sc. Dubravka Oraić Tolić

II.

U uvodnoj studiji ove knjige (*Što je šokaštvo ili uvod*) autori ponajprije daju jasan odgovor na postavljeno uvodno pitanje te navode da taj do sada u književnoj i kulturnoj povijesti nedovoljno izučeni pojam nije moguće vezati samo uz Slavoniju, štoviše terminološki ga definiraju u odnosu na njemu susljedne (etničke, geografske, vjeroispovjedne) pojmove. Slijede dva poglavlja (*Šokci u povijesnom vrtlogu* i *Tragom prošlosti Šokadije*) koja se primarno bave šokačkom poviješću – njenim prvim stranicama upisanim u slavonskim ravninama, najstarijim toponimima zabilježenim već na Peutingerovoj zemljopisnoj karti iz 3. stoljeća te mnogim drugim zemljopisno-događajnim okolnostima pojavljivanja i formiranja šokaštva ne samo na hrvatskom, već i na mađarskom, bosanskom i rumunjskom prostoru.

U poglavlju *Tradicijska kultura i književnost* izučavaju bogat i nadasve raznolik korpus šokačke književnosti – njene usmene i pisane folklorne baštine te umjetničke književnosti. U narednom dijelu teksta – *Reljkovićev 'zuj žice' i Šokci* autori se iscrpnije usredotočuju na poetike konkretnih autora – počevši od 18. stoljeća i M. A. Reljkovića preko devetnaeststoljetnih preporodnih nastojanja zabilježenih u opusu šokačkog pjesnika Mate Topalovića, potom umnogome zaboravljenog rada znanstvenika i pedagoškog djelatnika Matije Mesića, pripovjedača i pjesnika, istaknutog etnografa i etnologa Josipa Lovrečića, pa sve do današnjih dana. Poglavlje *Istine i zablude o Šokcima* tiče se kulturoloških pretpostavki šokačkog subetniciteta, dok u zaključnom dijelu po naslovom *Povratak korijenima* autori preispituju suvremena bavljenja Šokcima (organiziranje međunarodnih seminara, dijalektoloških skupova, kulturnih udruga, biblioteka i sl.).

Nakon utvrđivanja osnovnih teorijskih postavki o šokačkom identitetu, povijesti, kulturi i književnosti i sistematiziranja postojećih znanstvenih spoznaja sa spomenutog područja te njegovog komparativnog kontekstualiziranja autori knjige vrlo vješto i pristupačno (i u jezičnom i u konceptualnom smislu), nadasve inovativno sumiraju sva dosadašnja istraživanja fenomena šokaštva te izvorno otkrivaju i upotpunjuju mnoga zanemarena područja. Djelo je utemeljeno na mnogobrojnim prijašnjim proučavanjima specifične regionalne, tj. šokačke povijesti, kulture i književnosti obojice autora, kao i na znanstvenim spoznajama dosada najznačajnijih povjesničara i teoretičara spomenutog područja.

Valja zaključiti da prema svojoj tematici, koncepciji, kompoziciji, originalnosti i obuhvatnosti književnopovijesnih, teorijskih, povijesnih, socioloških i antropoloških pitanja o problematici regionalne književnosti koja su vrlo pregledno, metodički i znanstveno utemeljeno elaborirana djelo Gorana i Vladimira Rema predstavlja značajan i nadasve originalan doprinos na području književnopovijesnog izučavanja hrvatske regionalne književnosti.

Sadržaj i tekst knjige *Šokci u povijesti, kulturi i književnosti* Gorana Rema i Vladimira Rema u potpunosti je kompatibilan suvremenom konceptu proučavanja *regionalne književnosti*.

Po svojoj koncepciji, metodičkoj i metodološkoj kvaliteti držim da ovo djelo zadovoljava sve potrebne zahtjeve refleksivne literature za komparativno osvjetljavanje regionalne književnosti u odnosu na njen širi kontekst. Ujedno otvara u svome uvodu i prvim trima poglavljima poticajan teorijski uvod u kojem se određuje prostor šokačke povijesti, kulture i književnosti te rješavaju terminološki problemi. Vidljivo je da su pretpostavke, zaključci, spoznaje i teorije njegovih autora temeljeni na rezultatima višegodišnjeg istraživačkog rada, odnosno na njihovu višestrukom istraživačkom iskustvu, naime pri izradi djela primjereno su i poliloški korištene tuđe spoznaje, informacije, stavovi i zaključci.

Književnoteorijske i književnopovijesne teze koje donosi vrlo pozitivno, poticajno i djelotvorno unaprjeđuju znanstvene spoznaje s područja regionalne književnosti, napose i kulturologije, a projektivno su i slikom kulturnog teksta, neodvojivo naslonjena uz povijesna stanja i mijene, sveukupno prikazujući stanje plodosnosnoga traga.

U Rijeci, studenoga 2008.

dr. sc. *Adriana Car-Mihec*, red. prof.

ŠTO JE ŠOKAŠTVO

Ovo o čemu je ovdje pisati ponajbolje je započeti tvrdnjom da se šokaštvo ne može vezati samo za Slavoniju. U povijesnim izvorima šokački se Hrvati još u srednjem vijeku, spominju u Bosni, a prvi zapis o njihovu nazivlju potječe iz 1615. godine. U to vrijeme u Rami i Humu (što je inačica današnje Bosne i Hercegovine) vladaju Turci. Stoga je razumljivo što se prvospomen imena Šokci nalazi u jednoj turskoj ispravi, i to kao naziv za katolike, tj. za one čija je "sljedba od vjere Srba, Grka i Vlaha sasvim različita", kako to stoji u fermanu sultana Ahmeda I.

Osobna iskaznica šokačkih Hrvata ne samo da nije još temeljito izučena i napisana, nego su i povijesni izvori o tome obavijeni mnogim nepoznicama, posebice u vezi s podrijetlom Šokaca i njihovim seobama. Jer, kao što nas ne mogu zadovoljiti uopćene konstatacije, poput onih da su Šokci "integralni dio hrvatstva, nastanjen prvobitno u Bosni" (Ljudevit Vidaković) ili da pojam Šokac "označava prije svega narod koji se krsti šakom", kako se o tome pisalo u *Slavonskom kalendaru* Adama Filipovića u 19. stoljeću, ne mogu se bezrezervno prihvatiti niti promišljanja o podrijetlu Šokaca u kontekstu istrošene dogme o seobi Slavena, pri čemu se zanemaruje autohtona komponenta u etnogenezi Hrvata.

Kroz što su sve šokački Hrvati prošli od pojavljivanja na povijesnoj pozornici do naseljavanja krajeva u kojima danas žive? Tim se pitanjem naša historiografija sve doskora nije bavila, pa usklađena odgovora još nemamo. Među malobrojnim povjesničarima i publicistima koji su prilazili ovoj temi posebnu pozornost zaslužuju Ante Sekulić, Mirko Marković i Stjepan Krpan. Prvi od spomenutih, Ante Sekulić, pisac mnogih rasprava i djela o Šokcima i Bunjevcima koji nastanjuju prostore između Dunava i Tise, u svojim je istraživanjima dopro dotle da je moguće govoriti o gotovo konačnim sintezama povijesti bačkih Hrvata. Studija Mirka Markovića *Šokci i njihovo podrijetlo u Slavoniji*, prvotno objavljena u monografiji *Zagrebačka "Šokadija"* (Zagreb, 2002.), a potom u prvom svesku petoknjižja *Šokadija i Šokci* (Vinkovci, 2007.) u osnovi objašnjava šokačku prošlost, ali i suvremenost. Akademik Marković ne poistovjećuje Šokce sa Slavoncima, jer to jednostavno nije točno, iako je točno da Slavonci daju šokaštvu poseban pečat. Krpan je zaokupljen prošlošću i sadašnjošću hrvatskih skupina u susjednim zemljama koje, prema njegovim nalazima, ustrajno čuvaju svoj šokački identitet.

Što je šokački identitet?

Što je Šokac, a što Slavonac? Kako razumjeti šokaštvo polazeći od dvaju značenja toga pojma (oznake za etničku pripadnost i oznake za vjeroispovijest)?

Šokac u smislu etničke pripadnosti i Šokac u smislu vjeroispovijesti preklapajući su pojmovi. To najbolje pokazuje činjenica nacionalne i vjerske homogenosti Šokaca neovisno o tome gdje su se stjecajem povijesnih okolnosti našli i ostali živjeti čuvajući svoju samobitnost.

Pojam Šokci sadrži tri osnovne regionalne komponente: bosansku, slavonsku i podunavsku.

Griješe oni koji šokaštvo žele učiniti ekskluzivno bosanskim, ali nisu u pravu niti oni koji slavonske Šokce smatraju jednim istinskim baštinicima šokačke tradicije. Neadekvatnost poistovjećivanja šokaštva s pripadnošću vremenima turske Bosne ne treba posebno obrazlagati, jer je, i bez navođenja dokaza u tom smislu, jasno da se nacionalni identitet šokačkih Hrvata (ma gdje se oni nalazili) ne može izvoditi iz prošlosti Bosne, tj. da se šokaštvo ne može tumačiti kao nešto isključivo bosansko.

Za bosansko svojatanje šokaštva ne mogu se 'okrivljavati' samo Bosanci, točnije (da ne bude nespornosti) samo hrvatski prebjezi iz Bosne, nego i sami slavonski Hrvati. Nerijetko se upravo među starosjedilačkim življem u Slavoniji zanemaruje, pa i otklanja, pripadanje šokačkoj grani zbog neupućenosti u povijesne činjenice među kojima je najvažnije ime Šokac u bosanskom ruhu. Okretanje od tako shvaćenog šokaštva zapravo je odricanje od vlastitih istovjernih predaka, npr. bosanskog bana Borića, te njegovih potomaka, plemićke porodice Berislavić koja je gospodarila slavonskom i bosanskom Posavinom sve do dolaska Turaka.

Osim domaćeg stanovništva Slavonije i Baranje hrvatske izbjeglice iz Bosne prihvaćali su i starosjediloci Srijema i susjedne Bačke povezani nacionalnim i teritorijalnim zajedništvom. Književni povjesničar i esejist, Vukovarac Nikola Andrić ovako je definirao to združeno obilježje starosjedilačkog življa ovih dvaju područja: "S bačkim Hrvatima, Bunjevcima i Šokcima, mi i jesmo isto. Ikavsko narječje, pjesma, značaj, sve isto." Ovdje ćemo napomenuti kako se nacionalna integracija među bačkim Hrvatima provodila na vjerskoj osnovi, što se može objasniti time da su – prema istraživanjima Ante Sekulića – u Podunavlju veoma rano bile uređene katoličke župe na čelu s franjevcima koji su bili ne samo dušebrižnici nego i predvoditelji šokačkih skupina u njihovoj potrazi za novim zavičajem.

Primarnost značenja bosanske komponente u šokačkom podrijetlu valja uzeti uvjetno, zato što je riječ o hrvatskom katoličkom življu koji iz srednjovjekovne Bosne dolazi u savsko-dravsko međurječje i Podunavlje, a

ne o onom hrvatskom katoličkom pučanstvu koje kao starosjedilački element nastanjuje Slavoniju.

Potrebno je ovu činjenicu naglasiti da se ne bi stekao pogrešan sud kako je etničnost Šokaca, u cjelini uzevši, bosanske provenijencije, ili, jednostavnije rečeno, da su (svi) današnji Šokci podrijetlom Bosanci.

Ali – znatnim dijelom oni to nesumnjivo jesu. Evo nekoliko primjera, posebice zanimljivih.

Relkovići (u književnosti se pisanje tog prezimena udomaćilo sa *lj*) došli su u Slavoniju kao prebjezi iz Bosne. Nastanili su se u Svinjaru (danas selo Davor). Stoljećima znano po svojim lađarima (nazivaju ga "slavonskom Kostrenom"), to selo novogradiške Posavine pročulo se tako i po piscu *Satira iliti divjeg čovika* koji se u njemu rodio 1732., kao sin Stjepana Reljkovića, kapetana 8. Gradiške graničarske regimente.

Da šokački rod Ivakića, iz kojeg je potekao i poznati pisac *Inoče, Majstorice Ruže* i drugih dramskih djela, vuče podrijetlo iz Bosne također se nedvojbeno zna. Dolazak te obitelji iz Varcar Vakufa ili Mrkonjić-Grada, kako se danas zove mjesto u kojemu su živjeli Ivakići, seže u 1740. godinu (Luka Ivakić s ženom Anom r. Matijašević doselio u Dalj). S vremenom se rod Ivakića proširio (Otok, Vinkovci, Slakovci, Vukovar, Županja, Babina Greda).

U studiji *Porijeklo stanovništva vinkovačkog kraja*, (1971.) nalazimo, između ostalog, podatak da preci Josipa i Ivana Kozarca doseljavaju u Vinkovce početkom 18. stoljeća, također iz Bosne. A poseban je kuriozum: prozvani su tako po mjestu Kozarac (nedaleko od Prijedora) odakle su došli.

Iako isprva presudan, tzv. bosanski čimbenik postupno je potiskivan, da bi se s vremenom izgubio u vrtlogu višesmjernog doseljavanja. Ilustracije radi, uz rod Pavičića (kojemu pripada i Stjepan Pavičić, pisac spomenute studije), u Slavoniju su iz Like došli i Biondići, a s njima i jedna obitelj iz Senja koja je u Vinkovcima dobila prezime Senčić. I sam lički prebjeg, Pavičić je – kako svjedoči Krunoslav Tkalac – isticao da je Šokac i "time se ponosio". Zanimljiv je slučaj brodske obitelji Brlić (iz koje je poteklo niz uglednih i zaslužnih osoba, kojima pripada i slavna Ivana Brlić-Mažuranić) i obitelji Berković (najpoznatijoj po književnom kritičaru i esejistu Josipu Berkoviću, koji je u razdoblju između dva rata u Brodu izdavao i uređivao časopis *Savremeni pogledi*). Brlići su u Slavoniju došli iz Hercegovine, a obitelj Berković je svoje prvotno prebivalište na otoku Hvaru zamijenila s gradom na lijevoj obali Save.

O bosanskim šokačkim korijenima može se raspravljati, ali ih se ne može negirati. Treba, međutim, negirati posve neutemeljenu tezu (koju nastoje nametnuti čak i suvremeni bosanski povjesničari) da su Hrvate u

Bosnu i Hercegovinu doveli Turci. Čitamo: "Doseljavanje Srba i Hrvata na bosansko-hercegovački prostor uslijedilo je tek u vrijeme turske okupacije Bosne." U knjizi *Kultura Bošnjaka*, objavljenoj 1995. o muslimanima će dr. Smail Balić zabilježiti: "Muslimana je bilo uz slivove srednjeg i donjeg Dunava, donje Save i oko drinskog ušća u Savu i prije dolaska Turaka na Balkan". Dakle, muslimana je bilo u Bosni i u dotursko doba, dok su Hrvate naselili Turci. Što se, pak, Srba tiče, povijesni izvori njihovu prisutnost u Bosni do dolaska Turaka ne bilježe. Činjenica je da Srbi (i to oni koji potječu od pravoslavnih Vlaha, a ne etnički Srbi) dolaze u Bosnu s Turcima: oni ih naseljuju na opustjela ognjišta hrvatskog življa koji je uzmicao pred turskim osvajačima.

Povijesna je istina da su Hrvati pred turskom najezdom bježali iz Bosne, a ne da su za vrijeme turske okupacije Bosnu naseljavali. Predaja o njihovim bosanskim korijenima živa je i danas. Kraljeva Sutjeska, Bobovac, Jajce, Kreševo, Fojnica, Visoko, Zenica, Tuzla, Plehan (spomenuta su samo važnija naselja) svjedoče kako Bosna i Hercegovina sa svojom poviješću ne pripadaju samo muslimanima (pretečama današnjih Bošnjaka) nego i katolicima, Šokcima.

O šokačkom obilježju znatnog dijela današnje Slavonije nema nikakvih dvojba. Zanimljivo je u tom kontekstu postaviti pitanje suodnosa termina Šokac, koji je u službenoj uporabi u Slavoniji od 1702. godine (*Popis Dakovštine*), i termina Slavonac koji izvire iz povijesne tradicije. Oba su ova termina, ubrzo nakon završenih migracijskih kretanja, postali sinonimi za najbrojniju narodnosnu skupinu u Slavoniji. Ali, unatoč tome desetljećima su se izokretala mišljenja o značenju šokačkog nazivlja. Iskrivljen stav glede šokačke grane hrvatskog etničkog korpusa u Slavoniji imali su uglavnom stanovnici urbanih sredina za koje je šokaštvo nerijetko bilo samo posprdna oznaka za seosko pučanstvo. Manje je poznata činjenica da pjesnik Dragutin Tadijanović, iako rodom iz šokačkog sela Rastušja, nije volio ime Šokac i ostale moguće izvedenice iz toga naziva (Šokadija, šokačko i sl.).

Riječ-dvije o razlici u terminima Šokac i Slavonac. Šokac je vjersko-nacionalna i kulturna identitetska oznaka, a Slavonac je naziv za stanovnika Slavonije, kao pokrajine u istočnoj Hrvatskoj. Ako netko kaže da je Slavonac, znači da je podrijetlom vezan uz taj teritorij, a kad netko tvrdi da je Šokac, znači da je njegov kulturni i etnički identitet stečevina vremena kada je naziv Šokac prihvaćen kao rodovsko ime jednog dijela Hrvata. Šokaštvo je, dakle, s jedne strane subetnička kategorija (Šokci kao hrvatska subetnička skupina) a s druge nadregionalna kategorija, jer obuhvaća i Šokce izvan Slavonije (npr. bački Šokci, Šokci u Mađarskoj i Rumunjskoj).

PITANJA

Što je šokaštvo? Običajna, usmena ili povijesno-kulturna činjenica?

Što je s nazivom Šokac? Koje su etimološke opcije otvarane u njegovu tumačenju?

Kako se šokaštvo otkriva u obiteljskom rodoslovlju (porodičnoj genologiji) slavonske povijesti?

Koje su povijesne okolnosti generirale projekciju šokačkog zemljopisa?

Koje identitetske razine nosi etnonim "Šokac"?

MATAKOVIĆ I MATAKOVIĆ

– ŠOKADIJA I ŠOKCI

Vodeći suvremeni hrvatski strip autor, slikar i glazbenik Dubravko Mataković više je puta humorno osvježavao lik Šokca. Njegov je otac, Joza Mataković, desetljećima slikao čvrstu i rahlo scenografičnu dramu zaljubljeničtva u ravnicu.

Joza M., rješenje naslovnice iz 1987.

AUTOHTONO ŠOKAČKO PUČANSTVO U SLAVONIJI

Šokadija (izvedenica od imena Šokac koja funkcionira danas kao ime za nizinski dio Slavonije s osloncem na Savu) odvajkada je napućena šokačkim Hrvatima rodbinski povezanim u tzv. rodovske zajednice. O tome svjedoče popisi o rodoslovljima starosjedilaca pojedinih područja, poput onoga, dosad najpotpunijeg i najpouzdanijeg, s kraja prošloga stoljeća pod nazivom Vinkovački šokački rodovi, kojeg je izradio Tomo Šalić.

Akšamovići iz sela Garčina u brodske kraju (na slici) jedan su od najstarijih šokačkih rodova na ovim prostorima.

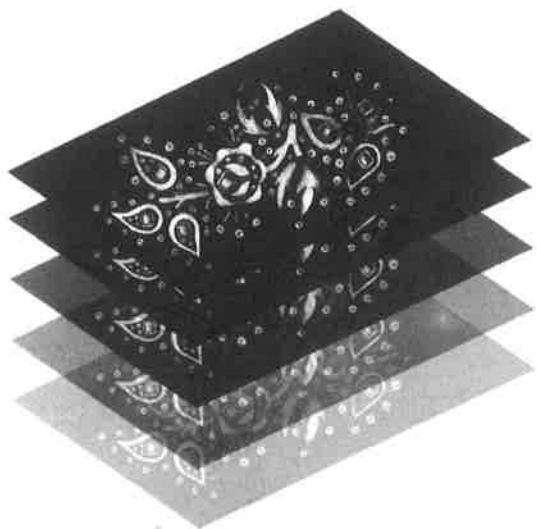
Šokci u povijesnom vrtlogu

ŠOKAČKA ČITANKA

Pojava ovoga izdanja (2006.) proizlazi iz prve povijesti hrvatske književnosti koja eksplicitno prepoznaje korpus književnosti sa šokačkom problematikom (Slavonski tekst hrvatske književnosti, 2003.).

ŠOKAČKA ČITANKA

Priredili: Helena Sablić Tomić i Goran Rem

PRVE STRANICE POVIJESTI

Nedvojbeno je da su se šokački Hrvati udomačili prvo u Slavoniji a potom izvan nje (Srijem, Baranja, Bačka). Da su najprikladnija boravišta našli upravo u plodnoj ravnici između Ilove, Save, Drave i Dunava svjedoči, između ostalog, činjenica da se gotovo cijeli nizinski dio Slavonije s osloncem na Savu naziva Šokadijom. To područje predstavljalo je, u dugom vremenskom razdoblju, tampon-zonu koja je branila hrvatski teritorij od Turaka.

Zemljopisni pojas s Vinkovcima, Županjom, Slavonskim Brodom, Našicama i Đakovom, kao upravno-gospodarskim i kulturnim središtima tog dijela Slavonije, smatra se i danas uporištem šokaštva.

Kada je zemljopisna odrednica Šokadija nastala, o tome pisanih i pouzdanih dokaza nema. Možemo sa sigurnošću reći samo to da se ovako imenovanje slavonske Posavine pojavljuje u hrvatskoj književnosti na razmeđu 19. i 20. stoljeća, kada pisci s područja nekadašnje Vojne krajine unose taj naziv u svoja djela.

Najstariji toponimi

Najstariji toponimi, a pritom mislimo na imena drevnih slavonskih gradova i naselja u dalekoj prošlosti, zabilježeni su na Peutingerovoj zemljopisnoj karti (*Tabula Peutingeriana*, nazvana tako prema njemačkom istraživaču Konradu Peutingeru) iz 3. stoljeća. U to doba današnja Slavonija zvala se Pannonia Savia (koji će naziv u pohrvaćenom obliku upotrijebiti i Matija Antun Reljković (u *svom Satiru iliti divjem čoviku*):

*Posli toga cesari iz Rima
Slavoniju dobiše i Srma,
Prominiše ime Slavonija
Pak nadiše Savska Panonija.*

Iz toga, najstarijeg povijesnog razdoblja označenog rimskom vladavinom u našim krajevima, osim spomeničkih ostataka, tj. arheoloških nalaza, imamo malo izvornika. Stoga i nije moguće sa sigurnošću rekonstruirati događaje i zbivanja na tlu današnje Slavonije u tim davnim vremenima.

Rekli smo: današnje Slavonije jer se u ranom srednjem vijeku naziv Slavonija (lat. *Sclavonia*) odnosio na sve zemlje Balkanskog poluotoka. Prvi nam poznati zapis o tom nazivu potječe s kraja 6. stoljeća, a zabilježio ga je antički ljetopisac Paulus Diaconus opisujući rimske provincije na ovim prostorima (*Sclaborum provinciam*).

Analogno tom topografskom označju, i Hrvati koji poslije velikih seoba naseljavaju Panonsku nizinu zovu se *Sclavi*, u slavenskoj verziji *Slovinci*, pa je tako i za Slavoniju u opticaju bio naziv *Slovinje*. Hrvatskog nazivlja dotad još nema na povijesnoj pozornici. Naime, ime Hrvat (za koje se u novije vrijeme dokazuje da je iranskog podrijetla, kao i povijesni hrvatski grb) prvi se put javlja tek u 9. stoljeću (u jednoj ispravi iz 852. gdje se Trpimir, nasljednik kneza Mislava, naziva "milošću Božjom knez Hrvata").

Sintagma "Slovinci katoličkog zakona", pri čemu se misli na starosjedilačko hrvatsko stanovništvo Slavonije, pojavit će se i u nekim javnim ispravama postturskog doba (primjerice, u *Popisu Đakovštine* iz 1702.).

Na području koje danas zovemo Šokadijom, nalazile su se u antičko doba raskošne i glasovite *Cibalae* i do danas sustavno neistražena rimska naseobina *Marsonia*. Na Peutingerovoj karti zabilježeni su još: *Servitium* (Gradiška), *Urbatae* (Kobaš), *Certissa* (Đakovo) kao mjesta koja su se nalazila na glavnoj rimskoj savskoj magistrali što je vodila od Rima preko Ljubljane i Siska (ta mjesta nazivaju se *Aemona* i *Siscia*) do Srijemske Mitrovice, Zemuna i Beograda (*Sirmium*, *Taurunum*, *Singidunum*).

Spomenuti antički lokaliteti nisu ni dandanas dokraja istraženi. Iz godine u godinu otkrivaju se novi tragovi rimske vladavine, pa i tragovi prošlosti koja je prethodila prodoru Rimljana u Panoniju. Lopata, ralo pluga ili traktora i u naše vrijeme izbacuje na površinu predmete koji su nastali još u mlađe kameno ili u bakreno doba, ili su pripadali nekome od brojnih naroda koji su u vječnom lutanju i traganju za boljim uvjetima života naseljavali te prostore.

Kontinuitet naseljenosti vjerojatno se nikad nije prekidao. Prvi su poznat narod koji ovamo prodire – Kelti. Taj indoeuropski etnički element kolonizirao je savsko-dravsko međurječje u 4. stoljeću prije Krista o čemu svjedoče tragovi keltske materijalne kulture na ovim prostorima. Ekspanzijom Kelta (iz Galije, današnje Francuske) i njihovim miješanjem s domaćim stanovništvom ilirskog podrijetla došlo je do razmjene kulturnih stečevina i utjecaja. Tako je, prema povijesnim izvorima, nastala posebna etnička skupina panonskih (ilirsko-keltskih) plemena, od kojih su na području današnje Slavonije i Srijema živjeli Breuci, Andizeti, Kornakati, Amantini, Skordisci, Oserijati.

Povijesni izvori govore nam o tome da su rimske legije često provajljivale na ilirski teritorij i osvajale pojedine dijelove, ali da su Iliri ustancima zbacivali rimsku vlast. Tako je bilo sve do vladavine cara Augusta, koji je nakon dugih i teških bojeva potkraj 1. stoljeća posve pokorio buntovna ilirska plemena, pa su Rimljani otada zavladao ovim krajevima i u njima sagradili svoje ceste, naselja, gradove i utvrde.

Već u prvoj polovici 2. stoljeća rimska Mursa (današnji Osijek) bila je uzdignuta na stupanj kolonije (*Colonia Aelia Mursa*), što je bio najviši rang koji je neki grad mogao steći u Rimskom Carstvu. Status kolonije dobivaju krajem istog stoljeća i *Cibalae* (*Colonia Aurelia Cibalae*), a u slučaju Marsonije novija istraživanja također dokazuju postojanje grada.

Naravno da izneseno ne može umanjiti vrijednost činjenice da se tajna povijesti možda i krije u neprestanom pronalaženju novih pojedinosti koje dopunjuju, preinačuju ili pojašnjavaju ono što je bilo nejasno ili nepoznato. A ovaj grubo skicirani nacrt antičkoga doba na našim prostorima, oslonjen na dostupne izvore i literaturu, govori nam o tome što nas u okviru ove teme najviše zanima – zemljopisni nazivi u Slavoniji onoga doba, napose oni koji su postojali na području današnje Šokadije. To su najstariji toponimi s prostora o kojima je ovdje riječ, prve stranice povijesti našega kraja.

POVIJESNA VRELA

Od Luke Ilića-Oriovčanina (1817. – 1878.) do danas o Šokcima je objavljeno mnoštvo etnografskih podataka, dok su u našoj historiografiji Šokci još slabo istražena i obrađena tema. S etnološkog i povijesnog motrišta Šokcima su se bavili neki stariji pisci, npr. Ivan Frano Jukić (1818. – 1857.) i Ferdo Filipović (1833. – 1916.), potom povjesničari Vjekoslav Klaić (1849. – 1928.), Ferdo Šišić (1869. – 1940.), Rudolf Horvat (1873. – 1947.) i publicist Vladoje-Ika Ivakić (1880. – 1949.). U 20. st. najznačajniji je Stjepan Pavičić (1887. – 1973.), utemeljitelj znanstvenog pristupa izučavanju povijesne etnogeneze šokačkih Hrvata.

PODRIJETLO NASELJA I GOVORA U SLAVONIJI

Stjepan Pavičić

ODAKLE ŠOKCI U SLAVONIJI

Prošli su vjekovi. Prohujali su nad mirnim i širokim ravnicama i nad pitomim selima Bosne. Bezbroj puta mijenjao se život stoljetnih šuma i neprohodnih gudura. Daleko je ostao Gvozd, kosovski boj, progoni bogumila, turska osvajanja. Samo stare kronike i stećci, kameni srednjovjekovni nadgrobni spomenici, govore o životu i borbi koju su stanovnici ovih prostora kroz vjekove vodili.

Budući da je tema ovoga teksta prazavičaj Šokaca s osvrtom na okolnosti koje su dovele do toga da oni napuštaju svoja ognjišta i domove u predosmanlijskoj Bosni, prošetajmo krajevima odakle su šokački Hrvati došli u današnju Slavoniju.

Ne raspolažemo podacima o Bosni najstarijega doba. To je i razumljivo imamo li u vidu da se upravo navršava tisuću i pedeset godina od spomena imena Bosna u povijesnim izvorima. To prvo spominjanje Bosne vezano je uz djelo bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta (905. – 959.) naslovljeno "O upravljanju carstvom (*De administrando imperio*), koje je s našeg, hrvatskog, stajališta značajno jer je u njemu car-pisac napisao i prvu povijest Hrvata (od početka 7. do sredine 10. stoljeća).

Poslije pada Zapadnog Rimskog Carstva kroz Bosnu su prošli Goti, Avari, Huni, ostavljajući za sobom pustoš i smrt. Početkom 7. stoljeća Slaveni naseljavaju to područje dajući mu i svoje plemensko ime – Bosna. U svojoj kronici pop Dukljanin bilježi da je Bosnu u 10. stoljeću naveliko poharala mađarska vojska. Kroz nju je prošla i vojska bugarskoga cara Samuila koji se vraćao iz boja s hrvatskim kraljem Stjepanom Držislavom.

Prolaze godine, mijenjaju se vladari. Bosna 1018. dolazi pod vlast Bizanta. Sredinom 11. stoljeća potpada pod hrvatskog kralja Krešimira IV, a 1102. priznaje vrhovnu vlast Ugarske.

Došla je godina 1180. U Bosni je zavladao legendarni Kulin ban. Tradicija o Kulinu banu kao dobrom vladaru bila je u narodu dugo vremena vrlo živa. Iako u njoj ima idealizacije davne prošlosti, ipak ta tradicija ima povijesnu podlogu. Važno je spomenuti da je Bosna u to vrijeme bila središte bogumilstva. Bogumili su naučavali da postoji bog dobra i bog zla, napadali su crkveno ustrojstvo, odbacivali Stari zavjet, sakramente, liturgiju, a kritički su se odnosili i prema društvenom i državnom poretku. Ta hereza u Bosni je nestala tek poslije turskog osvajanja, kada su bogumili prešli na islam.

Širenje Bosne prestaje smrću kralja Tvrtka I. 1391. godine, kada se zaustavlja i njezin uspon. Poznata uzrečica "Šaptom Bosna pade" potječe iz 15. stoljeća i u vezi je sa slomom srednjovjekovne bosanske države. U proljeće 1463. kralj Stjepan Tomašević predao se Turcima u Ključu na rijeci Sani. Toga posljednjega bosanskog vladara dao je sultan Mehmed II. pogubiti pred svojim taborom u Jajcu.

Povijest doturske Bosne zasad se nigdje još ne može pročitati u formi zaokruženoga i detaljno elaboriranog teksta o Šokcima i njihovoj sudbini u tim burnim vremenima. Napise koji dodiruju tu temu nalazimo u različitim publikacijama, a od radova starijih autora izdvojiti je djelo *Zemljopis i poviestnica Bosne* (1851.) Ivana Frane Jukića, koji o Šokcima ovako rasuđuje: "Po momu mnijenju oni su morali ovamo doći iz Bugarske u ona vremena kad su se bogumili počeli po Bosni širiti". Ne otklanjajući pak tezu Matije P. Katančića o ilirsko-panonskom podrijetlu Šokaca, taj pisac crkvenopovijesnih djela, inače redovnik samostana u Fojnici, i sam drži da u procesu odumiranja pradavnog ilirskog plemena *Sukci* treba tražiti korijene Šokaca koji su se, veli Jukić, "u Bosnu morali naseliti iz one zemlje".

Kako će o ovim tezama biti više riječi u tekstu o šokačkom imenu, ovdje je spomenuti još samo djelo Vjekoslava Klaića *Bosna* (1871.) s podnaslovom "Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine", gdje ugledni naš povjesničar piše: "Katolički Hrvati zovu se sami Latini, a pravoslavni zovu jih mjestimice Šokci. Imade jih doduše razmjerno malo, nu u novije vrijeme kano da se sve više množe. Istina, prije provale Turaka bilo jih je u Bosni veoma mnogo, tako da su imali do 30 samostana i 151 crkvu; nu od turskoga gospodstva opao je sve više broj njihov, te je god. 1776. u svoj Bosni i Hercegovini bilo svega zajedno samo 50.000 katolika." U nastavku Klaić piše: "Za sto godina od 1776. do 1878. narasao je njihov broj na četverostruko, te jih danas brojimo prieko dvjesto hiljada duša." Tu pojavu Klaić ovako obrazlaže: "Ovo uspjevanje katoličkoga naroda imade se najviše i jedino pripisati revnomu radu franjevacu, koji su od vajakada bili u Bosni vođe i duhovni pastiri katoličkoga svieta". Zanimljivo je da Vjekoslav Klaić ovo svoje zemljopisno-povijesno djelo posvećuje Ivanu F. Jukiću, kojega naziva "prvim budiocem narodne sviesti u Bosni".

Budući da su u pitanju bosanski šokački korijeni, objasniti treba o kojoj i kakvoj Bosni je riječ u vezi sa Šokcima.

Ne radi se ovdje o onoj "zemljici Bosni" o kojoj piše Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću, a koja je bila smještena u uskom pojasu današnje sarajevsko-zeničke kotline, oko izvora rijeke Bosne. Ta prvotna

Bosna nije identična onoj iz vremena bana Kulina, a da i ne govorimo o Bosni kralja Tvrtka I. (koja se prostirala od Biograda do Boke i od Korčule do Save). U pitanju je osmanlijska Bosna, ona pod kojom podrazumijevamo glomazni Bosanski pašaluk, koji je obuhvaćao i Liku, i prostirao se čak do Pakraca pa uz desnu obalu Save sve do Šapca i Novog Pazara.

Područje na kojemu su živjeli Šokci u Bosanskom pašaluku opisao je Krunoslav Tkalac (u raspravi *Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava*, (1971.) ovako: "Naselja Šokaca nastaju već kod Glamočkog pa se šire na Kupreško polje, te sjeverno do ušća Vrbasa u Savu. Na zapad se pružaju od donjeg toka rijeke Sane i Starog Majdana, do ušća Une u Savu. Naselja su od Kreševa u Fojnicu, Travnik, Lašvu, Zenicu, Vareš pa preko Olova na Tuzlu do Save". Zabilježimo – radi boljeg razumijevanja – da opisani predjeli leže nasuprot slavonskom dijelu Posavine što je omeđen linijom Gradiška – Brod – Županja.

Pojavljivanje Šokaca na povijesnoj pozornici nije moguće, bar zasad, tumačiti izvan toga područja, točnije izvan okvira turske dominacije u Bosni. Kako je već rečeno u uvodniku ove knjige, Šokce spominju turski defteri iz 17. stoljeća, a najstarija isprava potječe iz 1615. godine. To je *ferman sultana Ahmeda I.* o presezanju grčko-istočnih vladika u vezi s crkvenim daćama katolika, upućen budimskom veziru Ali-paši i sudskim nadležnostima Bosanskog pašaluka. Taj ključni spis glede prvog spominjanja šokačkog nazivlja u Bosni, prema muslimanskom kalendaru datiran 9. safera 1024., glasi:

"Kako ova carska povelja stigne, znajte da su se nevjernici Magjari i Šokci iz onih strana po svom poslanstvu ovako potužili: 'Mi smo latinske vjere i naša je sljedba od vjere Srba, Grka i Vlaha sasvim različita, i s njima mi nemamo nikakvih veza. Ženidbene pristojbe i druge crkvene daće dosad smo davali svećenicima naše vjere, franjevcima. Sada pak samo za bogatstvom pohlepni mitropolit nekako isposlovaše carsku povelju na temelju koje od nas rečene daće koje smo do sada davali franjevcima za sebe traže, te nas na taj način preko mjere uznemiruju'.

Skoro je od moga Divana potekla naredba da ti sam, veziru, u nazočnosti beogradskog suca, parbene stranke k sebi pozoveš pa ih suočiš, te povlastice i ugovore obiju strana koje imaju u rukama pregledaš, i ako bi se zbilja našlo da su ove vjere među sobom različite, onda neka dalje tužbe mitropolitima ne primaju ako im Latini ovakve daće zanijekali budu, i neka se ne dopusti da se od njih te daće izgone.

Premda je ta zapovijed iz mog Divana već proizišla, ipak budući da su molili iznova svoju naredbu ja ovim zapovijedam da se po ovoj mojoj

naredbi točno ravnate i protivnog da se čuvate. Ovako znajte i carskom znaku povjerujte”.

U postojećoj arhivskoj građi Šokci se spominju još i 1633. u vezi s imenovanjem fra Jeronima Lučića biskupom Bosne i Slavonije, pa 1697. kada u Bosnu prodire austrijska vojska pod zapovjedništvom princa Eugena Savojskog. Značajan je, a za našu temu i posebno zanimljiv, ferman sultana Ahmeda II., izdan 6. IV. 1693., u kojemu taj osmanlijski vladar, nasljednik Sulejmana III., naređuje katolicima u Hercegovini da plaćaju pećkom mitropolitu Simeonu pristojbe za vjenčanje i druge slične usluge. Njih se u toj naredbi naziva Šokcima.

Turci, dakle, ne upotrebljavaju naziv Šokci samo za katolike u Bosni nego i za starosjedilačko hrvatsko pučanstvo Zahumlja ili Huma (kako se sve do sredine 15. stoljeća zvala Hercegovina koja je današnje ime stekla po hercegu Stjepanu Vukčiću, pa je u optjecaju prvotno bio i naziv Hercegovina zemlja).

Otkud ova pojava i zašto se u turskim ispravama prešućuje nacionalno nazivlje?

Povjesničar Ferdo Šišić objasniti će to ovako: “Kad Turci osvojiše hrvatske zemlje, primiše mnogi plemići islam, a naročito u Bosni. Tako se žitelji počеше dijeliti u dva razreda: pravovjernike (muslimane) i nevjernike (raju, stado)”. U svom *Pregledu povijesti hrvatskog naroda* (1916.) Šišić potom tvrdi: “Kako Turci ne čine razlike po krvi, jeziku i narodnosti uopće, već jedino po vjeri, počne se u našem narodu stvarati slično mišljenje, koje još i danas postoji, naime identificiraju se vjera i narodnost”.

I u novije vrijeme problematiziraju se ova pitanja, pa se tako, glede uporabe imena Šokci u krajevima pod turskom okupacijom, susrećemo s tvrdnjom: “Zauzevši Bosnu, turska vlast izuzima iz upotrebe ime jednog pokorenog naroda, jer u ‘ostacima ostataka’ ono i dalje postoji” (Krunoslav Tkalac). Piše se i o nazivu Šokci kao “sinonimu za Hrvate uopće i bilo gdje u dodiru sa Srbima” i da je “u dijelu Vojne krajine ovaj termin dominirao za Hrvata svud izuzev u Lici” (Ljudevit Vidaković).

U zaključku ovoga teksta potrebno je još kazati da citirani sultanov ferman iz 1615. (objavljen u zbirci *Regesta Fojniciensis acta Turcica* Josipa Matasovića, 1930.) ne isključuje pretpostavku da su se Šokci tako zvali mnogo prije nego što je nastao taj najstariji nama poznat dokument o uporabi imena Šokci u povijesti.

ŠOKAČKI “KRIŽNI PUT”

Događanja u srednjovjekovnoj Bosni u razdoblju od bana Kulina i pojave bogumilstva na razmeđu 12. i 13. stoljeća do pada Bosne pod Turke (1463.) i Hercegovine (1482.) dio su povijesti o kojemu se može govoriti sa sigurnošću, dok je razdoblje od pojavljivanja Turaka (u istočnu Bosnu Turci upadaju već potkraj 14. stoljeća) do sloma njihove vlasti u Bosni i Hercegovini (1878.) prekriveno mnogim nepoznicama. Uz ovu činjenicu valja zabilježiti i to da je suživot triju naroda u Bosni i Hercegovini počeo prije više od osam stoljeća, od Kulina bana (1180. – 1204.), ali se najmanje sastojao od “dobrih dana”. KomPLICIRAO se s turskim osvajanjima, koja su hrvatsko-srpsko-muslimanske međudnose zamrsila.

Kršćani, a među njima i Šokci, u vrtlogu su dramatičnih zbivanja pod Turcima, čija su pustošenja, pljačke i teror prisutni na teritoriju bosanske države i prije 1463. kada u velikom ratnom pohodu dolazi u Bosnu sultan Mehmed II, osvajač Carigrada.

U novije vrijeme nailazimo na teze pomoću kojih se počeci iseljavanja Šokaca iz Bosne dovode u korelaciju s pojavom bogumilstva. Ova tumačenja svode se na to da je širenje bogumilske vjerske sekte potaklo katoličko stanovništvo doturske Bosne da počne napuštati svoj stari zavičaj još prije osmanlijske okupacije.

Prema onome kako naznačeno pitanje problematizira Krunoslav Tkalac (*Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava*, 1971.), do šokačkih migracija u 11. i 12. stoljeću dolazi “iz vjerskih razloga, a to su bogumili”. Ti prebjezi, koje će kasnije, tokom njihovih učestalih seoba, neki strani istraživači raspoznavati kao šokačke Hrvate već po tome što se njihova etnička pripadnost “vidi iz njihovih narodnih pjesama” (Josef Stitzel), nastanjuju dotad nenapućena zemljišta u županjskoj Posavini.

Iz pera više autora publicirane su i teze o jakom infiltriranju bogumilske hereze unutar katoličkog življa u Bosni. Koliko duboko je bogumilstvo prodrlo u njihov život i koliko su se oni suživjeli s tim iskrivljenim kršćanskim učenjem, ne znamo pouzdano jer o tome još uvijek nema dovoljno meritornih procjena. Neosporno je, međutim, da se bogumilstvo proširilo i među katoličkim pučanstvom i da je nemali broj bogumila uzmicao pred Turcima zajedno sa svojim katoličkim sunarodnjacima.

Što se tiče islama ili muhamedanske religije (po njezinu osnivaču Muhamedu iz 7. stoljeća) i islamizacije u Bosni, o tome postoje brojne rasprave, pa i kontroverze.

Po jednoj grupi autora, Turci su u osvojenoj Bosni provodili islamizaciju kršćana (istočnog i zapadnog obreda, pa i bogumila) brzim i nasilnim putem. Drugi smatraju da je to bio dugotrajniji proces i da je prelaženje na islam ovisilo "o samoosjećanju". Toma Čubelić, posebno zanimljiv po tezi da su bogumili prouzročili slom bosanske države, o islamizaciji piše kao masovnoj pojavi kakvu "ne susrećemo ni u jednoj od naših zemalja". Ćiril Petešić, obrazlažući temeljna stajališta Kurana (npr. *U vjeri nema prisiljavanja*) tvrdi: "Islamizacija u Bosni tekla je postupno i, može se reći, u načelu – bez prisiljavanja!" Ovo zaključivanje oslonjeno je na povelju *Ahd-namu* kojom je Mehmed II., osvojivši Bosnu, zajamčio bosanskim franjevcima i njihovim vjernicima slobodu vjeroispovijesti.

Bilo kako bilo, nameće se pitanje: što se nakon pada Bosne dogodilo sa Šokcima?

Unatoč ukazu Mehmeda II. uslijedili su masovni prijelazi kršćanskog stanovništva Bosne na islam. Bogumili, iako "simpatizeri pa gdjekada i saveznici Turaka", u valovima islamizacije "doživljavaju nagli pad i konačni nestanak". Taj podatak iščitavamo u *Općem šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji* (1975.). Njihov nestanak s historijske scene objašnjava se "prelijevanjem u muslimansku vjeru".

Šokci, dakako, imaju istu sudbinu. Tako je u *Ljetopisu franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjeski* (1925.) zabilježeno da je već neposredno nakon pada Jajca, prijestolnice bosanskih kraljeva, na islam prešlo četrdesetak tisuća Šokaca, pripadnika bogumilske hereze.

Osim razloga gospodarsko-pravne prirode koji su poticali kršćane da prelaze na islam (oslobađanje od harača, stjecanje sigurnijeg društvenog i državnog statusa), važnu ulogu u tom pogledu odigrale su i vanjske okolnosti, npr. težak poraz hrvatskih četa pod banom Derenčinom na Krbavskom polju (1493.) i ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika II. kod Mohača (1526.), nakon čega se militaristička nadmoć Osmanlijskog carstva intenzivira.

Valovi islamizacije snažni su naročito tokom 16. stoljeća. Prema pisanju islamskog teologa Mehmeda Handžića (*Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, 1940.) islamizacija se odvijala u trima fazama: 1516. – 1526., 1540. – 1552., te 1560. – 1564.

Usporedimo li spomenuta razdoblja islamizacije u Bosni s tadašnjim prilikama u Slavoniji, suočit ćemo se s pojavom učestalog doseljavanja bosanskog življa u ove krajeve.

Povijesni izvori pokazuju da su presudnu ulogu u seobama katolika iz Bosne odigrali franjevci, kao organizatori i predvodnici iseljavanja.

U Slavoniji, napućenoj Hrvatima više stoljeća prije invazije izbjeglica iz Bosne, dolazi do njihova prirodnog stapanja i izjednačavanja sa starosjediocima. Oni apsorbiraju ne samo oblike života i zanimanja domaćeg stanovništva, već preuzimaju i njihove običaje, pjesme i nošnju. Integracija se, što nije beznačajno, očitovala i putem zajedničkog (ikavskog) govora i istovjetnog konfesionalnog (katoličkog) znamenja.

Nova naselja, novi naraštaji

Seobe Šokaca dosežu vrhunac u posljednja dva desetljeća 17. stoljeća. A, znamo, to je vrijeme kada svjetlo polumjeseca počinje tamnjeti. Osmanlije doživljavaju teške poraze: prvo pod Bečom 1683. pa kod Slankamena u Srijemu 1691. i napokon kod Sente na Tisi 1697.

Početkom razdoblja što teče od osmanlijskog vojničkog debakla pod zidinama Beča, mase katoličkog življa iz Modriče i okolnih sela, prešavši kod Šamca Savu, nastanjuju Kopanicu. Kada piše o šokačkim seobama za vrijeme austro-turskog rata od 1683. do 1699., Krunoslav Tkalac bilježi i podatak o doseljenju stotinjak tisuća Šokaca iz Dubočca, Majevca, Sočanice, Zablaca te iz okolice Dervente i iz usorskog kraja (1686.) u oslobođene krajeve Slavonije.

Velika seoba zabilježena je u povijesnim analima 1697. kada u Bosnu, sve do Sarajeva, prodire austrijska vojska pod zapovjedništvom princa Eugena Savojskog. Iselilo je tada oko četrdeset tisuća Šokaca. Taj događaj opjevao je jedan od najpoznatijih hrvatskih prosvjetiteljskih pisaca, Andrija Kačić Miošić, u svom popularnom spjevu *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756.):

*Koliko je pusto Sarajevo,
Šeher bijeli gnizdo trgovačko,
Svega ga je Princip osvojio,
Sa četiri strane užegao.
Vojska mu se u skerlet obuče,
Sve bogatstvo iz njega izvuče,
Pak se vrati k ravnoj Slavoniji*

*Pivajući konje igrajući.
Tad kršćani mnogi iskočiše,
Silenoga cara odbigoše.
U Brodu se namistiše jedni,
U Sibirju i selu Kobašu,
U Požegu drugi otidoše,
Te požešku varoš naseliše.*

Bosanski prebjezi tada u velikim skupinama dolaze i u Valpovštinu, gdje uz Dravu i njezinu pritoku Karašicu podižu svoja naselja. U toj plodnoj ravnici, s Valpovom i Belišćem kao središtima, poljodjelstvo im postaje glavnim izvorom života. Isti je slučaj s predjelima oko Orahovice, za razliku od donjomiholjačkog kraja, otprije poznatog po trgovačko-obrtničkim zanimanjima, te od Đakovštine i Baranje gdje se uz ratarske kulture razvija i vinogradarstvo.

Masovnim dolascima prebjega iz Bosne posebice su u tom razdoblju zahvaćeni našički i đakovački kraj, dakle područja u koja se locira i prva javna upotreba imena Šokci na tlu Slavonije. Prema istraživanju Stjepana Pavičića (*Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, 1953.) doseljavanje Šokaca otpočinje u Đakovštini još prije pojave Turaka, a Mirko Marković je (u raspravi *Đakovo i Đakovština*, 1976.) zabilježio da su "bošnjački uskoci (skokci, Šokci) useljavali pomalo u đakovačka sela kroz čitavo predtursko razdoblje".

Još prije snažnog priliva Šokaca (mahom iz okolice Srebrenice) potkraj 17. stoljeća Baranja je bila, uz Hrvate i Mađare, napučena i Srbima. Broj Srba u toj ravnici na sutoku Drave i Dunava naročito se uvećao 1690. g. za velike seobe pod vodstvom Arsenija Čarnojevića, te neposredno nakon izгона Turaka kada u Baranju stižu Srbi s Kosova i Metohije.

Što se Srijema tiče, prvo ćemo spomenuti da je turska vojska, pod komandom Sulejmana II., ušla u nj poslije zauzeća Beograda (1512.). Najprije su pale tvrđave Zemun, Mitrovica, Kupinovo i Slankamen, a 1526. osvojen je i Petrovaradin. Tako je počelo razdoblje turske vlasti u Srijemu, dugo dva stoljeća.

Premda u ovom razdoblju nisu zabilježene veće unutrašnje migracije, u prethodnom periodu, onome koji počinje nakon pada Bosne pod Turke, mnoštvo Šokaca naselilo je i Srijem.

U djelu *Šuma i Šokci* (ta zbirka pripovijedaka "najšokačkije" spisateljice Mare Švel-Gamiršek izašla je 1940.) nalazimo ovakav opis naseljavanja istočnog Srijema i Slavonije: "Bitkom kod Slankamena 19. VIII. 1691. u kojoj je Ludovik Badenski potukao Mustafu Köprölija (Čuprilića,

op. V. R.), bijaše Slavonija potpuno oslobođena (...) Sad je granica između kršćana i Turaka bila Sava, a uz obalu Save sterale su se šume. Osim Otoka i Morovića nije bilo većih naselja, a naseljavali su se u te poludivlje krajeve Bosanci. U Bosni je još vladao Turčin, pa tko mu se nije htio pokoriti, ili se je ogriješio čime o zakon, prebjegao bi u Slavoniju. Tako su nastajala naselja, a poslije sela, i u njima novi naraštaj – Šokci".

Osim područja što se protežu od Županje uzvodno Savom do Broda i, otprilike, do sela Davor (nekadašnji Svinjar) u novogradiškoj Posavini, šokačkim je migracijama najviše bilo zahvaćeno porječje Bosuta. Dakle – vinkovački kraj koji će u 18. stoljeću postati bazom protuturskog obrambenog pojasa nazvanog Vojna krajina (*Militärgrenze*).

Šokci tada postaju čuvari granice prema Turskoj Bosni, graničari.

Teritorij s trima graničarskim pukovnijama: brodskom, gradiškom i petrovaradinskom (nazvanim tako po tvrđavama tog područja) opisao je Rudolf Horvat (u djelu *Slavonija I*, 1936.) kao "žive vojarne, koje će u slučaju rata davati potrebit broj vojnika", a publicist Ivan Tomac (*Slavonija u Vojnoj krajini*, 1967.) nazvao je Posavinu tog doba "velikom kasarnom sa grubom soldačkom disciplinom i vojničkom vlašću".

Bila je to, kako je narod govorio, "vlada sablje". Iz toga je vremena do danas sačuvana i izreka: *Krajina – krvava haljina*.

Uz područje Vojne krajine, točnije uz srednji i istočni dio slavonskog graničarskog pojasa, vezani su nastanak i uporaba imena Šokadija.

Šokci u Mađarskoj

Nalaženjem svojih novih staništa na prostorima Slavonije i Baranje, "križni put" šokačkih Hrvata nije bio završen. Analize šokačkih seobnih struja upućuju na širok geografski raspon na kojem se i danas nalaze iseljenici šokačke (i bunjevačke) grane hrvatskog naroda.

Najnoviji, znanstveno utemeljen prikaz naseljenosti Šokaca s obje strane Dunava nalazimo u monografiji Ante Sekulića *Bački Hrvati* (1991.).

Šokački ogranak bačkih Hrvata obuhvaća naselja: Bač (po kojemu je čitav kraj između Dunava i Tise dobio ime Bačka), Bereg, Bođani, Monoštar, Plavna, Sonta i Vajska.

Osim spomenutih naselja u vojvođanskom dijelu Bačke, šokačkim življem nastanjeno je i selo Santovo u Mađarskoj, dok oko Subotice i Sombora žive Bunjevci koji nastanjuju i više sela u kraju oko Baje u Mađarskoj.

Šokci se, dakle, pomiču i izvan granične linije koja je prema odredbama Trianonskog mirovnog ugovora iz 1920. učinila da se taj naš živalj našao na mađarskom državnom prostoru. Bosanski prebjezi dolaze u te predjele već u prvoj polovici 15. stoljeća (Šikloš i okolica), dok su veća kretanja Šokaca iz Slavonije i Srijema onkraj Dunava vezana uz 1532. g. kada Turci nakon neuspjele ofenzive kod Kisega pljačkaju i pustoše ove krajeve.

Pečuh, u 18. stoljeću jedno od središta hrvatske knjige za Baranju i Slavoniju, napučen je i danas hrvatskim živiljem, među kojim su i mnogobrojni Šokci. O etničkom identitetu tog živilja svjedoči i opsežno djelo Nikole Tordinca *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovjetke iz Pečuha i okolice* (1885.)

Sačuvane osebnosti

Prema pisanju naših i stranih autora, među Hrvatima koji žive u Rumunjskoj najviše je Šokaca. Danas ih ima oko 7 tisuća, a najveće i središnje njihovo naselje zove se Karaševo. Otud se i nazivaju Karaševci (Rumunji ih zovu Krašovani). Oni nastanjuju još ova sela: Nermić, Klokić, Ravnik, Vodnik i Lupak. Karakteristično je za sve njih da su sačuvali izvornu narodnu nošnju i običaje, a govore ekavsko-ikavski.

Na temelju crkvenih izvora (jer drugih povijesnih tragova nema) njihovo naseljavanje Rumunjske seže u prvu polovicu 15. stoljeća. Da se radi o doseljenicima iz Bosne svjedoči zapis u jednom molitveniku iz 1764. Ondje piše: "U god. 1434. do 1443. jesu iz stare Turske Bosne Kraševci kako Bošnjaci ovamo došli (...) Tako ne zovu se po vodi Karoševu, nego iz Turske Bosne po onoj varoši ili selu Kruševo". Tu je, očito, riječ o mjestu Kreševo u Bosni.

Osim Karaševa i spomenutog vijenca sela, Šokci nastanjuju i trgovište Rekaš, nedaleko od Temišvara. Kako bilježi M. S. Filipović (*Prilog poznavanju veza između Krašovana i Bosne*, 1965.) rekaški Šokci su podrijetlom od Bihaća ili Mostara, a do danas su sačuvali "izrazito upadljive etničke i mentalne osebnosti panonskih Šokaca". Balint Vujkov, kojeg smo citirali (knjiga *Cvjetovi mećave*, 1971.), zapisuje međutim i ovaj podatak: "Popis iz godine 1870. bilježi 1.700 Šokaca, a danas ih je jedna oko 300!" Prema Josefu Stitzlu, kroničaru Rekaša, na čije se pisanje oslanja povjesničar Stjepan Krpan (*Hrvati u Rekašu*, 1990.), "doseljenje Šokaca pada besumnje u tursko vrijeme." Stitzel pretpostavlja da su u Rumunjsku došli sredinom 17. stoljeća, pod vodstvom franjevac. Demografski aspekt

toga našeg živilja daje nam, međutim, ove podatke: broj Šokaca iznosio je 1870. godine 1.700, dok ih prema popisu iz 1982. ima 241. Prema bilježenju Mate Ambruša (*Zapisnik šokačkog naroda u Rekašu i izvan Rekaša*, 1982.), oni žive "u čisto hrvatskim i tzv. 'šokaciziranim' (pošokačenim) obiteljima".

U vezi s rekaškim Šokcima posebno je zanimljiv Krpanov zapis o narodnoj predaji sačuvanoj među današnjim žiteljima toga trgovišta u rumunjskom Banatu, a koji govori o tome da je njihov stari zavičaj bio kraj oko Vinkovaca i Babine Grede.

Dva gledišta o seobama

Bilježimo i dva gledišta o počecima naseljavanja Slavonije.

U raspravi *Etnik Šokac – što je to?* (1979.) Ljudevit Vidaković situira prva doseljenja Šokaca u Slavoniju u povijesna razdoblja omeđena suverenitetom kralja Tomislava i Zvonimira.

Stjepan Pavičić, iznimno zaslužan na području istraživanja podrijetla stanovništva Slavonije te razvoja naselja i govora na ovim prostorima, u dokazivanju etničkog kontinuiteta otišao je još dalje u prošlost. Prema Pavičiću, dio Hrvata se već prilikom prve velike seobe (dakle, kada Slaveni dolaze na Balkan u savezu s Avarima) zadržao na tlu Slavonije. Osim toga, Pavičić je postavio tvrdnju da su pomicanja hrvatskog živilja iz Bosne preko Save i Dunava otpočela još u 8. stoljeću.

To bi, ako je Pavičić u pravu, značilo da već u ranoj srednjovjekovnoj etapi treba tražiti začetke starosjedilačke jezgre današnjeg šokačkog stanovništva Slavonije.

IME ŠOKACA NIJE ILIRSKO, A MOGLO BI BITI MAĐARSKO

I prije nego što su Turci zauzeli Bosnu i Hercegovinu u njima je živjelo šokačko stanovništvo koje je i u doba osmanlijske okupacije čuvalo svijest o svojoj etničkoj pripadnosti i posebnosti. Ti Hrvati katolici dobili su ime Šokci čija etimologija nije utvrđena sve do danas. Tumačenja koja o tome postoje, vremenskim slijedom od Matije Petra Katančića (1750. – 1825.) do Mirka Markovića (1929. – 2009.), tek su verzije koje, zasad, nemaju znanstvenu potvrdu nego su na razini indicija.

Matije Katančić

NAZIV ŠOKCI U POVIJESNOM I DANAŠNJEM OBZORJU

Autori napisa i rasprava o Šokcima u mnogočemu se ne slažu, pa ni oko naziva *Šokci*. Od Matije P. Katančića koji je još potkraj 18. stoljeća postavio tvrdnju da ta riječ ima svoj praizvor u jeziku starosjedilaca antičke Panonije, do onih koji misle da je etnik Šokac evoluirao iz stranih riječi, namnožila su se različita tumačenja. Dok jedni smatraju da je današnji oblik te riječi bio gotovo istovjetan u dalekoj prošlosti, u doturskom povijesnom razdoblju, drugi tvrde da do pojave toga naziva dolazi tek u doba Osmanlija, u vremenu prisilnog islamiziranja kršćanskog življa. Neki su opet pitanje šokačkog etnonima doveli u vezu s Antima koje su Albanci navodno zvali *Shqa* (čita se ška), što su Hrvati preinačili prvo u *šoka* da bi se potom, dodatkom sufiksa -ac, razvio današnji oblik toga naziva.

Ove i slične prosudbe, naravno, s vremenom su morale otpasti bilo pred ispravnijim tumačenjem poznatih dokumenata, bilo pred nalazima koji su u međuvremenu otkriveni.

U djelima slavonskih prosvjetiteljskih pisaca (čiji je glavni eksponent u didaktičko-moralizatorskom pogledu bio Matija A. Reljković) ne nalazimo nazive Šokci, šokaštvo. Ti nazivi ulaze u stvaralaštvo autora koji se izravno nadovezuju na književnu liniju Josipa Kozarca, a sintagmom “šokačka književnost” možemo označiti tematski specifikum unutar slavenskog dijela hrvatske književnosti.

“Ilirska teorija” o Šokcima

Prvo znanstveno promišljanje o Šokcima poteklo je iz pera Valpovčanina Matije P. Katančića. Polazeći od gledišta da su Hrvati izravni potomci Ilira, pjesnik čuvenih *Jesenskih plodova* (1791.) i autor niza etnolingvističkih rasprava pisao je o ilirsko-panonskom podrijetlu Šokaca. Naziv Šokac doveo je Katančić u vezu s planinom Succus, koja je u dalekoj prošlosti dijelila Tračane od naših starosjedilaca Ilira. Kako Ilire zovu tada Succu, otud Sukci i naposljetku Šokci.

O izumrlom antičkom plemenu Sukci pisat će i Ferdo Filipović, pripovjedač druge polovice 19. stoljeća, iz Velike Kopanice. Očito pod utjecajem Katančićeve “ilirske teorije”, Ferdo Filipović u raspravi *Prasjedioci*

Slavonije (1866.) piše: "Vidivši Sukci, po svoj prilici, kako su njiovi srodnici Besi (Bjesi, štono Bosnu naseliše) izselili se, udariše njiovim tragom, te se razplodiše čak po našoj domovini". Misleći u ovom slučaju na Slavoniju, dodaje: "A bili su također po Sremu, osobito pak po Banatu i Bačkoj naseljeni", da bi potom zaključio: "Uspomena njiova traje još danas u riječi Šokci".

Na ovim tezama ne ćemo se dulje zadržavati. Reći ćemo samo ono što je, čini nam se, najvažnije. Nedvojbeno je da o ilirskom kontinuitetu od prahistorije do doseljenja Hrvata na Balkanski poluotok, prema sadašnjim spoznajama, ne može biti govora i da u tim relacijama nije moguće objasniti fenomen šokaštva niti pak utvrditi kada su se Šokci oblikovali kao osebujno etničko tkivo unutar hrvatskog nacionalnog bića. Oni su prepoznatljivi tek u relativno kasno vrijeme i u geografski skučenom prostoru, onda kada će se naći u orbiti Mađara, a potom Turaka.

Upravo mađarska i turska komponenta najprisutnije su u kompleksu pitanja oko šokačkog identiteta. Tu u prvom redu mislimo na nastanak naziva Šokci koje – to se jedino pouzdano zna – nije vezano uz područje Slavonije nego srednjovjekovne Bosne.

Neosporna je, dakako, činjenica, na koju je ukazao i Dionizije Švagelj (*Etnik Šokac*, Godišnjak br. 10, Vinkovci 1985.), da se u 18. stoljeću pod pojmom Šokac mislilo isključivo na prebjege iz Bosne. Pa i sam Katančić, tvorac i promicatelj ilirske teorije o Hrvatima, nije sebe smatrao "čistim" Šokcem. Kako mu je otac bio rodom iz Kašada u južnoj Ugarskoj, učeni hrvatski latinist (u djelima na latinskom jeziku potpisivao se Mathias Petrus Katancius), držao je da on, njegov otac, "nije bio Šokac ponovak nego starohrvatski koljenović, kojemu se za rod znalo još od turskih vremena".

Da se etimologija riječi Šokci "svakojako tumačila" zabilježio je Ferdo Šišić u svojoj povijesnoj studiji *Franjo barun Trenk i njegovi panduri* (1900.). Iz niza tumačenja izdvojit ćemo tezu prema kojoj se naziv Šokac razvio od talijanske riječi *sciocco* (pomahnitao, sulud). Tomu Ljubibratića, navodnog autora ove teze (kojoj će se kasnije prikloniti i Vuk Karadžić), osporio je, kako bilježi Šišić, "neki Rummy". On je pak, taj Rummy, naziv Šokac doveo u vezu s riječima *šok* ili *uskok*, i to zato što su "katolici od grčke crkve uskočili, a ova se riječ talijanskim pravopisom pisala schokacz, što drugi, ne znajući pročitati, umjesto skokac čitahu šokac".

Ferdo Šišić zastupao je mišljenje da porijeklo imena Šokac treba tražiti u turskim izvorima. Jer, po Šišiću, riječ Šokac je "samo ondje pozna-

ta gdje su Osmanlije vladali". U prilog svojoj tezi Šišić zapisuje da je ovoj riječi "svrha neko religiozno obilježje, označuje naime čovjeka katolika".

Unatoč opravdanim dvojabama oko utemeljenosti teorija o stranom podrijetlu naziva Šokac, ne mogu se bezrezervno podržati ni objašnjenja koja se zasnivaju na domaćoj leksičkoj podlozi. To vrijedi i za drugu varijantu Katančićeva pokušaja da objasni naziv Šokac. Očito zaveden etimološkom analogijom povezao je riječ Šokac s domaćom imenicom sok (od šljive, jer su Šokci proizvodili rakiju šljivovicu i obilno je pili), ali, kako će to ustvrditi Ljudevit Jonke, "bez prave etimološke veze".

U narodnom predanju popularan je izvod: *šaka – šakac – šokac*, dakle onaj koji se krsti šakom, a ne sa tri prsta kao pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti. Već je Šišić za to tumačenje rekao da je "neispravno, jer bi tada oblik imao glasiti šakac, a toga nigdje i nikad nema niti je bilo". Neki ga noviji autori ipak ne odbacuju. I Juraj Lončarević, kada se dotiče porijekla imena Šokac (u knjizi *Hrvati u Srijemu*, 1990.), sklon je tom izvodu "jer se prilikom formiranja toga naziva javljaju glasovne pojave svojstvene upravo našem jeziku".

Mađarska varijanta

Još u 18. stoljeću zabilježio je Antun Kanižlić: "Kada Slavonci nikolu milost od Matije, kralja mađarskog, zaprosiše, on im magjarski u kratko odgovori: *Sok az* – kano da bi rekao: 'Mnogo je ovo', to jest mnogo prosite, i od onog vrimenta ovo jim ime ostade". Učeni Požežanin, isusovac i autor spjeva o svetoj Rožaliji zabilježio je to 1760. u predgovoru svom djelu *Primogući i sardce nadvladajući uzroci...* gdje je, osim toga, naveo da imenom Šokci "prid pedeset godina seljani bijahu nazvani".

I u jednom prikazu Slavonije na njemačkom jeziku (*Slavonien und zum Theil Croatien*, 1819., autor Csaplovics) protumačen je naziv Šokac na mađarskoj leksičkoj osnovi. To tumačenje (u prijevodu fra Ivana Frane Jukića) glasi ovako: "Po padnutju Bosne mnogi su biežali u magjarskim ladjama u Ugarsku, i kad su ove preterpane bile, bojeći se da nebi potonule, Magjar bi viknuo: *sok az* – to je mnogo, biva neterpaj više".

Za Kanižličevu i Čaplovičevu verziju karakteristično je da obje upućuju na isti vremenski okvir u kojemu je ta izvedenica nastala, a to je druga polovina 15. stoljeća (Matijaš Korvin, ugarsko-hrvatski kralj, vladao je od 1458. do 1490., a Bosna pada pod Turke 1463.). Što se, pak, tiče početka javne uporabe imena Šokci na tlu Slavonije "prid pedeset godina", kako zapisuje Kanižlić, to možemo dovesti u vezu s prvim pisanim dokumentom

u kojemu se taj naziv službeno upotrebljava (*Conscriptio discriptus Diakovensis*, tj. Popis kotara Đakovo, 1702.).

Osječki povjesničar Josip Bösendorfer prvi se u naše vrijeme približio toj problematici. Njegov tekst *Odakle ime Šokac?* (objavljen u Osječkom zborniku II – III, 1948.) svodi se na zaključak: “Iz historije znamo da je u sredovječnoj Bosni, južno od Save, Bela IV. organizirao pograničnu oblast Soli (Salines), koja se protezala od Drine do Bosne i za kralja Matije Korvina postala banovina. Ova je oblast bila naseljena katolicima. Oblast Soli zvali su Mađari Soi – bansag, banovina Soli (hrvatski so – mađarski šo). Sam slani rudnik zvali su mađari So-kut. Kada su ispred turske invazije ondašnji katolici stali bježati na sjever, Mađari su te izbjeglice, prema kraju iz kojeg su došli, zvali soiember, ljudi iz oblasti Soli, a naši opet, identificirajući mjesto Šokut (So-kut) sa oblasti Šo (So), prozvali Šokutac, odakle je nastao Šokac”.

Prof. Dionizije Švagelj u svom se spomenutom napisu *Etnik Šokac* osvrće, između ostalog, na njemačkog etimologa Friedricha Klugea, držeći zanimljivim njegovo tumačenje riječi Schock. Ta riječ bi, piše Švagelj, “upućivala na to da su Šokci dobili ime po grupi od 60 vojnika, koliko je iznosila jedna stražarska četa na savskoj granici u doba Vojne Krajine”.

Šokci i Vlasi

Dajući prednost mađarskoj varijanti (utemeljenoj na riječima *sok az*), možemo zaključiti da je povezivanje naziva Šokci s nekom “turskom posprdnom riječi” (Šišićeva sintagma) neispravno, kao što je, s druge strane, pogrešan prilaz nazivu Vlah sa stajališta pogrdnog značenja. Šokac i Vlah, a tome možemo dodati i naziv Šijak (za stanovnike požeškog kraja) nisu nipošto nazivi koji obezvređuju pripadnike odnosnih etničkih skupina.

Već spominjani bosanski franjevac i pisac Ivan Frano Jukić u svome je djelu *Zemljopis i poviestnica Bosne* (1851.) zabilježio: “Po Bosni i Slavoniji ljudi istočne crkve katolike za sprdnju i narugat im se hoteći, Šokcima nazivaju. U nahijama, pak, gradačkoj, derventskoj i banjalučkoj kraj Save ovo ime Šokac i Šokica nije kod ondašnjeg stanovništva pogrдно, već narodno upravo; katolici ondje sami sebe tako nazivaju”.

A evo što kaže jezikoslovac Petar Skok (u zborniku *Slika Vojvodine u 18. vijeku*, 1939.): “U ovim krajevima pripadnici katoličke vjere upotrebljavaju za sebe naziv Šokac i ne osjećaju pri njegovoj upotrebi nikakvo vrijeđanje”.

Analogno tome, ni naziv Vlah nije pogrdna pučka uzrečica za Srbe, kako neki misle. Taj naziv ima svoj pradavni izvor (Rimljani su imenom *Volcae*, a Germani *Walhos* nazivali Kelte), udomaćen je i u poljskom jeziku (*Wlochy*, za Talijane), a kod nas je sačuvan i kao stara oznaka jadranskih otočana za stanovnike s kopna. Turci su Vlasima nazivali sve kršćane okupiranih krajeva, pa tako i u književnosti dolazi do uporabe toga naziva u navedenom označju (npr. u Gundulićevu epu *Osman* i Mažuranićevu spjevu *Smrt Smail-age Čengića*).

Kao instrument diferencijacije između Hrvata i Srba nazivi Šokac i Vlah nisu održivi, premda je ta teza prisutna u nekih autora (onih koji nisu još apsorbirali činjenicu da je starosjedilačko vlaško pučanstvo na Balkanu pripadalo katoličanstvu, za razliku od doseljenih pravoslavnih Vlaha koji su se pretopili u srpski element). Ako i ima pojava ovakve diferencijacije, uzroke podjelama na toj osnovi valja pronalaziti u primitivnom shvaćanju, a ne u povijesnoj zbilji.

Šokci u Đakovštini

U *Popisu Đakovštine* iz 1702. (koji je 1725. s latinskog na hrvatski jezik preveo đakovački biskup Petar Bakić, a 1891. objelodanio Tadija Smičiklas u svojoj knjizi *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*) nalazimo ovaj zanimljivi zapis o selu Bračevci: “U vrime turaško ovo misto naseljeno bi od Šokaca aliti vam Slovinac katoličkoga zakona i vire, koji u vrime od rasuća (misli se na dolazak Turaka, op. V. R.) svi simo tamo raštrkaše se, a misto pusto osta, za time kada vojska svitlosti cesarove Sarajevo popali (prodor Eugena Savojskog 1697. op. V. R.) tada sadašnji seoniki dojdose iz Bosne i ovo misto za sebe zauzeše”. Slično se navodi i za selo Popovce (nalazilo se između Bračevaca i Bučja, a danas više ne postoji): “U vrime turaško u ovome mistu stahu Šokci ali vam Slovinci”. Za stanovnike sela Slatinik kaže se da su “Šokci, drugačije Slovinci i svi katolici”, za Drenje “Šokci rekuć Slovinci katolici”.

Za “oppidum rekuć varoš Diakovo” u tom je dragocjenom povijesnom izvorniku zabilježeno, između ostalog: “U ovom varošu Diakovačkome koji stoje svi jesu katolici, Šokci jali Slovinci imenovani, koji poznaju da u vrime turaško ovo sve misto jesu Turci držali (...) Paori ovoga mista pokojnom biskupu (misli se na biskupa Nikolu Ogramića, op. V. R.) nijedno dilo ne radijahu, budući svi hajduci i katane i tako s oružjem služahu kamo je potribno, ali desetinu od svega plaćahu i davaše”.

Usporedo, pak, s katoličkim doseljenicima pristizao je i pravoslavni živalj, mahom iz istočne Bosne. O tome, primjerice, svjedoči zapis o selu Podgorje u kojemu se kaže da njegovi stanovnici "svi jesu rišćani grčaskoga zakona i vire, koji prid trimi godišti dođoše iz Bosne i misto zauzeše". Srpski živalj nastanjuje i sela: Beketinci, Čenkovo, Hrkanovci, Svetoblažje, Paučje i Vučevci.

U *Popisu Đakovštine*, što je također zanimljivo, nalaze se i naselja kojih više nema: Bižanija, Dubravik, Junakovci, Lazanci, Lopušanci, Radinovci, Šiljinci, Užarevci. Ta mjesta su s vremenom raseljena, osim sela Lazanci koje je u 18. stoljeću dobilo novo ime – Kondrić.

Stara oznaka za Slavonce i Slavoniju (*Slovinci, Slovinje*), bez imena Šokci u ovom se popisu upotrebljava samo za starosjedilačko katoličko stanovništvo u selima: Semeljci, Kešinci, Viškovci, Vrbica, Gorjani, Tomašinci i dr. Isto vrijedi za sela koja su se sredinom 18. stoljeća našla u sklopu Vojne krajine, a to su: Andrijevi, Čajkovci, Mikanovci, Strizivojna, Topolje i Vrpolje. Emerik Szadecsky, povjerenik cara Leopolda I, npr. za stanovnike Vrpolja zapisuje da su Slovinci i da "svi katolici fidei tempore Turcarum (za tursko vrijeme, op. V. R.) imadoše svoga gospodara u Diakovu Hasan-bega". Ime Šokci ovdje se, dakle, ne spominje.

Netočno bi bilo zaključiti da spomenuta sela iz brodske okolice nisu bila zahvaćena migracijskim kretanjima iz Bosne, ali možemo pretpostaviti da šokačko nazivlje nije na tome području tada još bilo šire rasprostranjeno.

Brođani i šokaštvo

Uz činjenicu da je, nekad i danas, šokačko nazivlje u najširoj uporabi u Vinkovcima i vinkovačkom kraju (otuda za Vinkovce i naziv "prijestolnica Šokadije"), zanimljivo je spomenuti tvrdnju Josipa Koprivčevića iz njegove opsežne rasprave *Kulturni rad franjevaca u Brodu* (1939.): "Brođani se nisu nikada zvali imenom Šokac, nego su tim imenom zvali svoje susjede iz obližnjih sela, a oni se uvijek nazivahu Brođani, da time istaknu svoj lokalni patriotizam, svoje građansko porijeklo, a time i specijalni svoj društveni položaj".

Ne znamo točno kada je nastao napjev:

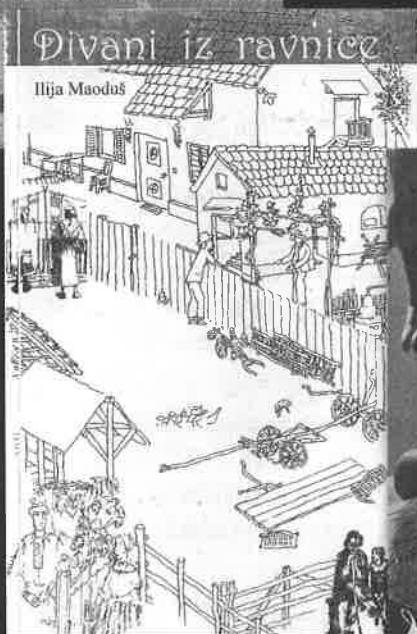
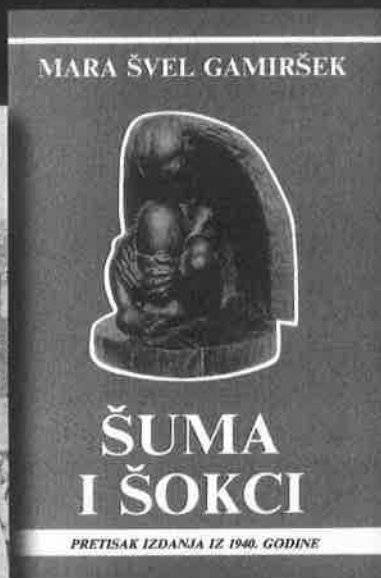
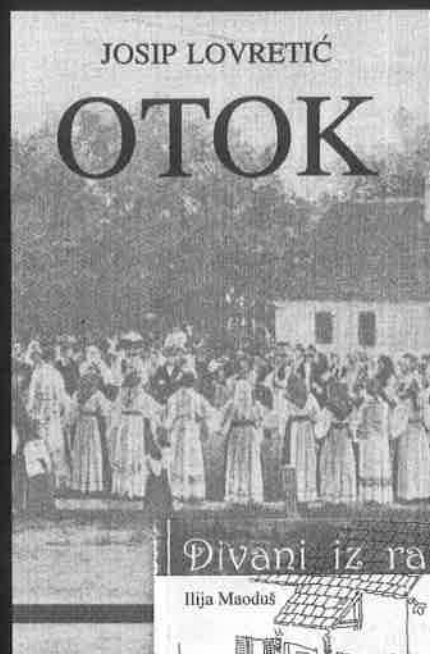
*Od Đakova do Slavanskog Broda
kuca srce šokačkoga roda.*

Pouzdana je samo to da je taj napjev nastao poslije 1934. godine kada je naziv Brod na Savi zamijenjen nazivom Slavonski Brod. Premda se pojavio u novije vrijeme, taj napjev potvrđuje, između ostalog, da je šokaštvo ovih prostora neupitno.

Neupitno je, naime, da je brodsko Posavlje, s Brodom kao svojim središtem, dio onog područja koji nazivamo Šokadijom. Isto je tako neupitno da stanovništvo brodskog Posavlja, s žiteljima Pobosuća (vinkovački i županjski kraj) i Đakovštine, čini jezgru šokačke populacije u Slavoniji. Upravo se na ovim prostorima samo nekoliko desetljeća nakon prvog spominjanja Šokaca u Bosni pojavio prvi zapis o šokačkim Hrvatima u Slavoniji.

PEROM I SRCEM O ZAVIČAJU

Niz zanimljivih i sadržajno bogatih tekstova o životu, običajima, jeziku i tradicijskoj kulturi slavonskog šokačkog sela dali su u svojim knjigama, osim književnika, brojni publicisti i pučki pisci. Njihovi uradci ne govore samo o prošlosti i sadašnjosti njihova rodnog kraja, nego i o povijesti ovih prostora između Tlove, Save, Drave i Dunava.

KOLIKO JE SLAVONIJA ŠOKAČKA

Šokadiju ćemo uzalud tražiti na zemljopisnim kartama ili u udžbenicima. Enciklopedije i leksikoni također ne sadrže tu geografsku odrednicu. U tom pogledu osloniti se možemo, zasad, samo na etnografske izvore ili, pak, na književna djela koja se pojavljuju na razmeđu XIX. i XX. stoljeća kada pisci s područja nekadašnje Vojne krajine unose šokačko nazivlje u svoja djela.

Gledište po kojemu je Šokadija “dio Slavonije kojemu nije lako naći međe jer se ne slažu s raznim administrativnim omeđenjima što su nastala bez obzira na etnološke i etnografske stvarnosti” (Slavko Janković), upućuje na složenost teme sadržane u naslovu ovoga teksta.

Ali, zadržimo se najprije na terminu Šokadija.

Jezično-književni i geografski pojam termina Šokadija, premda su izričajno isti i pišu se jednako, različitog su sadržaja. Zbirna imenica Šokadija vezana je uz tzv. ljudski faktor: označava veću ili manju skupinu Šokaca, ili šokačko stanovništvo uopće, dok se pod geografskim pojmom Šokadije podrazumijeva područje koje nastanjuju Šokci unutar teritorija današnje Slavonije.

U vezi s dvoznačnom uporabom naziva Šokadija evo nekoliko primjera.

Opisujući Vinkovce (u studiji *Književni rad Josipa Kozarca*, 1907.), Joza Ivakić kaže da u toj graničarskoj varoši “uz pustu Šokadiju imade čitav sokak Švaba”. A suvremeni hrvatski pjesnik Miroslav S. Mađer ispisuje (u pjesmi *Pjevat će Slavonija*) ove stihove:

*Pjevaj majko ratara i bekrija
pjesmu onu što nam život vara.
Konje vrane kad osedla Šokadija
vrisne pjesma od plamena i žara.*

U navedenim primjerima Šokadija označava stanovništvo (ljude, a ne područje). Kao zbirna imenica upotrebljava se taj termin i u narodnoj pjesmi, poskočicama i napjevima u kolu:

*Kad zaigra pusta Šokadija
pod njima se i zemlja uvija.*

Književnik Ante Kovač je (u prikazu izvedbe Ivakićeve drame *Inoče*, 1926.) napisao da je u tome djelu "zahvaćen komad Šokadije, ostajući dokument jednog vremena i jednog života vrijednog čuvanja i voljenja, pogotovo kad se danas takva Šokadija gubi, razodijeva i rastače". A pjesnik *Šokačkih varijacija* Vladimir Kovačić stvaralački interes Ivana Kozarca (u napisu *Hrvatski Bora Stanković*, 1954.) svodi na konstataciju: "Kao i njegov rođak Josip Kozarac, pisac *Tene* i *Mrtvih kapitala*, i Ivan Kozarac je opisivao život i probleme svoje Slavonije, a naročito svoje Šokadije, kako se naziva onaj dio Slavonije od Broda i Đakova do Osijeka, Vinkovaca i Županje."

Ovdje je, očito, riječ o Šokadiji kao geografskom pojmu.

Za razliku od Matije P. Katančića, najobrazovanijeg slavonskog književnika XVIII. stoljeća, koji je smatrao da bi – s obzirom na množinu šokačke populacije – imenom Šokadije trebala biti nazvana cijela Slavonija, noviji autori u svojim razmatranjima ne idu izvan "užih" okvira i Šokadiju situiraju u samo jedan manji ili veći dio slavonskog geografskog prostora.

Bratoljub Klaić, lektor i komentator hrvatskih pisaca u ediciji "Pet stoljeća hrvatske književnosti", Šokadijom označuje "kraj oko Vinkovaca" (uz djela Josipa Kozarca i Josipa Kosora, sv. 79. III. kolo, 1964.), odnosno kao "krajinu uz Savu" (uz djelo Mare Švel-Gamiršek, sv. 107. VIII. kolo, 1970.).

Neki primjeri literarne artikulacije toponima Šokadija mogu se smatrati neprijepornima, čime se uklanjaju razlozi dvojama. Ante Kovač piše: "Šokadija – od Vinkovaca do Broda, od Vinkovaca prema Brčkom". Josip Kozarac, Josip Kosor i drugi pisci koje Kovač spominje (u prikazu Ivakićeva romana *Kapelan*, 1919.) taj kraj "učiniše poznatim kao Šenoa Zagreb, Đalski Zagorje, Budisavljević Liku, Veselinović Mačvu".

Slično je pisao i Julije Benešić. Vrednujući stvaralaštvo plejade pisaca iza Josipa Kozarca, Iločanin Benešić prosuđuje da je riječ o knjigama "od jedne fele jer govore o istom, sve su o Slavoniji, i to baš onom njezinom dijelu što se pruža na jugu Fruškoj gori prema Savi, pa u smjeru od Vinkovaca do Županje". Književni kritičar i jezikoslovac Benešić ustvrdio je (u osvrtu na Ivakićevu knjigu *Selo i varoš*, 1913.) da "literarna Slavonija zapravo i nije ona što je pod geografskim pojmom zamišljamo, pogotovo ne ona iz Požeške kotline i osječke okolice". Po Benešiću, Šokadija je "zapravo samo jedan dio stare Granice i ravni Srijem".

U djelima hrvatskih pisaca iz Slavonije opisi Šokadije kreću se, kako možemo zaključiti iz navedenih primjera, u vojnokrajiškim okvirima, u najužem smislu onim okvirima koje povijesna znanost označava područjem

7. Brodske graničarske pješačke pukovnije. Ova pukovnija (*Brooder Grenz-Infanterie Regiment Nr. 7*) obuhvaćala je stotinjak sela Brodskog Posavlja i Bosutske nizine, a bila je podjeljena na 12 kompanija (satnija), stacioniranih na ovim mjestima: Podvinje, Trnjani, Garčin, Andrijevci, Sikirevci, Babina Greda, Ivankovo, Cerna, Vinkovci, Nijemci, Županja, Drenovci. Sjedište pukovnije bilo je u Vinkovcima gdje se nalazilo zapovjedništvo Slavonske brigade pod čijim je nadzorom bila cijela slavonsko-srijemska granica.

Nakon ukinuća Vojne krajine i sjedinjenja Slavonije s banskom Hrvatskom (1881.) Vinkovci su sjedište Brodske imovne općine (koja je imala u vlasništvu šume na području bivše Krajine). Zahvaljujući tim okolnostima, dotad mala varoš na Bosutu (tek 1920. Vinkovci će biti proglašeni gradom) postala je glavni punkt istočne i srednje Slavonije, ne samo u vojno-upravnom već i u gospodarskom, trgovačkom, prometnom i kulturnom pogledu.

Otuda i naziv "prijestolnica Šokadije", koji će na razinu javne komunikacije uzdignuti upravo pisci šokačke provenijencije. Tako npr. književni povjesničar Josip Bogner, kada govori o slavonskim piscima u liniji od dvojice Kozaraca i Nikole Tordinca do Živka Bertića i Joze Ivakića (1930.), ističe u prvi plan njihovu vezu s "onim malim krajem oko Vinkovaca i Broda do Županje i Srijema", a svoje prosudbe završava tvrdnjom da je taj kraj "više i opravdanije poznat pod imenom bogate, puste i obilne Šokadije, s prijestolnicom u Vinkovcima".

Vladoje Ivakić, između dva rata suradnik osječkih listova i časopisa i redaktor niza beletrističkih izdanja Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, u svojoj knjizi *Šokadija u slici, pjesmi i prozi* (1940.) piše da Šokci nastanjuju: veći dio Slavonije, cijelu bosansku Posavinu, Baranju, Bačku i dio Srijema, posavski dio novogradiškog kraja, Brod i okolicu, vinkovački i županjski kraj, Vukovar, dio šidske općine, cijelu Đakovštinu, Donji Miholjac i Našice, općinu Valpovo, a u osječkom kraju Erdut, Aljmaš i djelomično Dalj.

Analogno nazivu "prijestolnica Šokadije" nastao je naziv "šijačka metropola". Taj naziv dali su Požezi njezini pisci (Vilim Korajac, Josip Eugen Tomić i dr.). Atribut šijačka dolazi od imenice *Šijaci*, a taj je naziv nastao otud što su stanovnici Zlatne doline (*Vallis aurea* je u doba Rimljana bio naziv za Požešku kotlinu) skapčali košulje na šiji, a ne ispod vrata kao što je uobičajeno.

Da Slavoniju ne čini samo Šokadija već da postoji i onaj njezin dio s brdima i planinama između Posavine i Podravine, valja također imati u

vidu. Ta, lijeva strana Slavonije zove se *Paurija* (Paorija). Taj naziv izveden je od njemačke riječi Bauer, što znači seljak.

Kada je riječ o literarnoj artikulaciji toponima Šokadija i Paurija (Paorija) zanimljivo je konstatirati da se u nekih pisaca slavenskog književnog kruga ovi nazivi stavljaju u isti kontekst. Tako je, primjerice, Antun Gustav Matoš o sebi rekao (u putopisu *Obična šetnja*, 1913.): "Moje 'građanstvo' ostade tek na površini, na odijelu, pa shvaćam jasnije no ikada da sam ostao u duši šokac i paor".

PITANJA

Kada i gdje započinje dokumentarna naracija o Šokcima?

Koji su urbani punktovi oko kojih se povijesno problematizira pitanje etimologije šokačke ikonografije i ikonologije?

Kako urbani punktovi dijalogiziraju s označiteljima šokaštva?

Antun Gustav Matoš?

OMEĐENJA ŠOKADIJE

Slavonsku Vojnu krajinu ili Granicu (Die Militärgrenze) sačinjavale su pukovnije (regimente) broj 7 (brodska), broj 8 (gradiška) i broj 9 (petrovaradinska). Osnovane su 1750. godine, a nazvane su po tvrđavama područja na kojemu su djelovale do 1873. kada je Krajina razvojačena.

Brodska pukovnija sa sedmicom kao teritorijalnom oznakom (Broder Grenz-Infanterie Regiment Nr. 7) obuhvaćala je stotinjak sela broskog Posavlja i Pobosuća. Taj dio Slavonije, s Đakovštinom i dijelom Povučja, poznat je danas pod imenom Šokadije.

Jedna od oznaka graničarskog područja danas poznatog pod nazivom Šokadija

HRVATSKA ŠOKAČKA DIJASPORA

Povijest hrvatskog iseljeništva sastavni je dio povijesti hrvatskog naroda. Jedan važan dio te povijesti pripada šokačkim (i bunjevačkim) Hrvatima.

Istraživanjem hrvatskih narodnih skupina, osobito Šokaca u Bačkoj I u susjednim europskim zemljama, zadužili su suvremenu hrvatsku historiografiju Ante Sekulić (1920.) i Stjepan Krpan (1922. – 1995.), koji su, uz brojne članke i rasprave, objavili o toj problematici više knjiga.

Tragom prošlosti Šokadije

BAŠTINA SREDNJOVJEKOVLJA

Poslije propasti Rimskog Carstva njegove legije napuštaju Panoniju, a u te krajeve naseljavaju se novi narodi, najčešće oko nekadašnjih rimskih gradova.

I područje Slavonije našlo se na udaru seobe naroda. Prvo prodiru Goti, zatim Langobardi, pa Huni, a potkraj 6. stoljeća prošli su tim područjem Avari, ostavljajući za sobom pustoš i smrt. Divlje hunske i avarske horde zacijelo su uništile sva postignuća rimske civilizacije u Panoniji. Otada pa sve do povijesnog razdoblja koje zovemo razvijenim feudalizmom (od 12. do 15. st.) o gradovima i naseljima stare Slavonije ne znamo ništa.

S Avarima su na ove prostore došli i Slaveni. Novi stanovnici savsko-dravskog međurječja, Hrvati, oslobodivši se avarske vlasti dolaze potkraj 8. stoljeća pod vlast Franaka, da bi u 9. stoljeću priznali vrhovništvo kneza Ljudevita Posavskog, a potom Bizanta. Tijekom 10. stoljeća Hrvatska postaje kraljevinom (Tomislav, 925.), a najmoćnija je za kralja Petra Krešimira IV. kojemu je prijestolnica bila u Ninu, a vladao je gotovo dva desetljeća (1058. – 1074.).

Poslije pogibije posljednjeg kralja hrvatske krvi Petra Svačića, ugarsko-hrvatske nagodbe, provale Tatara, Matije Korvina, zbivaju se i na teritoriju Slavonije burni događaji. Izvora i pisanih dokumenata iz toga vremena također je malo. Zna se, međutim, da je u tom povijesnom razdoblju povećana uloga Slavonije uopće: ona je postala meta ugarskih kraljeva i odskočna daska za prodiranje "krune sv. Stjepana" na jug.

Prvospomen slavonskih gradova

Gotovo svi gradovi i naselja u Slavoniji, a time i na području što ga unutar Slavonije nazivamo Šokadijom, baština su srednjovjekovlja. Pod imenima koja danas nose pojavljuju se, naime, na povijesnoj pozornici u različitim razdobljima srednjega vijeka.

Ime Osijek spominje se prvi put 1196. u povelji hrvatsko-ugarskog kralja Emerika. Bivša rimska Mursa zove se Eszek, a ima značajke trgovišta i luke s razgranatim i bujnim prometom. Najstariji zapis o Požegi (rimsko naselje Incerum) seže u 1210. godinu (Požeška županija), odnosno

1227. kada se spominje "castrum de Possega", tj. tvrđava koja je imala ulogu uporišta u borbi protiv bogumilstva što se širilo iz Bosne. Našice se prvi put spominju 1229. kao kraljevski posjed pod imenom Neksche, Vukovar 1231. kada mjesto Vukovo dobiva od hercega Kolomana "gradsko pravo", Đakovo (rimski Certissa) 1239. kao srednjovjekovno crkveno središte Dyaco. Ilok s utvrdom koja je u antici nosila naziv Cuccium i služila rimskim osvajačima za nadziranje granica na Dunavu javlja se u pisanim dokumentima 1346. pod imenom Wylak, a u posjedu je knezova Iločkih, jedne od najstarijih feudalnih obitelji u našim krajevima prije dolaska Turaka. Na mjestu gdje je nekad stajao rimski Iovalium, oko 1397. postoji Valpovo kao posjed mađarske velikaške obitelji Solyagy.

Rimska Marsonia i Cibalae kao slavenska naselja Brod i Vinkovci spominju se u različitim razdobljima srednjeg vijeka, dok je današnja Nova Gradiška podignuta tek sredinom 18. stoljeća.

Otkud ime Marsonia, a zašto Brod?

Kada se govori o Slavonskom Brodu, nerijetko se tvrdi kako je on nastao na ruševinama nekadašnje rimske Marsonije. Je li to točno? Je li rimska Marsonia doista zapremala područje urbane jezgre današnjega Broda?

Ovo je, dakako, samo jedno od mnogih pitanja pred kojima ćemo se naći pokažemo li neko veće zanimanje za daleku prošlost toga grada. Brod je, mogli bismo reći, u tom pogledu ne samo zanimljiva nego i prilično zagonetna tema. Naime, dok se o Marsoniji, tom prvom poznatom naselju što je u antičkoj davni postojalo na lijevoj obali Save, zna vrlo malo, za niz drugih rimskih gradova u Panoniji postoji obilje podataka koji svjedoče o njihovom postojanju i značenju.

U povjesnici Vinkovaca zabilježeno je da su nekadašnje Cibalae bile kolijevka dvaju rimskih careva, Valentinijana i Valensa. Valentinijan je bio vješt državnik i hrabar vojskovođa, ali toliko okrutan da je, prema zapisu Alfreda Makanca, "držao pored svoje rezidencije dva ogromna medvjeda, hraneći ih mesom svojih neprijatelja ili ih je pod njih žive bacao". Još okrutniji, Valens, i sam je izgubio život na okrutan način: izgorio je u jednoj kolibi koju su zapalili Goti. U antičkom Sirmiumu (Srijemska Mitrovica) rođen je car Prob koji je svoj zavičaj zadužio sadnjom vinove loze na Fruškoj gori.

O Brodu nema takvih ili sličnih podataka. Pouzdano znamo, jedino, da je rimska Marsonia, osnovana još od Ilira ili Kelta, ležala na 45. stupnju

sjeverne geografske širine i 18. stupnju istočne geografske dužine, kao i današnji Brod. Njezino postojanje moguće je verificirati od 1. stoljeća naše ere (nalaz rimske vojničke diplome, koja je prvi pisani spomen antičkog grada na mjestu današnjeg Broda) do sredine 5. stoljeća (441. g. Marsoniju razaraju Huni), dok o njezinoj sudbini izvan tih vremenskih okvira nemamo vjerodostojnih podataka. Za seobe naroda na područje opustošene Marsonije prodiru Avari u savezu sa Slavenima, a u 13. stoljeću taj će lokalitet ponovno izaći na povijesnu pozornicu (povelja kralja Bele IV.) da bi se otad javljao u pisanim dokumentima kao Brod, Brod na Savi i Slavonski Brod.

Sve doskora bila su podijeljena mišljenja o tome je li Marsonia bila vojni garnizon za pogranične rimske trupe ili samo poštanska stanica na razgranatoj trasi rimskih linija. Noviji nalazi, kako je već spomenuto, dokazuju da je Marsonija bila grad, ali opet ne znamo koji bi atributi mogli ići uza nj. Naime, ne znamo je li Marsonija možda imala obilježja "sjajnog grada" (poput Sirmiuma, recimo), ili je pak bila samo jedan od "običnih" gradova moćnog Rimskog Carstva.

Što je, dakle, bio zapravo antički Brod i što se sve u Marsoniji i oko nje zbivalo još je obavijeno mnogim nepoznicama.

Ali, u svakom slučaju, i taj je grad u spletu dramatičnih povijesnih zbivanja onoga vremena morao imati buran život, odbijajući napade barbara koji su se zalijetali u ove bogate krajeve.

Mišljenja o podrijetlu imena Marsonia podvojena su. Antun Milinković je (u *Kratkom pregledu historije Slavonskog Broda*, 1955.) pisao: "Samo ime može se izvoditi od Marsa, starorimskog boga rata, a može biti i to da je to ime dano po plemenu Maržani u Laciji, u Italiji, a Marsonia je naselje koje pripada Maržanima". Ovakvom tumačenju suprotstavlja se arheolog Đuro Basler: "Ne možemo se nikako složiti s tumačenjem imena Marsonia. Nema to veze s rimskim bogom Marsom, nego je naziv preuzet od Ilira. Antički Brod ležao je pokraj ušća rječice Mrsunje, čiji je današnji naziv nedvojbeno izveden iz starog ilirskog imena".

Za ovakvo tumačenje opredijelio se i aktualni istraživač povijesti Broda dr. Mirko Marković koji, objašnjavajući rezultate proučavanja antičkih naziva u suvremenoj znanosti, tvrdi da je toponim Marsonija složenica koja se sastoji iz dva dijela: osnove *mar* (označava vodu) i nastavka *sonia* (označava crnu boju). Radi se, dakle, o mjestu koje se nalazi na crnoj vodi, a tako se zvala rječica koja je uz to mjesto protjecala i ulijevala se u Savu. To znači da naziv današnjeg potoka Mrsunje potječe od antičke davnine i da ime Marsonia u hrvatskom prijevodu glasi – Crna voda.

Što se naziva Brod tiče (atribut "slavonski" javlja se tek u prvoj polovici 20. stoljeća), u dotursko doba pisalo se jednostavno Brod, za osmanlijske uprave Brohod (jer Turci umeću u naše riječi slovo h i tamo gdje ono uopće nije potrebno), a za Vojne krajine Brood.

A otkud naziv Brod?

Citirajmo Ignjata A. Brlića, autora kronike pod naslovom *Uspomene na stari Brod* (1838.): "Riječ brod znači isto što i ladja; nadalje znači na vodi ono mjesto gdje se prelazi preko nje, i napokon zovu se mjesta naseljena tim imenom gdje su bili ili gdje su i sada brodovi; takovih mjesta koja se zovu Brod ima širom cijelog svijeta, gdje Slaveni obitavaju".

POVIJESNI PRIJEPORI

Povelja ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. smatra se danas ključnim dokazom o postojanju naselja pod imenom Brod još u 13. stoljeću. Stoga se i u recentnim prikazima povijesti Slavenskog Broda (npr. Mirko Marković: *Brod – kulturno-povijesna monografija*, 1994.) polazi od toga dokumenta.

Tumačenje po kojemu se identitet grada na lijevoj obali Save pojavljuje 20. srpnja 1244. (nadnevak izdanja povelje Bele IV.) nije i jedino. Povjesničar Matija Mesić, rođeni Brođanin, sastavljaajući mozaik srednjovjekovne brodske velikaške obitelji (*Pleme Berislavića*, 1869.) označio je 1450. godinu kao najstariji spomen Broda. Kao znanstvenik koji svoja promišljanja zasniva na materijalnim dokazima, Mesić se oslonio na jednu ispravu o imovinskom sporu što ga je Ladislav Čeh, sin mačvanskog bana Petra Čeha, vodio s velikašem Benediktom Berislavićem. Taj Berislavić je, kaže Mesić, "živio jošte oko 1450." i tada je "dao Ladislav, sin Petra Čeha Levanskoga, njegovu kuću u Brodu u tadanjoj Županiji požeškoj sasvim porušiti i u Savu baciti".

Za Mesića je, dakle, isprava o sporu između dvojice spomenutih velikaša bila temeljni dokument glede prvog spominjanja imena Brod u povijesti.

Tako ne misli crkveni povjesničar Paškal Cvekan. U monografskom djelu *Franjevci u Brodu* (1984.), fra Paškal je objavio i *raspravu Od Marsonije do Broda na Savi*, u kojoj problematizira i pitanje prvog zabilježenog postojanja Broda. Odbacujući obje spomenute varijante, on tvrdi, a to i obrazlaže, da prve isprave o Brodu datiraju iz 1470. i 1483.

Na revidiranje gledišta o počecima Broda ukazuje u najnovije vrijeme Zlatko Uzelac. Prema njegovim nalazima, Brod je nastao 1495. i to odjedanput kao planirani renesansni grad.

Tri imena jednog grada

Primjer Broda možda najbolje ilustrira tezu o još uvijek prisutnim dvojbama o starosti naših gradova i njihovu pojavljivanju na povijesnoj sceni. U tom kontekstu je i slučaj Vinkovaca zanimljiv.

Kada se naselje pokraj Bosuta prvi put spominje pod današnjim imenom, o tome nema podataka ni u jednom pregledu lokalne povijesti.

Čak ni monografija *Vinkovci*, objavljena 1985., koja inače sadrži niz detalja iz starije pa i daleke prošlosti (spominju se npr. vojne operacije rimskih careva 314. i 315. g. na današnjem vinkovačkom području, provale Tatara 1242. itd.) ne bilježi prvo spominjanje Vinkovaca u povijesti.

Krenimo od činjenica koje su, u sadašnjem stupnju poznavanja nalaza, nedvojbene.

Rimske Cibalae, prvo naselje gradskog tipa na lokalitetu današnjih Vinkovaca, spaljene su i razorene u 4. stoljeću kad su ih osvojili Goti, a obnovljeni grad spravili su sa zemljom Avari potkraj 6. stoljeća. Hrvati, koji su u ove krajeve došli s Avarima za velike seobe naroda, sagradili su od tih ruševina novo naselje. U pisanim dokumentima ono se spominje pod imenom Palina, ali se u dotursko doba naziva i Sveti Ilija.

Postoje dva tumačenja naziva Palina. Prema jednom, Palina označava zgarište, spaljeno mjesto. Prema drugom, taj naziv nastao je prema Poljani, kako se zvalo naselje koje je, još uoči turske invazije, postojalo na mjestu gdje se danas nalazi selo Rokovci.

Što se naziva Sveti Ilija tiče, prva i najstarija rimokatolička crkva u Vinkovcima (podignuta na razmeđu 11. i 12. stoljeća) bila je posvećena sv. Iliji, pa je po tome i srednjovjekovno naselje nosilo ime. Još prije Turaka u toj crkvi sagrađen je novi oltar posvećen sv. Vinku.

Došli smo tako do današnjeg imena. Prema Vjekoslavu Klaiću, ono se prvi put spominje 1483. Naselje se tada zove Winkovacz, a pripada feudalcima Berislavićima. Ove podatke Klaić iznosi u svom manje poznatom djelu *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati* (1880.).

A otkud ime Vinkovci?

Prvo i najstarije tumačenje tog naziva potječe iz 18. stoljeća. Matija P. Katančić, jedan od najobrazovanijih slavonskih književnika toga doba, smatrao je da je ime Vinkovci nastalo prema riječi vino (jer se u vinkovačkom kraju još u starom vijeku uzgajala vinova loza). Noviji znanstvenici (npr. Stjepan Schulzer i Petar Skok) drže da to ime potječe od imena crkve posveće sv. Vinku.

Vrata Bosne

U dotursko doba pod vlašću feudalaca Berislavića, gospodara Broda s ove strane Save, nalazilo se i područje oko današnjeg Bosanskog Broda. Zbog toga su se oba današnja Broda u ranom srednjem vijeku nazivala jednim imenom – Berislavića Brod. Strateška važnost ove simbioze proiz-

lazila je iz zemljopisnog položaja ovih naselja prislonjenih uz Savu, jer se na tome mjestu spajala Slavonija s Bosnom. Otuda i naziv "Vrata Bosne". Ovakvo značenje Berislavićevog Broda trajat će tijekom cijelog srednjovjekovlja, pod turskom pa i austrijskom upravom.

U borbama s nezaustavljivom osmanlijskom silom Brod je, s obzirom na opisane okolnosti, imao značajnu vojnostratešku ulogu. Izvori iz 16. stoljeća spominju da je tadašnji gospodar Broda Stjepan Berislavić (potomak istoimenog brodskog vlastodršca iz 13. stoljeća) šurovao s Turcima, dopuštajući im da preko njegovih posjeda prodiru iz Bosne u Slavoniju radi haranja i pljačke. Povijesno je utvrđeno da je taj posljednji despot Brodskog Posavlja svoju izdaju platio vlastitom glavom. A pošto su Turci osvojili Berislavićev grad bez borbe, moguće je reći (analogija s Ključem na rijeci Sani gdje se bosanski kralj Stjepan Tomašević predao Turcima) da je i Brod na Savi "šaptom pao".

Za turske uprave najvažnije uporište Požeškog sandžaka, Brod na razmeđu 17. i 18. stoljeća postaje jedna od glavnih austrijskih ratnih baza za obranu od Turaka. Kako je granica na Savi zahtijevala čvrsto osiguranje, u vezi s njezinom obrambenom funkcijom, a i zbog aspiracija Austrije na osvajanje cijele Bosne, uspostavljena je na ovom području Vojna krajina s trima pukovnijama: brodskom, gradiškom i petrovaradinskom. Brodska pukovnija, s brojem 7 kao teritorijalnom oznakom (*Brooder Grenz-Infanterie Regiment Nr. 7*) obuhvaćala je stotinjak sela brodskog Posavlja i Pobosuća.

RAZLIČITIM OBLICIMA PISANE RIJEČI
PROMIČE SE ŠOKAČKI IDENTITET

Tomo Šalić

VINKOVAČKI ŠOKAČKI RODOVI

Vladoje Ika Ivakić:

ŠOKADIJA

U SLIKI, PJESMI I PROZI

I. DIO.

Naklada plišćeva

KATICA ČORKALO

ZAVIČAJ RIJEČI

VLADIMIR REM

ŠOKCI

PUTOPISNA SVJEDOČANSTVA

Od 1536. kada Brod pada pod Turke, odnosno 1537. kada Turci zauzimaju i Požegu s cijelom Požeškom županijom, do 1691. Slavonija se nalazi pod osmanlijskom vlašću.

Za upoznavanje toga razdoblja slavonske prošlosti zanimljiva su dva putopisa iz 17. stoljeća, preko kojih se, nerijetko, olako prelazi. Radi se o putopisima koji, između ostalog, oslikavaju prilike i život ovdašnjeg stanovništva pod turskom upravom. Prvi je napisao, prije gotovo četiristo godina isusovac i hrvatski pisac Bartol Kašić, putujući kao misionar ovim krajevima. Autor drugog putopisa je turski geograf Evlija Čelebi koji je 1665. obišao Slavoniju i Srijem.

Prema Kašićevom zapisu iz 1613., Vinkovci nakon pada pod Turke ne postoje kao cjelovito naselje već su podijeljeni na više sela. A naziv za Vinkovce, što nas u okviru ove teme ponajviše zanima, u Kašićevom (latinskom) putopisu je *Vincaco*.

Ime *Vucora* upotrebljava Kašić za Vukovar gdje se "na brdu nalazi ne za podcjenjivanje turska tvrđava, blizu državne ceste". Dajući opise turskog Vukovara, piše: "U podnožju tvrđave nalazi se karav-saraj (svratište za smještaj putnika i robe, op.a.) u koju mogu ući slobodno svi putnici te ondje ostati danju i noću. Odatle, na udaljenost strijele, protječe Ister ili Danubius, ilirski zvan Dunaj ili Dunavi, dosta širok i dubok. U nj, s lijeve strane tvrđave, ispod dosta velikog drvenog mosta, utječe rječica Vuka".

Iz niza podataka što ih je zabilježio Evlija Čelebi, izdvajamo opise Nijemaca, jednog od središta osmanlijske vojne i civilne vlasti u istočnoj Slavoniji.

Kako je, dakle, turski geograf i putopisac, izaslanik sultana Murata IV., vidio tadašnju kasabu Nijemce? Nakon što konstatira da su Nijemci kadiluk (sjedište suda) i da odatle razni turski dužnosnici upravljaju nahijama (nižim administrativno-upravnim jedinicama), Čelebi piše: "Tu ima bezbroj vinograda i bašča, mjesnih prvaka i uglednih ljudi. Cijelo se naselje nalazi na obali rijeke Save, u jednom prostranom, u zelenilo i cvijeće obraslom polju koje je vrlo plodno".

Iz ovoga opisa vidimo da Čelebi locira Nijemce uz obalu Save (a ne uz obalu Bosuta), a to dolazi otuda što je Bosut stoljećima, pa i u vrijeme boravka turskog putopisca u Nijemcima, bio rukavac Save. Još Rimljani upotrebljavali su za nj naziv *Asser Savus*. Od Save je Bosut odijeljen tek

središnom 19. stoljeća, kada su austrijske vlasti podigle veliku branu između tih dviju rijeka radi obrane od poplava, tj. osiguranja vodostaja. Zemljište između Bosuta i Save prestalo je tako biti otok, a time se izgubila i ranija zemljopisna i prometna odrednica Bosuta.

Nazivajući Nijemce "divnom kasabom", turski putopisac dalje bilježi da se to mjesto sastoji od devet mahala (seoskih četvrti), tisuću i četrdeset kuća, džamije, dva mekteba (muslimanske osnovne škole), tri derviške tekije (zgrade za vjerske obrede), više kućnih hamama (kupališta) i stotinjak dućana. Slijedi potom zaključak: "Ova kasaba je naprednija od Mitrovice, jer je to pristanište".

U vezi s imenom Nijemci, zabilježimo da nastanak toga naziva nije ni u kakvoj korelaciji s doseljavanjem njemačkog življa u vinkovački kraj. Naselje na tom mjestu postoji još u dotursko doba, prvi put se spominje 1437. pod imenom Nimci. Čelebi piše Nemethy, a taj naziv najvjerojatnije nastaje u vremenu kada su vlastelini mađarskog podrijetla imali na tom zemljištu svoje posjede.

I prvi kroničarski zapis o Brodu nastao je početkom 17. stoljeća, a potječe iz pera Bartola Kašića. Pisac prve hrvatske gramatike (*Institutiones linguae Illyricae*, 1604.) svoj doživljaj naselja na lijevoj obali Save sažeo je u rečenici: "Brod est locus fertilis virorum polentium vitute ac ingenio", tj. "Brod je mjesto koje obiluje ljudima bogatim krepošću i duhom".

Brod spominju i turski dokumenti iz toga vremena. Godine 1620. veliki vezir Ibrahim-paša Merinbegović, obilazeći svoj vilajet, opisao je s vojnog stajališta prilike u Požeškom sandžakatu, kojemu tada, uz Osijek, Viroviticu, Vukovar, Đakovo, Orahovicu, Veliku, Slatinu, Voćin, pripada i Brod. U tome prikazu za Brod se kaže: "Brod u čarobnom kraju, mjesto ima na broju kuća osamdeset, ljudi pod oružjem isto toliko. Onamo dospije kadgod sandžak. Kadija prebiva stalno. Daleko je od Požege za jedan dan."

Izvještaj franjevca Petra Nikolića iz 1660. g. sadrži podatke o crkva-ma u Brodu: "U selu ili trgovištu Brodu bijaše nekada katolička crkva sv. Marka. Ovu su staru crkvu Turci pretvorili u muslimansku džamiju. Izvan tvrđave nalazi se pak stara katolička crkva sv. Antuna. Ova je crkva sagrađena od kamena. U Brodu postoji također franjevački samostan, koji ima župnu crkvu sv. Ivana. Ova je crkva lijepo uređena i opskrbljena svim potrebnim stvarima. Za župnu crkvu brinu se časni oci franjevci..."

Bosut i Krnjaš

Antički naziv za Bosut sačuvao se do danas. Tu rječicu, prema kojoj se cjelokupno područje vinkovačkog i županjskog kraja naziva Pobosučem (kao vukovarski kraj Povučjem, prema rijeci Vuki), spominje već M. A. Reljković u svom *Satiru*, opjevavajući "lipotu ležaja Slavonije":

*Još te druge vode natapaju,
hranu melju i ribu davaju:
Pakra, Cernik, Crnac i Orljava,
Biđ, Bitulja, Bosut, Vuka, Studva.*

Uz Krnjaš, gdje su rođena oba Kozarca, Bosut je nezaobilazni, najviše eksploatirani motiv u djelima pisaca vinkovačkog kruga. Miroslav S. Mađer je, posluživši se upravo starim, rimskim nazivom za Bosut, knjigu svojih autobiografskih feljtona naslovio *Asser Savus*.

Pjesnik modernog pisma Miroslav S. Mađer inače je, ako tako možemo reći, "najvinkovačkiji". Naime, najviše lokalnih toponima i zavičajne emotivnosti nalazimo upravo u Mađerovim kazivanjima u stihu. O tome svjedoče i mnoge njegove pjesme, napose pjesma *Cibalae*:

*Bio ti Bosut ili starina Lenija
onako širok u stasu, onako rumen od birtija
bio ti izgoreni dimnjak djetinjstva, bomba rata
Ti su bio i bio
Colonia Aurelia Cibalae...*

Što se Krnjaša tiče, u tom nazivu krije se ime nekadašnjeg sela Krnjašci, koje je za turskog vladanja pripadalo nahiji (nižoj vojno-upravnoj oblasti) Ivankovo, a u jednom popisu iz 1702. zabilježeno je da se sastojalo od 12 kuća.

Tu, u Krnjašu – piše Vladimir Kovačić – "capkao je mali Josip Kozarac, preskakajući blatne cigle na svom putu u gimnaziju; tu je s prozora tuberkulozni pisac *Đuke Begovića*, Ivan Kozarac, sluteći preranu smrt, posljednji put promatrao kako mirno i tromo teče zelenim algama i šašem obrasli Bosut".

Ono što su Bosut i Krnjaš za Vinkovčane, posebice za pisce toga kruga, to su za Brođane Sava i Mucvanj, o čemu će u nastavku ovih zapisa također biti riječi.

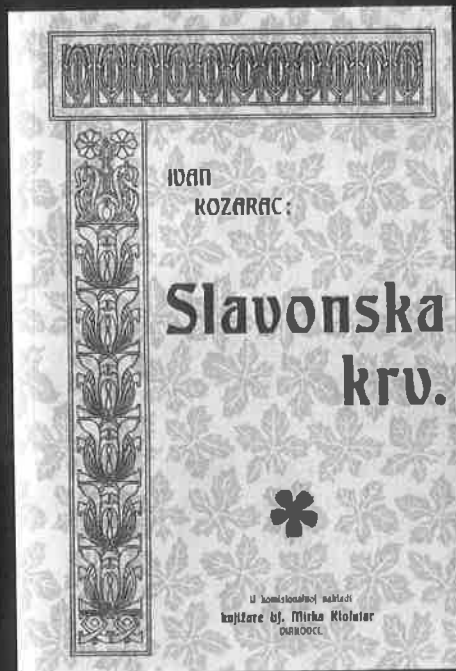
KOZARCI KAO SIMBOL

Kao svaka regionalna književnost, i povijest hrvatske književnosti u Slavoniji nudi nekoliko autora koji su u toj mjeri identificirani sa zavičajnim podnebljem da se kraj iz kojeg potječu upravo po njima zna.

Josip Kozarac

*mrtvi
kapitali*

IZAZOVNA POVIJEST

Obala Save oduvijek je bila privlačna za nastanjivanje, jer se rijekom vrlo rano, još u prethistoriji, odvijao promet roba i ljudi. Tragovi tih komunikacija nađeni su i u županjskoj Posavini. Da je u dalekoj prošlosti zemljište uz Savu bilo naseljeno ljudima svjedoče arheološka nalazišta kod Štitara (rimska svjetiljka, razne posude) i Bošnjaka (srednjovjekovna nekropola).

Ostaci groblja i ukrasni predmeti (srebrne naušnice, prstenje i dr.), pronađeni na području Bošnjaka, svjedoče o postojanju starohrvatskih nasobina u tom kraju već na prijelazu iz ranog u doba razvijenog feudalizma (između 10. i 12. stoljeća). Ono što je stoljećima bilo skriveno u zamlji ukazuje nam na jedan izuzetno zanimljiv život naših predaka, o kojemu se i dandanas ne zna dovoljno.

Inače, Bošnjaci se u pisanim dokumentima spominju 1476., a Štitar 1506., dok o Županji sve do 1554. nema pisanih izvora. Stjepan Pavičić u svom prikazu srednjovjekovne Vukovske župe (kojoj je pripadao i taj teritorij) spominje u vezi s naznačenom godinom Županje Blato. To se naselje, prema Pavičiću, nalazilo na "očito niskom tlu", što ne odgovara položaju današnje Županje koja "ima na svom području razmjerno mnogo visoke zemlje". Geograf Gerhard Kremer (Mercator) je na svojoj zemljopisnoj karti zabilježio ime Županje Blato, a kako se ovdje radilo isključivo o popisu mjesta od prometne i trgovačke važnosti moguće je zaključiti da je to naselje bilo značajnije trgovačko središte.

Naziv Županja (zacijelo izvedenica od imenice župan) izlazi na povijesnu pozornicu tek u 18. stoljeću (naziv Županje Blato posljednji put je zapisan 1729. u jednoj ispravi pečujске biskupije).

Kako je Sava još u dalekoj prošlosti bila najvažnija prometnica koja spaja zapad s istokom, raumljivo je što su i na području gradiške Posavine najstariji arheološki nazivi otkriveni na zemljištu uz Savu.

Osim rimskog Servitiuma, koji je obuhvaćao naselja s obje savske obale, dakle današnju Staru Gradišku i Bosansku Gradišku, tu je, nasuprot ušću Vrbasa u Savu, selo Davor (do 1896. zvalo se Svinjar). Na tom lokalitetu koji označava izlaz iz Slavonije za Bosnu živio je uz rijeku, kako pokazuju pronađeni fosilni ostaci, divovski mamut. S druge strane, u mulju Save pronađeni su i tragovi ljudskog boravka (dijelovi oružja, posuđe i dr.) koji se neće prekidati sve do danas.

Stara Gradiška, te Davor i Orubica spominju se kao srednjovjekovne utvrde. Međutim, kako su se te utvrde nalazile na močvarnom području, teško pristupačnom naročito u vrijeme poplava, austrijske vlasti podigle su, u podnožju brda Slavče, novo pukovnijsko središte koje od 1750. nosi ime Nova Gradiška. Dotad se zove Friedrichsdorf (prema zapovjedniku 8. Gradiške graničarske pukovnije Friedrichu Schmidtu, inicijatoru gradnje). Otud je Nova Gradiška najmlađi grad u Slavoniji.

U postturskom razdoblju nastala je i Nova Kapela, koja je ime dobila po tome što jezgro naselja leži oko srednjovjekovne kapele (nepoznatog posvećenja).

Po svom geografskom položaju Đakovo nije u središtu Slavonije, ali je gospodarski i kulturni centar onoga brežuljkastog kraja ispod obronaka Dilja i Krndije koji se naziva Đakovštinom. U povijesti se javlja još u 13. stoljeću (1239. godine), a sjedište biskupije postalo je sredinom 14. stoljeća (1349.).

U književnosti zabilježeno po Ivanu Grličiću, prvom slavonskom piscu nakon izгона Turaka, i po dvojici Tordinaca (Juraj je bio pjesnik ilirske epohe, a Nikola, vršnjak Josipa Kozarca, promicatelj domoljubno-hajdučke tematike u slavonskoj književnosti druge polovice 19. stoljeća), Đakovo je ponajviše čuveno po Strossmayerovoj katedrali koju je Našičanin Iso Kršnjavi nazvao "dičnom krunom lijepe ubave Slavonije".

Julije Njikoš je prikupio mnoge narodne pjesme, kola i poskočice s područja Đakovštine, pa je u svojoj knjizi *Slavonijo zemljo plemenita* (Osijek, 1970.) zabilježio i napjev:

*Oj Đakovo, srce Slavonije
U tebi je živjet' najmilije!*

Kada je riječ o šokaštvu, Đakovština je zanimljiva po tome što dosadnije spoznaje o počecima uporabe toga etnonima upućuju upravo na đakovački kraj.

Ime sela Nuštar pogriješno je tumačiti na latinskoj jezičnoj podlozi. U nekim dokumentima, istina, nalazi se ime Monasterium, ali to je zapravo polatinjena mađarska riječ – monoštor. Ta riječ označava manastir ili samostan, a izvorno je grčkoga podrijetla (monasterion).

Latinsko ishodište moguće je naći, recimo, u imenu sela Apševci. Od naziva -abas, koji se u latinskom jeziku razvio prema riječi -abba (ta riječ, u izumrlom aramejskom jeziku, kojim se u dalekoj prošlosti govorilo u Palestini, znači otac), nastalo je ime Abševci, a odatle s vremenom Apševci. Ovo tumačenje zasniva se na pretpostavci da je još u dotursko doba neki

abas (u našem prijevodu opat, predstojnik samostana, benediktinski redovnik) bio župnik crkve sv. Marije na području današnjih Apševaca.

Od mađarskih riječi nastali su nazivi današnjih sela Komletinci (Kemethynch), Tordinci (Thord), Novi Mikanovci (Zent Miklos). Zanimljiv je slučaj sela koje se 1404. spominje u pisanim dokumentima pod nazivom Gelet. Taj je mađarski toponim starosjedilačko pučanstvo preinačilo u potpuno hrvatski oblik – Đeletovci. Iz mađarske nomenklature, a na podlozi osobnih imena, također su nastali nazivi nekih sela (npr. Gaboš, Korog, Laslovo), dok se za mnoga naselja može na istoj podlozi gotovo sa sigurnošću utvrditi da su hrvatski toponimi (npr. Jankovci, Mirkovci, Andrijaševci, Markušica, Đurići).

Putem predaje sačuvan je naziv *Cvelferija* za kraj oko Save s vijencem sela: Podgajci, Rajevo selo, Gunja, Drenovci, Soljani, Đurići, Vrbanja i Račinovci. A taj naziv nastao je za Vojne krajine, kada je na području navedenih sela u županjskom kraju bila formirana 12. graničarska četa. Od njemačkog broja zwölf razvio se naziv – Cvelferija.

U Cvelferiji se, da uzgred spomenemo, igra najživlje kolo, a tu je opet, po mišljenju etnomuzikologa, posrijedi utjecaj bliske Bosne gdje se uz šargiju (glazbalo slično slavonskoj tamburici) igraju vrlo živa kola. U selima oko Vinkovaca igra se kolo "na dvi žice" (ili "na dvi strane"), mirno i polagano. I reklje ili špenzle u Cvelferiji razlikuju se od sličnih dijelova šokačke nošnje vinkovačkog i brodskeg kraja. Međutim, u etnografska pitanja nećemo u okviru ove teme ulaziti. Zadovoljimo se konstatacijom da je šokačka nošnja raznolika, za razliku od bunjevačke koja je monolitna, ujednačena.

Za većinu ovdašnjih sela može se reći da nose imena prema izvedenicama iz domaćih riječi. Tako je Podgrađe dobilo ime po tome što se selo nalazilo pod gradom (koji se zvao Sveti Lovro). Štitar je dobio ime po tome što su se stanovnici toga naselja bavili izradom štitova i drugih dijelova oružja. Selo Otok podignuto je na lokalitetu usred zemljišta natopljenoga vodama, dok je selo Privlaka, prozvano tako po lađi (na Bosutu, koji je još Rimljanima služio za promet brodovima) u obliku prevlake. Taj je naziv u ikavskom izgovoru preinačen u Privlaku.

Vratimo se Nuštru. U dugoj vremeplovnoj kronologiji ovoga naselja u Povučju, nešto prije i nešto kasnije od povelje kralja Bele IV. iz 1263., isprepliću se nazivi Monasterium, Monostor, Monoštar, Nostar, Nuštar. Uz naziv Monasterium obvezno se nadovezuju i riječi: Sanctus Spiritus, što u prijevodu iščitavamo kao Samostan sv. Duha. To upućuje na zaključak da je po samostanu toga imena nazvano i srednjovjekovno naselje koje se oko njega razvilo u 13. stoljeću. U davnim je vremenima bilo uobičajeno nase-

ljena mjesta nazivati prema imenima svetaca kojima je posvećena crkva, kapela ili samostan na tom području. Tako su npr. Vinkovci dobili ime prema crkvi posvećenoj sv. Vinku, Rokovci prema crkvi posvećenoj sv. Roku, Ivankovo prema crkvi sv. Ivana Krstitelja, Ilača prema crkvi sv. Ilije, Donji Miholjac prema crkvi sv. Mihovila.

Dvorac-kuriya u Nuštru nesumnjivo je jedinstven spomenik barokne arhitekture s početka 18. stoljeća, ali ne samo to. Uz taj dvorac vezani su mnogi događaji koji su se u Nuštru i oko njega odigrali. I mnoge povijesne osobe i njihove sudbine ugrađuju se u splet zbivanja na teritoriju nuštarskog vlastelinstva (plemići Gorjanski, obitelj grofa Makara, knez Maksimilijan de Gosseau, barun Franjo Trenk, Khuen De Bellassy).

Ali – osim dragocjenih spomeničkih predmeta (sačuvanih u crkvi sv. Duha) nemamo jedno cjelovito monografsko djelo o Nuštru. A dokumenti koji bi mogli poslužiti osvjetljavanju te prošlosti nisu izvan domašaja, barem ne svi. Navodim neke: memoari pandurskog vođe Trenka, popisi stanovništva Pobosuća i Povučja iz 1702. i 1736., vizitatorski izvještaji iz 1739. o rušenju stare crkve i gradnji rezidencije kneza Gosseaua koji, između ostalog, govore o nastojanjima tog velikaša da ime Nuštar zamijeni imenom Ivanci.

Ono što smo uočili u vezi s Nuštrom, naime da unatoč dostupnoj povijesnoj građi mnogo toga još nije istraženo i osvijetljeno, vrijedi i za niz drugih naših drevnih naselja.

U tom pogledu su Valpovo i Ilok posebno zanimljivi.

Valpovo (je li to ime izvedeno iz riječi valpot, što znači seljak prema lat. billicus, kako je još prije stotinjak godina pretpostavio Franc Miklošić?) ima bogatu prošlost. U rimsko doba bilo je važna vojnička utvrda, u srednjovjekovlju sjedište mačvanskih banova, posjed kralja Matije Korvina, uporište pečuskog sandžaka, a poslije oslobođenja od Turaka jedno od upravnih središta Bečke komore, pa posjed pomeranskih grofova. Ukratko, bilo je poprište mnogih povijesnih zbivanja o kojima svjedoči još samo stari dvorac s kulom na čijem se svodu isprijedio plemenitaški grb ovijen zmajem (po banu Ivanu Moroviću, gospodaru valpovačkog vlastelinstva početkom 15. stoljeća, koji je bio vitez tzv. Zmajevog reda).

O razdoblju od 1410. kada je spomenuti ban Morović podigao na ušću Vučice u Karašicu jaku utvrdu (oppidum Walpo) do 1848. kada je barun Gustav Prandau, tadašnji vlasnik Valpova, osnovao na tom području graničarsku vojsku radi sprečavanja mađarske invazije, malo se zna.

A, prema nekim spoznajama, povijest antičkog i srednjovjekovnog Valpova u pisanom obliku postoji. U časopisu "Vienac" je 1876. (urednik

mu je tada bio August Šenoa) objavljen serijal napisa pod naslovom *Valpovo i njegovi gospodari* gdje je zabilježeno i slijedeće:

"Valpovo je rodno mjesto našega učenog historika i starinara Matije Petra Katančića, fratra reda sv. Franje i profesora peštanskog univerziteta. Katančić je napisao i povijest Valpova koju u rukopisu ostavi budimskom fratarskom samostanu".

I dalje čitamo: "Njegovo preuzvišenstvo Gustav barun Prandau se već nekoliko puta obratio radi tog rukopisa na ovaj samostan, moleći da ili dadu to djelo tiskati, pri čemu bi on doprinio nešto k tiskovnom trošku – ili da mu pošalju priepis, nu sve uzalud, oni ne učiniše ni jedno ni drugo". Slijedi zaključak: "Častna braća jamačno misle da najbolje rade prema intencijama učenog si druga, ako ne dadu tom rukopisu izaći na svijetlo Božje".

Da li to djelo o prošlosti Valpova, koje ne bilježi nijedan Katančićev biobibliograf od Josipa Jakošića do Stanislava Marijanovića, zaista postoji i, ukoliko postoji, nalazi li se još uvijek među zidinama budimpeštanskog samostana?

Starorimski Cuccium, srednjovjekovni Wylak, u razdoblju što prethodi turskim osvajanjima naših krajeva opasan čvrstim zidinama u obliku četverokuta, čuven je ne samo po arhitekturi tih dalekih vremena (franjevački samostan iz 14. stoljeća, dvorac talijanske plemićke obitelji Odescalchi iz 17. stoljeća, barokna kuriya baruna Brnjakovića iz 18. stoljeća) nego i po jednoj originalnoj povijesnoj ispravi iz 1525.

Riječ je o kodeksu zakona o pravima "slobodnog grada" Iloka, koji je u našoj pravnoj literaturi poznat pod nazivom Iločki statut.

Ovaj statut, obznanjen godinu dana nakon smrti kneza Lovre Iločkog, posljednjeg vladara doturskog Iloka, izdao je ugarsko-hrvatski kralj Vladislav II.

Za osmanlijske okupacije, kada je u Iloku bila uspostavljena uprava Srijemskog sandžaka na čelu s pašom koji je odatle gospodario Srijemom i istočnom Slavonijom, podignuta je unutar utvrđenog grada i naročita građevina, kojoj se do danas sačuvao naziv – turski mauzolej. U vezi s izgledom i značenjem Iloka tog doba spomenimo da su opisi turskog Iloka sačuvani u kronikama iz 17. stoljeća, kojima su autori: Maksimilijan Prandsteter, austrijski izaslanik kod sultana Ahmeda I., te već spominjani isusovački misionar i hrvatski pisac Bartol Kašić i turski geograf i putopisac Evlija Čelebi.

Uz naziv "kontinentalni Dubrovnik", dobiven upravo zbog niza spomenika srednjovjekovne arhitekture i drugih sadržaja iz bogate riznice

arheoloških nalaza, Iloku je u književnosti 19. stoljeća dopao epitet "zelenog bosiljka". Tako Ilok nazva Ilija Okrugić (ponajviše poznat po pučkim dramoletima *Saćurica i šubara* i *Šokica*) u pjesmi *Posveta Iloku* koja počinje stihovima:

*Oj Iloče, zelen bosioče
U bašti nam Srijema staroslavna!*

Najistočniji hrvatski grad opjevali su u naše vrijeme, među ostalim: Boro Pavlović, koji za Ilok reče da je "bedem što drži ključeve Dunava" i Miroslav S. Mađer koji ovako iskazuje svoje poetsko viđenje Iloka:

*Ovdje se čovjek osjeća kao agronomija
i geografija.
Mutne li tvrđave, davne li povijesti!
U oku Ilok, dolje-gore po stepenicama
muzej vina i muzej sunca.*

ODNAROĐIVANJE KAO SUDBINA

Smijenivši jednoipolstoljetnu prisutnost osmanlijskog okupatora, Austrija je početkom 18. stoljeća uspostavila uz lijevu obalu Save Vojnu Krajinu.

Krajinom ili, kako je narod u Slavoniji govorio Granicom, upravlja Carsko ratno vijeće, a svu vlast u njoj imaju njemački oficiri. Stanovnici Vojne krajine, tj. graničari žive u zadrugama, a obiteljski život odvija se oko domaćeg ognjišta, uz obavezu stalne vojne službe. Po selima su bile stacionirane kompanijske (četne) komande, a svaku kompaniju sačinjavalo je ljudstvo iz nekoliko sela. Kompanijske komande bile su po brojevima od 1 do 12 ovako raspoređene: Podvinje, Trnjani, Garčin, Andrijevc, Sikirevci, Babina Greda, Ivankovo, Cerna, Vinkovci, Nijemci, Županja, Drenovci.

Za stanovništvo Vojne krajine austrijske su vlasti izradile i posebne propise, tzv. vojničke artikule, a uz njih graničarske komande izdavale su i svoje "zapovidi". O strogosti ovih propisa može svjedočiti "artikula" koja glasi: "Koji se svom oficiru u zapovidi protivi ima život izgubiti". Zapovijedalo se čak da graničari moraju i svoje brkove "na jednu felu rihtovati". U kojoj su se mjeri graničarske komande miješale u obiteljski život pokazuje i ova "zapovid": "Kod ženidbe se ne smiju mnogi troškovi niti zapojke držati. Koji gazda više potroši bit će poslan na kaštigu (kaznu). U svatovima ne smije više od šest svata biti. Neka se na konje maramice ne vežu, niti da se darovi dile. Po sokacima se ne smije ići sa svićama nego sa fenjerom. Vidi se da se divojki i po 5, 6 i po 10 kolača nosi, a to je veliki trošak i uzrokuje rasap. Isprošena se divojka ima po dogovoru s novim prijateljem do konca studenoga u momkovu kuću odvesti".

Brod se u to doba nalazi u sklopu tzv. Srednje slavonske granice što se protezala od Jasenovca do Račinovaca kod Županje. Upravno je spadao pod komandu 7. brodske regimente sa sjedištem u Vinkovcima, a imao je (od 1755. g.) status Vojnoga komuniteta, tj. slobodne vojne općine (*Freimilitär Cummunität*).

Demografski podaci, što ih je na temelju arhivske dokumentacije obradio njemački povjesničar Wilhelm Wagner, pokazuju da su u Brodu 1780. g. živjela 1.574 stanovnika (1.500 rimokatolici, 74 pravoslavci). Taj se broj 1843. g. povećava na 2.593 (rkt 2.237, pravosl. 246, protestanti 4), u 1870. g. raste do 3.380 (rkt 2.908, pravosl. 317, protestanti 50, muslimani 99), da bi na izmaku prvoga desetljeća po ukinuću Vojne krajine, tj. 1880.

g. kretanje stanovništva bilo ovakvo: ukupno 4.468 stanovnika u 690 obitelji, od toga 3.386 slavenskog živilja, 718 njemačke narodnosti i 364 mađarske, a po vjeroispovjesti 3.697 rkt, 358 pravoslavnih, 115 protestanata i 263 muslimana.

Za vrijeme Vojne krajine Brođani su bili oslobođeni vojničkih dužnosti, birali su svoju gradsku upravu, a sudstvo se temeljilo na austrijskom građanskom (a ne vojničkom) zakonu.

Nekoliko zanimljivih podataka:

Poslije oslobođenja od Turaka i u Brodu počinje novo razdoblje, iako teže nego što je itko mogao pretpostaviti, pošto je gradom zavladao austrijska vojska i bečki carski dvor. Naseljavanjem Nijemaca, prvih stranaca koji su počeli seliti u slavonsku Krajinu, tu "krvavu haljinu", započeo je proces germanizacije. Prema popisu stanovništva iz 1843. g. u Brodu je uz 2.593 domaća stanovnika nastanjeno i 85 Nijemaca. Već 1880. godine broj njemačkih stanovnika je 718, a 1910. godine penje se na 1.399. Iza Nijemaca naseljuju se u 19. stoljeću Mađari, a koncem toga stoljeća Židovi, i to kao trgovci.

U tome je razdoblju najznačajnija 1878. g. u kojoj dolazi do sastanka europskih velesila na kongresu u Berlinu, gdje se rješavalo pitanje onemogućenja Osmanlijskog carstva kojemu su europske diplomacije već odavno dale dijagnozu "bolesnik na Bosporu". Sve je zapravo počelo rusko-turškim ratom (1877. g.) kada je europskim silama postalo jasno da bi ruskom pobjedom bila poremećena ravnoteža na starom kontinentu. Ruska ekspanzija nije odgovarala interesima Austro-Ugarske koja je i sama htjela ostvariti davnašnji san o daljem prodoru na Balkan. Zato je rješenje balkanskih prilika, za zelenim stolom u Berlinu, nađeno na taj način da je Srbiji, Crnoj Gori, Rumunjskoj i Bugarskoj potvrđena nezavisnost, dok je Austro-Ugarska stekla pravo okupirati turske pokrajine Bosnu i Hercegovinu.

Brod postaje bazom austrougarske ekspanzije. Okupacijske snage na čelu s generalom Josipom Filipovićem, bivšim oficijom Jelačićevoga korpusa koji je sudjelovao u gušenju mađarske revolucije, kod Broda prelaze Savu, da bi nakon teških borbi sa Smail-begovom vojskom i muslimanskim stanovništvom Bosne razvili u Sarajevu crno-žutu zastavu.

Publicist Ivan Tomac ovako opisuje događaj koji prethodi prodoru u Bosnu.

"Pod hladovitom krošnjom topole, koja je posječena poslije Drugog svjetskog rata, naduti austrijski general odbio je da primi predstavnika turske komande u Bosanskom Brodu, nosioca protestne note. Okrenuvši se svome ađutantu, general Filipović naredio je da se odmah razoruža turski

garnizon u Bosanskom Brodu, koji je prijelaz neprijateljske sile dočeka nepripremljen, sa svega 45. vojnika. Podigavši topolovu šibu, general je pokazao na sjever:

"Tamo ćemo podići gvozdeni most ... Vlakovi će ići preko njega!"

Iz toga je vremena sačuvana i pjesma koju je ispjevao narod ovih krajeva, a počinje dvostihom:

*Ide lađa Savicom,
Filipović granicom...*

Most kojega je najavio austrijski general hrvatskoga podrijetla a germanskog duha građen je od listopada 1878. do srpnja 1879. g. Radovi na njemu traju doduše sve do jeseni 1884., ali već 1. rujna 1879. g. preko mosta prelazi prvi vlak. Time je preko Slavenskoga i Bosanskog Broda bila uspostavljena prometna veza od Beča, Budimpešte, Osijeka i Vinkovaca do Sarajeva. Zahvaljujući tome događaju, kao i nešto kasnijoj izgradnji željezničke pruge od Slavenskog Broda preko Novske do Siska i Zagreba značenje ovih dvaju gradova još je više poraslo u gospodarsko – prometnom pogledu.

Ovaj most – zabilježiti je – bit će za vrijeme Drugog svjetskog rata, prilikom zračnih napada, nekoliko puta oštećen a dva puta je srušen: 12. travnja 1941. minirat će ga jugoslavenska vojska, a travnja 1945. dignut će ga u zrak Nijemci povlačeći se pred jedinicama 23. udarne divizije II. Jugoslavenske armije.

Od dvanaest kompanija (četa), koliko ih je bilo u sastavu *Brooder Grenz-Infanterie Regiment Nr. 7* tri su se nalazile na današnjem vinkovačkom području, sa zapovjedništvima u Nijemcima, Ivankovu i Vinkovcima. I njihovi su nazivi, naravno, njemački (npr. kompanija u Nijemcima, s brojem 10 kao teritorijalnom oznakom, zvala se *Nemzer Compagnie Nr. 10*).

Njemački jezik nije se upotrebljavao samo u vojnoj regulativi nego, u cjelokupnom ondašnjem javnom životu. Uredi, ulice, trgovci, obrtničke i trgovačke radnje, svratišta i gostionice i drugi javni objekti nose, svi odreda, njemačke nazive. Pažnju usmjeravam i na druge oblike odnarođivanja pod austrijskom upravom.

Odgovno-obrazovni sustav bio je pod izravnim nadzorom vojnih vlasti i podređen germanizatorskim nastojanjima. U takvim okolnostima djeluje i graničarsko školstvo, s njemačkim nazivljem školskih ustanova i njemačkim nastavnim jezikom, uz obavezne njemačke pedagoške priručnike koji se zovu *Methodenbuch*.

U to vrijeme, prema bilježenju povjesničara Josipa Matasovića, "među klasama je postojala distancija, na noge se ustajalo kada g. oficiri šetaju, otkrite glave s njima je razgovarano". Prema piscu kronike *U Vinkovcima prije jednog stoljeća* (objavljena 1937.), i tadašnja gimnazija bila je "claustrum austrijaštine", a cjelokupan život na krajiškom području "bio je imun od socijalnih naprednih ideja, a od nacionalnih pogotovo".

U tom je kontekstu razumljivo što dolazi do pljenidbe već prvoga broja opozicijskog lista *Krajišnik* koji 20. prosinca 1874. izlazi u Vinkovcima. Sva naklada *Krajišnika*, prvoga vinkovačkog lokalnog glasila, javno je spaljena, a njegovo dalje izlaženje zabranjeno.

Sudbinu *Krajišnika*, međutim, neće dijeliti list *Vinkovce und Umgebung*, tj. *Vinkovci i okolica* koji se pojavljuje 1897. i izlazi sve do 1918. Te su novine predstavljale "javno mnijenje" njemačkog življa koje već na razmeđu stoljeća čini gotovo trećinu ukupnoga stanovništva Vinkovaca (ovaj broj pripadnika njemačke narodnosti postupno će rasti, pa će se npr. u 1913., kada Vinkovci imaju 13.270 stanovnika, u popisu naći čak 3.010 Nijemaca).

Denacionalizatorska politika dominira javnim i društvenim životom Vinkovaca i poslije ukinuća Vojne krajine. Sada – na planu mađarizacije.

Ali – kulturno, političko i društveno gibanje prve polovine 19. stoljeća, napredne narodnjačke ideje ilirizma, usmjerene k buđenju svijesti o postojanju hrvatske nacije, prodiru i u Vinkovce i u cijelu Slavoniju. Preporodni refleksi očituju se napose u sferi kulturnih komunikacija.

Bilježi se na ovom mjestu i jedan događaj s početka 20. stoljeća u Vinkovcima. Riječ je o velikom trodnevnom štrajku vinkovačkih srednjoškolaca.

"Bilo je to jedno veliko uzbuđenje, zbila se nečuvena stvar u prvoj polovini ožujka 1912. u Vinkovcima – piše književnik Ante Kovač, tadašnji štrajkaš. – Jednoga dana vinkovački srednjoškolci podigoše bunu, zatvoriše vrata svoje gimnazije, postavili na vrata dva snažna đaka 'cerbera' i proglasiše štrajk".

U svojim sjećanjima na taj štrajk koji se odvijao u znaku protesta protiv administracije bana Cuvaja, dr. Mišo Marić, također sudionik štrajka, zabilježit će kako je povorka demonstirana stigla pred Mađarsku školu uzvikujući: Živio generalni štrajk! Živjela sloboda! Dolje tiranija! Dolje ban Cuvaj! Dolje mađaroni! Napolje tuđinci!

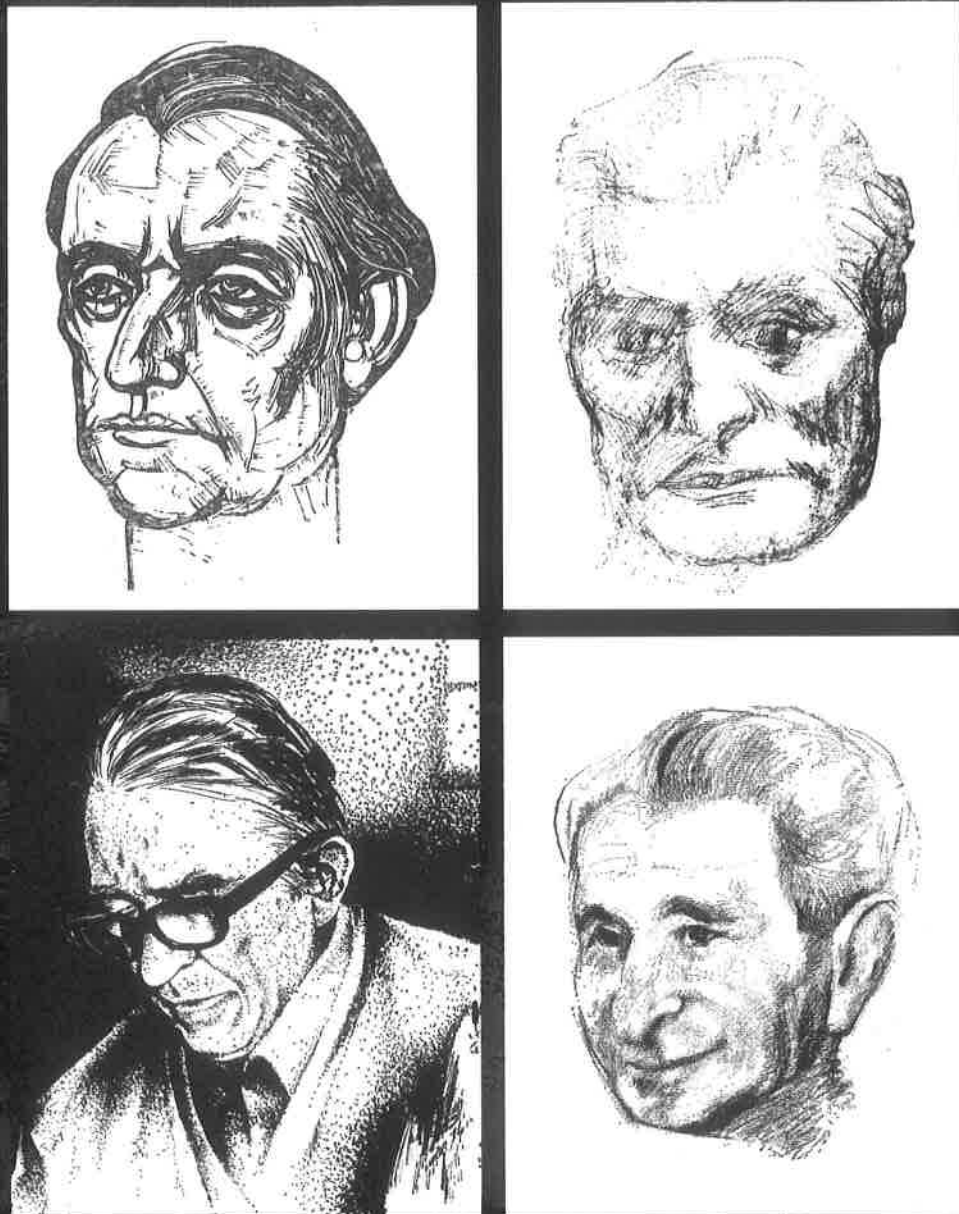
Demonstratni su pjevali u povorci ilirske budnice i koračnice (*Planula zora, svanuo dan, U boj, u boj* i dr.), a ispred same Mađarske škole

otpjevana je, uz *Lijepu našu*, i pjesma *Nije ovo Mađarska, već je ovo Hrvatska!*

Ideje hrvatskoga narodnog preporoda zahvatile su, dakle, i Slavoniju, napose njezino šokačko područje, gdje se među prvim Ilircima ističe Brođanin Ignjat Alojzije Brlić koji 1833. objelodanjuje (prvu sustavnu) hrvatsku gramatiku na njemačkom jeziku (*Grammatik der illyrischen Sprache*), a od 1836. do 1855. izdaje čuveni *Ilirski kalendar*.

OSIM MAPE ANTUNA BABIĆA

Bez Vladimira Kovačića, Vanje Radauša, Ivana Domca i Slavka Jankovića teško bi bilo zamisliti šokačku lirsku, likovnu i glazbenu poetiku kojoj je ovaj međuratni umjetnički kvartet dao najupečatljivije oblike. "Melankolik iz panonske ravnice" Kovačić dao je to poglavito svojim šokačkim varijacijama, Domac svojim akvarelima i uljem, Radauš skulpturama i ikavskim stihotvorima, a Janković šokačkim pismicama i brojnim skladbama na temelju izvornog narodnog melosa.

Portrete izradili: Antun Babić, Ivan Domac, Ivan Lončar-Žan, Katarina Žanić-Michieli

DUGOVJEKI ŽIVOT SOKAKA

Kada Joza Ivakić, dramski pisac i pripovjedač, piše o Josipu Kozarcu (*Književni rad Josipa Kozarca*, 1907.), on ne spominje ulice ondašnjih, vojnokrajskih Vinkovaca, nego – sokake. Primjerice kaže da se autor *Tene* i *Mrtvih kapitala* rodio "tamo u onoj maloj graničarskoj varoši u kojoj se skupilo sve ono što karakterizira Slavoniju i Slavonce, a što je davalo našem Kozarcu građe za njegove krasne pripovijesti, tamo uz pustu Šokadiju imade čitav sokak Švaba, koji se i zove Nemecki sokak". Danas se taj sokak naziva Ulicom kralja Zvonimira.

Ivan Kozarac, pisac *Duke Begovića*, jednoga od najboljih hrvatskih romana prve polovice 20. stoljeća, također ugrađuje vinkovačke sokake, reljefnost njihovih prostora i nazivlja u svoje tekstove, prozne i poetske.

*Milovo sam garave i plave,
Dosta cura za života svoga,
al' kô tebe – to nijednu tako,
Curo draga iz sokaka moga*

Spomenuvši već prvu strofu najpoznatije i najpopularnije pjesme Ivana Kozarca *Milovo sam*, eto nas u Dugom sokaku (Duga ulica, kasnije Ulica kralja Petra I., pa Kumičićeva, poslije Drugog svjetskog rata Ulica JNA, a odnedavno opet nosi stari naziv). Ovdje je, pokraj trgovine *K srebrnoj zvijezdi* (nalazila se nasuprot današnjoj robnoj kući *Vinkovčanka*), stanovala Marija Guttman, supruga uglednoga vinkovačkog obrtnika kojoj je Ivan Kozarac posvetio tu pjesmu, prisjećajući se, bolestan, kako je u Dugom sokaku "zalazio među momke i djevojke na prelo".

I drugim starim vinkovačkim ulicama vraćeni su njihovi prvobitni nazivi. Tako se – da spomenemo samo neke – Ulica Petra Preradovića (na području III. nekadašnje mjesne zajednice), opet zove Anina ulica, a Ulici Ognjena Price (nekadašnja VII. mjesna zajednica) vraćen je stari naziv – Zvonarska ulica.

Uz stare nazive ulica, koje će se još dugo nakon izгона Turaka nazivati sokacima (Čonkića, Švabića, Čurilovića, Vinkov sokak itd.) vezane su i pojedine vinkovačke obitelji, ili rodovi, kao npr. rod Kozaraca u Krnjašu ili Ivakićev rod u Čonkića sokaku.

U Krnjašu su, uz Kozarce, zabilježene stare hrvatske obitelji s prezimenima: Apić, Božić, Liščić, Marković, Šimić, a u Ervenici: Bertić, Blanjaković, Cvrković, Čordašić, Gojković, Jakšić, Kovačić, Pavošević, Stipić, Takšić, Tekmetarović, Vuković...

Naziv Ervenica (ili Ervenički sokak), koji je i danas u uporabi, nastao je prema potoku toga imena, a prije nekoliko stoljeća na tom je zemljištu bilo selo koje se zvalo Ervenci.

Povijest koja sve do naših dana živi, ogleda se i na ulicama Slavon-skoga Broda. Mucvanj, Lutvinka, Vijuš, Poloj, Rasol, Mali Pariz, Klasije, pa banski, srpski, ciganski, široki sokak, pašnjaci Zverinac, Balatin i Lipica, ciglarska, šinterska, lončarska i balatinska ulica.

Te nazive ulica i gradskih četvrti spominje Ignjat Alojzije Brlić u svojim *Uspomenama na stari Brod* (1838.).

Razumljivo je da je 150-godišnje tursko gospodarstvo i u Brodu moralo ostaviti tragove. Tako je naselje Lutvinka dobilo ime po spahiji koji je imao posjede na tom području, a zvao se Lutvan-beg.

Sličan je slučaj i s nazivima koji su nastali u doba austrijske uprave.

Ulicu u kojoj se rodio Branko Radičević stari Brođani i danas zovu Mucvanj. Tu je, za vrijeme Austrije, bila jedna mala gostionica čiji je vlasnik bio Mato Alasić, poznati po nadimku Moca. Graničarski oficiri koji su dolazili u tu Mocinu gostionicu prozvali su njegovo vino Moca-Wein, a domaći stanovnici su tu riječ iskrivili prvo u Mocvajn, a onda u Mucvanj.

Uspomena na Turke ostala je i u nazivu otočića koji dijeli korito Save u dva uska i plitka rukava. Taj otočić koji Brođanima s jedne i druge strane Save služi kao omiljena ljetna plaža zove se i danas Ada, što turski znači otok.

Dojučerašnja Omladinska ulica zvala se najprije Širokim sokakom, kasnije Širokom ulicom, da bi nakon niza promjena (nosila je ime Franje Josipa I., Ante Trumbića, kralja Aleksandra i Ante Pavelića) dobila ime Kralja Petra Krešimira IV. Iako joj nije vraćen stari naziv – Široka ulica, po kojem je najviše prepoznatljiva, Brođani je tako zovu unatoč svim preime-novanjima.

Za Gundulićevu je ulicu u optjecaju bio naziv Ciganski sokak, jer su ovdje bili grupirani Cigani. Barun Franjo Trenk, ljubitelj vina, žena i ciganske glazbe, upadao je sa svojim pandurima u to naselje i, prema očuvanom predanju, u alkoholnom transu bacao srebrne krune u jato polugole, čupave cigančadi. Glasoviti pandurski vođa znao je čak improvizirati otmi-cu ciganske mladenke, da bi je nakon orgija u svom konaku (kuća Kögl u Štamparevoj ulici, srušena 1993.) vraćao u Ciganski sokak. Ulica Andrije

Štampara (donedavno Karadžićeva) zvala se nekad Srpski sokak, jer su se ovdje poslije izгона Turaka iz Slavonije naselili Srbi. Oni su na tom prostoru 1780. g. osnovali svoju parohiju i podigli Crkvu sv. Đorđa. U dvorištu te crkve, srušene u bombardiranju za vrijeme Drugog svjetskog rata, mogla su se vidjeti dva nadgrobna natpisa iz 18. stoljeća na kojima je, uz imena umrlih, stajalo da su rođeni u Makedoniji.

Starčevićeva ulica nosila je naziv Banski sokak, i to zato što se 1881. otuda provezao u svojoj kočiji grof Ladislav Pejačević, ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji je u Brodu dobio i povelju počasnoga građanina.

Stari su nazivi u Slavonskom Brodu u tolikoj mjeri stekli već "pravo građanstva" da se bez njih teško snaći u gradu na lijevoj obali Save. Pa i u središtu grada lakše ćemo se snaći ako pitamo npr. za Berislavićevu, a ne za Gupčevu ulicu. Stari Brođani zovu Berislavićevu ulicu prema tome što su ovdje, u srednjem vijeku, feudalci Berislavići imali svoju kneževsku palaču.

Fenomen obilježavanja ulica i pojedinih dijelova grada na osnovi naziva koji su često nastali slučajno, nije nešto što karakterizira razvoj Broda u najširem smislu. Ima, međutim, objekata iz prošlosti koji su odavno nestali, dok se njihov naziv očuvao kroz desetljeća. Na mjestu gdje je nakad bila upravna zgrada Poduzeća za remont željezničkih vozila nalazila se početkom prošloga stoljeća gostionica *Mali Pariz* koju je otvorio neki povratnik iz Francuske. Prema njezinu nazivu cijelo je naselje prozvano Mali Pariz, pa se i danas tako zove.

Za neke stare nazive postoje različita tumačenja, čak suprotna. Ulicu Matije Mesića stari Brođani i danas zovu Rasol. U vezi s tim nazivom I. A. Brlić kaže: "Kada se 1716. počela sadašnja tvrđa graditi, demolirane su i preseljene sve kuće koje su se nalazile na ovom mjestu gdje je danas tvrđa: ovi 'razseljenici' naselili su 'razsol'". Dakle, imenica rasol ovdje se izvodi iz glagola raseliti. Postoji, međutim, tumačenje kojemu se priklanja Antun Milinković, jedan od novijih kroničara Broda, da je to ime ostalo od turske riječi reis-ul, što znači pobožan čovjek, kršćanin. Tu se polazi od činjenice da su Turci za svoga gospodstva u Brodu imali svoje hanove pokraj Save, dok je kršćansko stanovništvo imalo kuće u današnjoj Mesićevoj ulici. To kršćansko naselje zvali su turci reis-ul, a poslije su to Brođani iskrivili u Rasol. Promicatelji te teze nisu, međutim, imali u vidu da u turskom jeziku reisul-ulema označava starješinu islamske vjerske zajednice. A budući da su Turci u Brodu imali svoga hodžu i svoju džamiju koja je stajala na sred trga, može se naziv Rasol dovesti i s tim u vezu.

ŠARM KOJI TRAJE

Znano je da je šokačko kolo jedna od najpoznatijih i najomiljenijih igara u Slavoniji. Kolo je oduvijek imalo svoj poseban šarm, koji i dalje traje, zbog kojeg ga Šokci i Šokice vole. U tome je kontekstu akademski slikar Predrag Goll koncipirao i svoj ciklus Šokci i tambura, u kojemu je kolo središnji motiv umjetničkog akta.

Šokačko kolo danas se potvrđuje kao spomeničko, kao temelj folklornog identiteta Šokadije.

Predrag Goll: ŠOKCI I TAMBURA

WIRTSHAUSIMA U POHODE

Pod nazivom wirtshaus (bircuz, gostionica, krčma) počele su svoj dugovjekni život kavane u Slavoniji.

U Vinkovcima se prva i najpoznatija kavana zvala *Einkehr Wirtshaus und Brauhaus*, a bilo je to svratište s gostionicom i pivnicom, u Ulici Franje Ferdinanda (danas Ulica bana Josipa Jelačića). Daskorašnji restoran s konačištem *Central* (danas hotel Admiral) imao je upravo na tom mjestu renomirane preteče (Velika pivnica, Hotel Lehrner), a prema raznovrsnosti ponude i kvaliteti usluga na glasu je bio hotel suvlasničkoga tandem Kadić-Potočnjak.

Za vrijeme Vojne krajine kada su Vinkovci bili pretrpani njemačkim oficirima i činovnicima (prema popisu iz 1818. naselje je imalo 513 kuća i 556 obitelji, od toga 352 obrtnika i trgovca, 123 zemljoradničke obitelji, dok je ostalo stanovništvo činio oficirski stalež), u zgradi današnje šumarije bila je otvorena vojna gostionica. Tako se i zvala – *Militär Wirtshaus*. Tu su se nalazile, uz gostionicu, i prostorije prve vinkovačke čitaonice koja je osnovana na izmaku toga vojnokrajiskoga razdoblja (1875.).

U Lenijama, koje su se u to vrijeme nazivale i Generalskom baščom (jer su se tu okupljali visoki oficiri, a park je podignut zaslugom generala Mollinarya, zapovjednika regimente) nalazila se gostionica *Beim Schutzen* (Kod Streljane). U Lenijama je tada bilo vojno vježbalište s ciljevima za pucanje, pa otud i ime te gostionice.

Najugledniji lokal desetljećima je bio *Beim der silbernen Kugel* (Kod srebrne kugle) koji se nalazio u Njemačkoj ulici, kako se zvala današnja Ulica kralja Zvonimira. Taj lokal ubrajao se u kavane tzv. bečkog tipa, a poznat je bio po višestrukim oblicima zabave i različitim vrstama ugošćavanja. Takva njegova uloga trajat će kontinuirano unatoč više puta mijenjanom ruhu i nazivlju (svratište *Kugla*, restauracija *K caru austrijanskom*, Hotel *Slavonija*). Brijlač i vlasuljar Petar Milutinović, sastavljač kroničarskih zapisa pod naslovom *Događaji mjesni i strani od godine 1804. zabilježio je*: “Carski brat Karl preko noći u Vinkovcih bijaše”, a i “Princ francuski noćio je *Kod Kugle*”.

Prema običajima onoga vremena, različiti slojevi stanovništva imali su “svoje” lokale. Tako su varošani iz “centruma”, kako se govorilo za središte mjesta, najviše posjećivali gostionicu *Beim schwarzen Rössel* (Kod crnog konjića), koja je srušena 1912. prilikom gradnje Hrvatskoga doma.

Gostionica *Beim Posthorn* (Kod pošte) bila je omiljeno sastajalište vinkovačkih zanatlija.

Neke se gostionice specijaliziraju za određena jela, npr. ribu, divljač (*Beim Hirschen*, *Beim weissen Wolfen*, *Beim Ochsen*, tj. Kod jelena, Kod bijelog vuka, *Kod vola*, ili za posebna vina, npr. burgundac, sovinjon i muškati (*Beim goldene Fassel*, tj. Kod zlatnoga burenceta), ili pak za specijalne vinske gulaše koje ne pripremaju kuharice, nego kuhari (*Beim grünen Baum*, tj. Kod zelenog drveta).

Intenzivni razvoj ugostiteljstva naglašen je prestankom vojničke važnosti Vinkovaca krajem 19. stoljeća pa jača trgovačka i obrtnička uloga mjesta. Poslije gradnje pruge normalnoga kolosijeka i uspostavljanja željezničkoga prometa (prvi vlak na relaciji Vinkovci – Slavonski Brod pošao je 1878.), taj se proces odvija ubrzanim tempom.

U ugostiteljsku kroniku toga vremena ulazi hotel s prenoćištem kod željezničkog kolodvora. Zvao se *Hotel Reisz* (po braći Reisz koja su ga podigla i vodila), a djelovao je sve do početka Drugoga svjetskog rata.

Pisati o počecima ugostiteljstva u Slavonskom Brodu nemoguće je ako se ne pođe od *Žute kuće*.

O *Žutoj kući*, prvom i dugo vremena najpopularnijem gradskom hotelu, pisao je još sredinom 19. stoljeća Ignjat Brlić. Preporodni pisac i kroničar staroga Broda, Brlić je zabilježio da se 1. svibnja 1820. u tom hotelu okupila domaća i vojna vrhuška da bi proslavila proglašenje Broda slobodnim vojničkim gradom. *Žuta kuća*, nadaleko čuvena po višestrukim oblicima razonode i zabave (uglednijim gostima na usluzi su bile i bar-dame) ugostit će mnogo godina kasnije (listopada 1908.) i A. G. Matoša. Razgovarajući s ondašnjom vlasnicom Linom Plager, publicist Krešimir Šimić je u vezi s boravkom pjesnika-boema u *Žutoj kući* zabilježio: "Sjeća se i sada tog brkajlije kada ju je zamolio da mu posudi olovku da napiše svom ocu razglednicu, u Jurjevsku 10 u Zagrebu. Još joj je uvijek u ušima ono cili-kanje njenih dama i rusvaja po sobama koje je načinio Gustl sa svojim drugom, a nije znala da je taj, za nju nebični gospodin, pisao na razglednici ove riječi: 'Dragi tata, ispavan, krećem s drugom večeras dalje'. Otputovao je Gustl za Sarajevo te večeri listopadske i dugo godina Lina nije imala takvog gosta".

Nedaleko od *Žute kuće*, a također na Jelačićevu trgu, uza zgradu ondašnje Pučke škole (kasnije gimnazija, danas Strojarski fakultet) kočoperila se ne manje glasovita *Crvena kuća* (prvi vlasnik Vjekoslav Tauchmann, posljednji Bartol Ciper). Tu se nalazilo i konačište za vozače diližansi i drugih zaprega što su poslovno stizale u Brod ili otuda prolazile za Vinkovce, Osijek, Zemun...

Popularna *Građanska kasina*, potom hoteli *Grand* i *Jankomir* niknuli su na razmeđu stoljeća, *Jankomir* već neposredno nakon gradnje željeznikoga kolodvora. U njima se mogla dobiti i – kava. U ono vrijeme taj napitak nije bio raširen kao danas. Bio je to pravi ritual, a ne "na brzinu". Fildžani i džezve dolaze u uporabu tek pošto je Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu. Tada i ugledniji Brođani svojim gostima serviraju tursku kavu kao osobiti specijalitet koji se pije iz fildžana.

Novi poticaji zabavnom životu Slavnskoga Broda dvadesetih godina potekli su od ruskih emigranata kojih je bilo, u bijegu od revolucionarnih promjena u vlastitoj zemlji, širom Jugoslavije. Poput mnogih naših gradova, i ambijent grada na rijeci s parobrodima i lađarima privukao je bivše podanike razvlašćenog cara. I tako je, odjednom, nova glazba, burnija i temperamentnija od pitomih tamburica i starogradskih napjeva, uzbudila grad. Bili su to zvuci balalajke. Kozački i drugi "bijeli" ansambli nastupali su u *Građanskoj kasini* i *Centralu*, osvajajući i mlado i staro bučnim akcentima Istoka.

Visokoj ugostiteljskoj reputaciji Broda krajem prošloga i u prvim desetljećima ovoga stoljeća osobito su pridonijele gostionice *K lovcu* i *K janjetu*. Locirana tamo gdje je danas hotel *Brod*, gostionica *K lovcu* privlačila je goste izvrsnim domaćim vinima, osobito muškatom. Pjesnik Dragutin Tadijanović, tada maturant brodske gimnazije i podstanar u Vrtilarskoj 7 (danas Lopašićeva ulica), imao je – prema vlastitom iskazu – besplatnu prehranu kod vlasnika *Lovca* Aleksandra Menovića.

U ugostiteljsku kroniku međuraća ulazi i Branislav Nušić. Prema jednoj bilješci u *Brodskim novinama*, poznati je srpski komediograf prilikom proputovanja kroz Brod 1919. odsjeo u svratištu *Tri gavrana* i, služeći se obilno domaćim sirom, kajmakom i šunkom, ispričao nekoliko "na brzu ruku" smišljenih anegdota na račun brodske elite, pa i samoga gradonačelnika.

S Nušićem je odsjeo u *Tri gavrana* i neki putujući glumac koji je neprestano, uz čašicu, pjevušio: "U gaju tom kukavica kuka, bez dečka bit' svakoj je curici muka". Od tada će ta melodija u Brodu postati popularna, pjevat će je razveseljeni gosti i svirati orkestri po kavanama. A pritom se nije ni znalo da se zapravo radi o operetnoj skladbi češkoga kompozitora Jare Beneša.

TRI ŠOKAČKE LJUBAVI

Mara Švel-Gamiršek, uz Jozu Ivakića i Ivu Balentovića najdosljedniji promicatelj šokaštva u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća, daje sliku "Šokca koji je sljubljen sa svojom zemljom", a Josip Kozarac ističe kako "Slavonac ljubi svoju hrastovu šumu nadasve".

"Od sve marve Šokac voli samo konja", zapisuje Juraj Lončarević. Koliko je to jak kult vidi se i po tome što konjske zaprege idu među najatraktivnije točke priredaba kao što su Vinkovačke jeseni, Đakovački vezovi, Županijsko sijelo, Brodsko kolo...

Ivo Križanac: Šaputanje

Dragan Čuljak: Konji bijelci

TRAGOVI POVIJESNIH EPOHA

Slavonija je oduvijek bila puna hrastovih šuma, pa je razumljivo što se bogatstvo tih šuma eksploatiralo u različite svrhe. O ulozi i značenju tih šuma u prošlosti svjedoče i danas mjesta koja su nastala prema nazivlju drveća kojim je obilovao pojedini predjel. Evo nekih primjera: Drenovci, Cerovac, Cernik, Grabarje, Grabovo, Trnjani, Topolje, Vrbova, Vrba, Vrbića, Vrbanja, Ljeskovića, Breznica, Brestovac, Orahovića.

Utjecaj spomenutoga prirodnoga fenomena na postanak toponima potvrđuju i nazivi koji podsjećaju na šumu: Šumeće, Šumanovci, Lužani, Dubrava, Zadubravljje.

Nije izostaviti ni Rastušje, rodno mjesto pjesnika Dragutina Tadijanovića, jer je – kako je to zapazio Jure Kaštelan – "u samoj riječi (Rastušje) Oi sjeta i šumor granja".

Glede suvremene povijesti zabilježiti je da se postmoderna skupina umjetnika i kulturnjaka Slavonije izravno, u ratnim okolnostima u ljeto 1991., obraća šokačkom identitetu i njegovoj estetskoj memoriji:

...Ovaj je tekst – Slavonska krv – posvećen najšokačkim hrvatskom piscu Ivanu Kozarcu.

Tribina i Revijina rubrika Slavonska krv posvećeni su i liku Đuke Begovića.

Tekst Slavonska krv odbija pristati na "mit" o kulenovskom nemoćniku, tromom i debelom Šolji.

Ovaj iskaz bučno odbija fenomenologiju koja logikom izjednačavanja mentalnih i zemljopisnih struktura dolazi do formule: ravnica = duhovna uravniljnost.

Naime: iskaz se Slavonska krv pita koji je jedini prirodni odnos spram ravni? Pa zar to nije ono koje oblikuje Đuka Begović! Zar to nije iskok, strahovita okomica, ijuk, vrisak!

Iskaz prokazuje ideološke propagandne strojeve dosjetki koje su proizvođene, zapravo, kao surov i efikasan mehanizam jezične kontrole. I to na najosjetljivijem takvom mjestu: usmenoj predaji! Ovaj iskaz bučno odbija melankoliju izjednačavati s ravnicom duha!

Kao stariji primjer lokalitetnih referenci spomenuti je Sokolovac, kako se naziva brdo iznad Požege. Na tom je brdu Luka Ibrišimović s nadimkom Sokol, požeški franjevac i odlučni zagovornik protuturskoga bunta, 1687. potukao Turke. Otud ime Sokolovac ili Sokolovo brdo. Uspos-

mena na tu presudnu bitku za oslobođenje Slavonije od Osmanlija ostala je i u narodnoj pjesmi koja glasovitoga vođu slavonskih ustanika naziva "Sokolom od Sibirja" (jer je rođen u selu Sibirj, nedaleko od Slavonskoga Broda). Jedna od mnogih pjesama o njemu pjeva i ove stihove:

*Podiže se Sokol od Sibirja
No na sivo Sokolovo brdo ...*

*Pogiboše age i spahije,
Janjičara ni broja se ne zna.*

A naziv Mederovac, zabilježen već i u literaturi (Julijana Matanović), označava stari dio Đurđenovca, njegovo jezgro. Do toga naziva došlo je prema prezimenu obitelji Meder koja je stanovnike toga mjesta u blizini Našica, danas poznatoga po razvijenoj drvenoj industriji, okupljala u svojoj krčmi *Mederovac*.

U narodu je sačuvana legenda o gradu Ružici, kod Orahovice. Taj naziv za srednjovjekovni grad-utvrdu izveden je od imena kneginje Ružice koja je, prema toj legendi, izvršila samoubojstvo skakanjem s kule, kako ne bi postala plijenom opakoga gotskoga viteza Ulricha.

A nastanak imena Babina Greda, prema predanju koje je zabilježio Mijat Stojanović (*Slike iz života hrvatskog naroda*, 1881.) u vezi je s velikom poplavom toga područja krajem 16. stoljeća. Nabujala Sava natjerala je malobrojne i raštrkane obitelji naći utočište na uzvišenom zemljištu, zvanom greda, uz potok Beravu. Na tom su se zemljištu potom trajno nastanili, a kako se radilo o posjedu stanovite vremenite vlasnice Kede, prozvano je naselje Babinom Gredom.

Širom Slavonije postoje tragovi prošlih povijesnih epoha, među ostalima i tragovi staroga vojničko-obrambenoga hrvatskoga ustroja. Tu gdje se nalazi ove tragove, bilo u obliku dugo neotkrivenih arheoloških iskopina ili pak kao stoljećima očuvane ostatke srednjovjekovne građevinske kulture, bile su u onim vremenima utvrde koje su služile za zaštitu i obranu od opasnosti.

U starom, srednjovjekovnom Brodu obrambenu ulogu imala je utvrda Vukovac (na ušću Mrsunje i Glogovice u Savu), u Požegi tvrđava biskupa Ugrina (na prostoru današnjega Strossmayerova šetališta), dok je u Osijeku najstariji poznati kaštel grofova Korođ (na mjestu današnje Tvrđe).

Veoma jaka obrambena utvrda nalazila se u Slavonskom Kobašu koji je u dotursko doba bio jedno od najrazvijenijih naselja u Posavini. Tu su

utvrdu izgradili vlastelini Giletići, a zadatak joj je bio braniti naselje i prijelaz preko Save.

Do danas je sačuvano niz naziva srednjovjekovnih posavskih utvrda. Spomenuti je neke: *Prisavac* (kod sela Gradišta), *Kostroman* (u okolici Babine Grede), *Slobodnjak* (nedaleko od Bošnjaka). U doturskim se povijesnim vrelima te utvrde ne spominju pod hrvatskim, nego latinskim nazivljem (Castrum in insula Save habitum, Castrum romanum, Castrum Vervar), a prema pojašnjenju Stjepana Pavičića to znači da potječu iz vremena koje prethodi državnoj zajednici Hrvata s Mađarima.

Vijencu obrambenih utvrda iz razdoblja prije dolaska Turaka pripada i utvrda *Gradac* u Cerni (na sastavku Biđa i Bosuta) koju su podigli feudinci Gorjanski radi zaštite svojih imanja.

Kada je riječ o samom imenu Gradac, valja spomenuti da je taj naziv karakterističan za srednjovjekovne utvrde tzv. barskoga tipa. Najstarija je i najčuvanija utvrda toga tipa Gradac na Dunavu, kod Vučedola.

Našice, slikoviti grad na šumovitim izdancima Krndije obiluje mnogim tragovima ranijih epoha (ostaci rimske ceste iz Posavine u Podravinu, ruševine Bedem-grada), napose vrijednim spomeničkim objektima. Uz Crkvu sv. Martina iz 12. stoljeća (župna crkva posvećena sv. Antunu Padovanskom podignuta je 1714.), ovdje su ostaci srednjovjekovnoga samostana iz 13. stoljeća, o kojemu je, prema izvodima J. Lončarevića, zapisano: "Između 1221. i 1230. ban Jula poklanja Našice templarskom redu i daje im u Našicama sagraditi crkvu i samostan. Donaciju bana Jule potvrdi 1230. godine papa Grgur IX".

U znamenitosti Našica idu i dvorci grofova Pejačević, te mauzolej obitelji iz koje je potekla i skladateljica Dora Pejačević, koja se udajom za plebejca morala odreći velikaške časti.

Crkva sv. Ilije na zemljištu zvanom Meraja nije samo najstarija srednjovjekovna građevina u današnjim Vinkovcima, nego i prvorazredni povijesno-kulturni spomenik iz predturskoga doba. U istu spomeničku kategoriju idu i objekti sakralne arhitekture iz bliže i dalje okolice (Lučica nedaleko od Lipovca, Crkva sv. Bartola s čuvenim kosim tornjem, u Novim Mikanovcima) koji uz sačuvane materijalne ostatke iz vremena prije tatarskih provala i dolaska Turaka (Rokovačka zidina, Bedemgrad u Ivankovu, Damića gradina na lokalitetu srednjovjekovnoga naselja Hrvati kod Starih Mikanovaca), svjedoče o tome da je u bosutskoj nizini bilo još u ranom srednjem vijeku provedeno osmišljeno uređenje zemljišta.

U tom je kontekstu logično da su na smještajima spomenutih objekata morala odavno, pa i pod režimom osmanlijske okupacije, postojati razvijenija naselja.

Pitanje je, dakako, u kakvim su okolnostima nastajali ti objekti, ne samo zato što njihov izgled i njihovo uređenje pretpostavljaju razvijeno društveno tkivo iz kojega su izrasli i kojemu su služili, nego i zato što srednjovjekovni izvori uz i oko ondašnjih naselja u Pobosuću i Posavlju naznačuju šumovito i močvarno zemljište.

Okolica Slavonskoga Broda obiluje mnogim ostacima prošlosti, svjedočima davnine, ponajviše ostacima građevinske kulture srednjega vijeka. To su ostaci najstarijih naselja (Novigrad, Gornja Bebrina, Klakar, Klokočevik) i gradina (Gardun, nedaleko od Garčina, Kula i Gradac kod Kindrova, Petnja nedaleko od Sibinja, Mrsunjski Lug kod Brodskoga Stupnika).

Romanička kapela sv. Martina u Lovčiću, koja je preživjela najezdu Tatara u 13. stoljeću, te gotički objekti sakralne arhitekture (Crkva sv. Marije u Slavonskom Kobašu, sv. Stjepana u Glogovici, sv. Petra u Zdencima i sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu), svjedoče o bogatoj građevinskoj djelatnosti i kulturnim dosezima na području Brodskoga Posavlja u srednjem vijeku.

U vrijeme nastajanja spomenutih naselja i utvrda za obranu od Turaka mnogi ondašnji nazivi razlikovali su se od današnjih. Prema pisanju Josipa Buturca (*Ruševo i okolica u prošlosti*, 1927.) Dilj-gora zvala se Gvešće prema narodnom izgovoru službenoga imena Guesse. Kasnije ime Dilj, što znači međa, postalo je od toga što je ta gora dijelila Požešku kotlinu od brodskoga i đakovačkog područja, odnosno Vojnu krajinu od ostale Slavonije. Budući da glagol "dijeliti" domaći stanovnici izgovaraju kao *dilji*, to je ime na toj osnovi i nastalo.

Ime Pleternica, kako zapisuje Dragutin Pavličević (*Na vratima Požeške doline*, 1961.) također je nastalo zamjenom ranijega naziva. Naselje se prvotno nazivalo Sv. Nikola, i pod tim se imenom službeno vodi stotinjak godina, počevši od 1335. da bi tek u 15. stoljeću dobilo današnje ime. A dobilo je to ime prema kućama građenim od pletera. Jedan od gospodara Pleternice i okolnih imanja bio je i barun Franjo Trenk, zapovjednik glasovite pandurske regimente.

Za razliku od srednjovjekovnih utvrda iz doturskoga razdoblja kojima se može naći samo ostatke, neki spomenici iz osmanlijske ere sačuvali su se do danas.

Jedan je od takvih spomenika Turska česma u Oriovcu. U *Spomenici oriovačke župe* nije zabilježeno kada je česma podignuta, a neće se to naći ni u povijesnim izvorima. Tu postoji samo zapis slijedećeg sadržaja: "Oriov ili kasnije Oriovac, bijaše u XV. vijeku znamenita tvrđava, koja već 1529. pade Turkom u ruke, te bude 1687. od Turakah iz temelja porušena".

Ispod česme teče voda. U župnoj spomenici piše da je 1877. uspostavljen vodovod zaslugom generala Molinarya, zapovjednika Vojne krajine, a na trošak državne blagajne. "Nabavljene su nove cijevi od tuča" – kaže se u *Spomenici* – "pošto su stare drvene posve već istrunule bile i vodovod do blizu 30 godina prekinut bio".

Turska česma u Oriovcu svjedok je mnogih događaja koji su vezani uz to selo i brodski kraj. Godine 1878. u hladu česme odmarali su se austrijski vojnici koji su prolazili kroz Oriovac za Brod, da bi odatle otpočeli okupaciju Bosne i Hercegovine.

A 1891. stajao je pred tom česmom zloglasni ban Khuen Hedervary koji je prilikom putovanja po Požeškoj županiji posjetio i Oriovac, ostavivši i svoj potpis na jednoj neispisanoj stranici *Spomenice* oriovačke škole.

Turci su prodirali u Slavoniju, kao što vidimo na primjeru Oriovca, i prije nego što je smederevski paša Mehmed osvojio Berislavićev grad Brod. Osobito su se Turci približili brodskom području nakon osvajanja Brčkog i Jajca, dviju istaknutih točaka u istočnom, odnosno zapadnom dijelu Bosne. Plemić Stjepan Berislavić tada šuruje s Turcima i, zahvaljujući tome, oni već 1530. g. izgrađuju svoju vojnu utvrdu kod Slavenskoga Kobaša, koja im služi kao važan mostobran za daljnje prodiranje u srednju Slavoniju.

Kad je 1604. g. u Slavoniju provalio Nikola Zrinski, kojemu su u borbama s Turcima pomagali i slavonski hajduci, turska utvrda u Kobašu pala je u ruke poznatom hajdučkom vođi Franji Kolakoviću. Ovaj je tom prilikom odsjekao glavu Osman-agi i otjerao Turke preko Save, ali je uskoro umro od kuge.

Ivan Špear opisuje u svojoj knjizi *Ogledalo Iliriuma* (1842.), pored već navedenog događaja, još jednu zanimljivu zgodu. Djevojka Mara Margetić iz Kobaša savladala je 1611. g. kod ove utvrde jednog turskog stražara, obukla njegovu opremu i tako otišla u Slavonsku Požegu u namjeri da ubije požeškog pašu Huseina. Poginula je ne došavši do Husein-paše, ali je prije toga ubila tri Turčina.

Tako se, eto, oko tih spomenika stvaraju legende koje, s manje ili više stvarnih fakata, govore o mukama i borbi koju su ljudi ovoga kraja u svojoj prošlosti vodili.

PITANJA

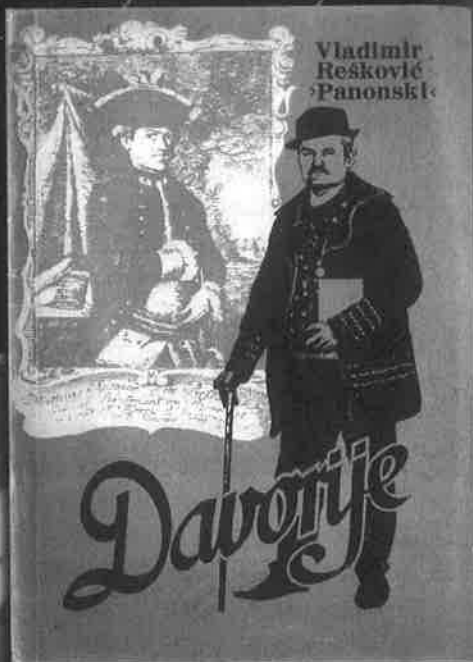
Protošokačka semantika prostora Slavonije?

Legendarno i povijesno u pretraživanju tekstualne osjetljivosti šokačke geneze?

FOLKLOR I TRADICIJA

Gledajući etnografski, Šokadija je jedan od naših folklorno najbogatijih krajeva. Taj dio Slavonije bogat je i pučkim stvaralaštvom kojeg nadahnjuje folklor i povijesno nasljeđe.

trojica iz gradišta

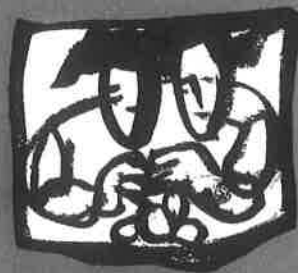
MATO MANDIĆ | PAVAO VARNICA | ANTUN

Ilija Babić

SOKACKI
BURGIJANJE

DURO SMOLČIĆ
ZORU
DOČEKATI

DRAGO JATO

Tradicijska kultura i književnost

FOLKLORNA BAŠTINA ŠOKADIJE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

1.

Povezanost s tradicijom i danas se u Slavoniji najizrazitije ogleda u ljubavi prema narodnoj pjesmi i glazbi. Narodna je pjesma, u izvornom obliku ili u obradi, od svih vrsta vokalno-instrumentalnog izražavanja posebno popularna u onom dijelu Slavonije koji nazivamo Šokadijom. Ako je o glazbi riječ, od instrumenata koji je proizvode najpoznatija i najomiljenija je tambura. Drevni glazbeni instrument koji Šokce oduvijek prati u kolo, svadbe, mobe i druga okupljanja nerazdvojni je dio slavonskog šokačkog folklor.

Dio Slavonije koji zovemo Šokadijom jedan je od naših folkloro najbogatijih krajeva. Bogatstvo folklorne baštine toga kraja, u kojem posebno mjesto pripada pučkoj melodici, dolazi do izražaja ne samo na javnim priredbama poput "Vinkovačkih jeseni" ili "Đakovačkih vezova", nego i u različitim prigodama iz svakodnevnog života (svatovi, kirvaji, poklade, razni blagdanski običaji).

Kada je riječ o mjestu i ulozi folklorne baštine u književnom stvaralaštvu, ne ćemo pogriješiti ustvrdimo li da je ljepota narodne pjesme ovoga kraja kao stvorena da nadahnjuje, a sam duh narodne glazbe oblikuje umjetničku maštu onih koji svoju djelatnost nastavljaju tamo gdje sam narod prestaje. Mnogi se nadahnjuju narodnom glazbom, pa tako danas ima sve veći broj obrađivača, harmonizatora i instrumentatora slavonske pučke popijevke.

Međutim, ljepota slavonske pučke popijevke ne ograničuje se samo na glazbu, već i podloga te glazbe, tj. riječ odiše jedinstvenom ljepotom. Razumljivo je stoga da je slavonska narodna pjesma nadahnula i da nadahnjuje i pjesnike, posebno one koji su po rođenju ili po boravku došli u doticaj s tom poezijom na njezinu izvoru. U Slavoniji. Točnije, u šokačkom dijelu Slavonije.

S tamburom, kolom i izvornom narodnom pjesmom stanovnici ovih prostora između Save i Drave, Šokci, žive oduvijek, i može se kazati da je folklorna baština nerazdvojna sastavnica života slavonskoga šokačkoga sela. Folklorno blago u kojem posebno mjesto zauzimaju tradicijska glazbala poput gajdi i tambura samica, a od napjeva bećarac (koji ima status

kulturnog dobra), nije samo dio tradicijske kulture koja se manifestira na seoskim kirvajima, svadbama, pokladama ili na smotrama. Autohtoni folklor toga dijela Slavonije koji zovemo Šokadijom nadahnjuje i stvaralaštvo, književno ponajvećma.

2.

Pjesmice za igru u kolu, koje je 1896. u Đakovu objavio Josip Lovretić mogu se gotovo u cjelini odrediti napjevom s početka ove pjesmarice:

*Ja sam sinoć bila u šljiviku
Čekala sam moju milu diku.*

A u dvostihovima s kraja zbirke *Cvelfer stari* (Osijek, 2006.) može se odčitati povijesni kontekst kojim je nerijetko prožeto pučko pjesništvo Đuke Galovića iz Drenovaca:

*Slavonci smo i Hrvati pravi
Čuvali smo granicu na Savi.
Granica je Sava od Turaka,
Čuvali je sa stari' čardaka.*

Između nastanka ovih stihova nalaze se dva različita vremena: ono otprije jednog stoljeća, idilično i idealizirano, seosko, i ovo naše, sadašnje, urbano i dinamično, u kojem je na motive i duh narodnih pjesama nastala kantata *Šokadija* Julija Njikoša, a na stihove Miroslava S. Mađera rapsodija *Pjevat će Slavonija* Branka Mihaljevića. Stari običaji i ugođaji, stara ljepota i dobrotu preseljeni su u snove i promišljanja o njima, a novi vidokruzi prepliću se u maštarijama stvaralaca i naseljavaju njihove ostvaraje.

Kada je Joza Ivakić pisao *O književnom radu Josipa Kozarca* (1907.) spomenuo je u tome prikazu i "poznatog našeg folkloristu, pouzdanog poznavачa slavonskog seljaštva" Josipa Lovretića. Svećenik, osebujni pučki pjesnik i pripovjedač, istaknuti etnograf i etnolog, Josip Lovretić je cijeli svoj život posvetio izučavanju slavonskog narodnog života, njegove materijalne i duhovne kulture. Najznačajnije mu je djelo *Otok* (mjesto njegova rođenja, nedaleko od Vinkovaca) i po tome je djelu Josip Lovretić prvi naš autor jedne monografije o slavonskom selu. U zbirci *Pjesmice za igru u kolu* sabrao je svoje stihove napisane po uzoru na narodne pjesme što su se običavale pjevati u kolu. Zanimljivo je što Lovretić glede autorstva objavljenih stihova kaže u predgovoru zbirke: "Ne mogu dopustiti da se ove

moje pjesme štampaju kao narodne, stoga ih za vremena izdajem..." Ova je knjiga danas bibliografska rijetkost.

Spomenuto je kolo, pa riječ, dvije o toj tradicionalnoj i omiljenoj narodnoj igri. Kažemo igri, jer kolo se igra, a ne pleše. Kolo se nekada igralo u zimskim mjesecima, i to nedjeljom. U početku održavalo se po kućama, a poslije napolju na nekoj ledini ispred crkve ili na seoskom drumu. U kolu su bili uglavnom momci i djevojke, rjeđe snaše i njihovi muževi. Dok se nekad kolo nije moglo zamisliti bez gajdaša, danas nema kola bez tamburaša. Posebnu draž šokačkom kolu daje pjevanje i nadpjevavanje, zbog čega je M. A. Reljković ponajviše i bio protiv kola, dakle protiv onoga što se pjeva u njemu, a ne protiv same igre. Drugi naš značajni pisac XVIII. stoljeća, Matija P. Katančić, branio je kolo, smatrajući da ta narodna igra nije "turska skula". U naše vrijeme kolo se najviše igra po svatovima i, dakako, na smotrama tradicijske kulture, kojih danas imamo napretek. A što se svirača tiče, pošto je doba gajdaša prošlo, tamburaši su nezamjenjivi.

Kako narodni stih može oploditi pjesničko stvaranje i, s druge strane, kako narodni melos može biti poticaj suvremenim kompozitorima, neka pokažu primjeri kojima ćemo potkrijepiti ovu pojavu.

Đuka Galović, kojeg s pravom možemo nazvati prvakom pučke pisane riječi u Slavoniji, svojim pjevanjem zasigurno najbolje označuje karakter i domašaje pučkog pjesništva ovoga podneblja poznatog po autorima niza objavljenih (i neobjavljenih) zbirki. Tri su dominante prema kojima se pjesme Đuke Galovića mogu podijeliti na: pejsažne, domoljubne i bećarske. Njegova pučka pjesnička fraza odaje jak utjecaj tradicije, a preplitanje motiva prošlosti i sadašnjosti ugrađeno je u čitav njegov opus (oko 150 pjesama).

Glede naziva pojedinih sela i naselja na području Šokadije zabilježiti ćemo da je utjecaj povijesne komponente na pučko pjesništvo često prisutan: Evo kako je, recimo, seljačka pjesnikinja Janja Knežević-Ivšina iz Vrpolja opjevala postanak rodnog sela:

*Vrpolje je selo sred ravnina
a ime mu teče od davnina,
od davnina, od vojnih krajina.
Još dok vojna krajina bijaše
na vrh polja vojska prebivaše.
Kad vojnika upitaše tada:
"Oj vojniče, di ti je komanda?"
Vojnik kaže: "Tamo na vr' polja".
I tako je došlo do Vrpolja.*

Ni udio žena u suvremenom pučkom stvaralaštvu nije zanemariv. Ovdje ću se ograničiti na to da, uz Garčinku Mariju Maoduš (*Ravnica u meni*, 2000.) i Ružu Knežević – Babogredku (*Iz bakinog ormara*, 2004.) spomenem danas već poznatu Anu Verić iz Babine Grede.

U svojim pjesmaricama *Stani malo, ej živote* (1990.) i *Izvoru se svomu vrati* (1997.) ova samouka slikarica, sakupljačica starina i pučka pjesnikinja Ana Verić pjeva o Slavoniji i svome selu, o žeteocima, svinjarima, šumi, starom ognjištu, o toploj pogači i seljačkoj mucu.

Pučki pjesnički fenomen – zahvaljujući sredstvima masovnih komunikacija, kao i mnoštvu javnih priredbi – poprima sve šire oblike, pa bi se zapravo moglo govoriti o pravoj ekspanziji pučkog stvaralaštva.

3.

Od kraja XIX. stoljeća, kada se počinju prikupljati popularni dvostihovi, bećarci i drugi napjevi, do danas objavljene su mnoge zbirke narodnih pjesama. Na jednu takvu zbirku već je skrenuta pažnja (*Pjesmice za igru u kolu* Josipa Lovretića, 1896.), ali time nismo čvrsto fiksirali početke sabiranja te vrste tradicijske kulture ovoga dijela Slavonije koji nazivamo Šokadijom.

Naime, još 1888. objelodanjena je notna zbirka Ignjata Alojzija Brlića (1795. – 1855.) koja sadrži najstarije zapise seoske i gradske folklorne glazbe u Slavoniji. Radi se o napjevima i popijevkama iz prve polovice XIX. stoljeća, dakle iz vremena koje prethodi sakupljačkom radu Franje Kuhača. Zbirka je tiskana, kao poseban prilog, u 5. svesku *Uspomena na stari Brod* ovoga poznatog Brođanina koji se, iako po zanimanju trgovac, aktivno bavio književnošću i jezikoslovljem. Zbirka koja se danas može naći jedino u Arhivu Brlić u Slavonskom Brodu ima prvorazredno povijesno-kulturno značenje.

Od izdanja u prošlom stoljeću najboljim i najznačajnijim smatraju se *Šokačke pismice* Slavka Jankovića objavljene u 3 knjige (s notnim zapisima), u izdanju vinkovačkog Ogranka Matice Hrvatske (1967. i 1970.) i Općine Vinkovci (1974.). Osim po ovom monumentalnom troknjižju, Slavko Janković (1897. – 1971.) poznat je i kao tekstopisac i kompozitor na temelju izvornog narodnog melosa, a jedno je od njegovih djela *Svato-vac*, temperamentni i u narodu popularni spjev (prvi put izveden u Vinkovcima na Silvestrovo 1932.).

Etnomuzikolog i skladatelj Julije Njikoš (Osijek, 1924.) najistaknutiji je sakupljač slavnskoga izvornog narodnog melosa, a kao zapisivač narodnih pjesama, kola i poskočica objelodanio je dosad petnaestak knjiga

(od kojih su neke doživjele i dopunjena izdanja, kao npr. *Gori lampo nasrid Vinkovaca*). Njikoševe skladbe najpopularnije su među našom glazbenom proizvodnjom stvaranom na temelju pučkog melosa.

Osim navedenih autora, vrijedna nastojanja da se duhovno-folklorno blago sačuva od zaborava učinili su svojim knjigama: Tomislav Krpan (*Bećarski zbornik*, I. i II.) i Zvonimir Toldi (*Stihom od Berave do Orljave i Duni vjetre ladovane*) u kojima su sakupljeni deseterački dvostihovi s područja slavonske Posavine, te Mihael Ferić koji je u svojoj zbirci *Ajd' na livo, ajd' na desno* jedanaest pučkih plesova Brodskog Posavlja obradio za tamburaški orkestar, samicu, dvojnice, violine i pjevače. Posebice je za istaknuti Ferićevu zbirku folklorne glazbe naslovljenu *Pjesme moje u knjigama stoje* (1996.). Postavivši sebi uistinu golem zadatak, Ferić je sa širokog područja od Oriovca, Slavanskog Kobaša i Bebrine preko Garčina i Klakara do Starih Perkovaca, Vrpolja i Gundinaca sabrao stihove i notne zapise pučkih pjesama i poskočica.

Na tragovima svojih prethodnika Martin Grgurovac je u knjizi *Slavonske pismice* (Vinkovci, 2005.) na preko 400 stranica zabilježio oko deset tisuća bećaraca, drumaraca i drugih napjeva, i to je u ovom trenutku najbolja i najznačajnija zbirka slavonske šokačke pučke popijevke.

Prema svemu sudeći, nepovratno je minulo vrijeme zaobilaženja i omalovažavanja narodne duhovne baštine. Zaključiti se to može ne samo po množini izdanja pučkog pjesništva, nego i po tome što je sve više autora u doskora gotovo zanemarenom području etnomuzikoloških istraživanja i melografitiranja.

Kada je riječ o umjetničkoj književnosti, kao primjer kako narodni stih može oploditi pjesnikovu inspiraciju najbolje svjedoče *Šokačke varijacije* Vladimira Kovačića. Kovačićev lirski ciklus, kojeg književna kritika ocjenjuje jedinstvenim u cijelom hrvatskom pjesništvu, obuhvaća 12 pjesama koje su nazvane varijacijama jer su motivikom vezane uz pojedine narodne pjesme. A početni stih svake odabrane narodne pjesme (npr. *Drma mi se šubara i cviče*, ili *Škripi derma*, ili *Savo vodo, pozdravi mi dragog*, itd.) naslov je jedne od Kovačićevih pjesama u tome ciklusu.

4.

Izvorni folklor Šokadije ugrađen je i u mnoga djela dramske književnosti, napose djela poznata pod nazivom pučkih igrokaza.

Udio folkloru u izvornom pučkom igrokazu s pjevanjem i plesom (upravo tako je podnaslovljena žanrovska oznaka komada *Graničari* Josipa Freudenreicha, prve hrvatske pučke drame s početka druge polovice XIX.

stoljeća) ogleda se ne samo kroz narodnu nošnju, nego se i na najizravniji način očituje pjesmom, glazbom i igrom. O popularnosti te vrste dramskih djela, kao i o njihovoj aktualnosti, svjedoče izvedbe tih igrokaza u našim kazalištima. Očito jednostavnost kojom se tretiraju pojave i događaji iz svakidašnjice te lakoća kojom se propituju bitna životna pitanja potiče zanimanje gledatelja za ove igrokaze. U prilog tome stoji činjenica da je premijerna izvedba *Graničara ili Proštenja na Ilijevu* (7. II. 1857. u Zagrebu) bio, kako se moglo pročitati u tisku, "silan događaj, a uspjeh neočekivan, velik, bučan", a Dimitrija Demeter, tada dramaturg Hrvatskog zemaljskog kazališta, izjavio je: "Više takvih predstava i obezbjeđeno je opstojanje našeg kazališta". Djelo koje je Josipu Freudenreichu, rođenom Novogradišćaninu, priskrbilo epitet "jednog od tvoraca novovjekoga hrvatskog glumišta" (Nikola Batušić) na osječku je pozornicu dospjelo 1907. neposredno nakon svečanoga otvorenja ove druge profesionalne kazališne kuće u Hrvatskoj.

Okrugićeva *Šokica*, zanimljiva po prvom spomenu šokačkoga nazivlja u hrvatskoj književnosti, svoju je scensku praiizvedbu u Osijeku doživjela 1912., a *Požar strasti* Josipa Kosora postat će 1916. repertoarnom svojinom osječkog Hrvatskog narodnog kazališta. Kosorova drama u kojoj se Šokce prikazuje s njihovim iskonskim strastima i porivima te duboko povezane s imanjem i zemljom, pisana je književnim jezikom, ali s mnogo lokalnih izričaja, što je zacijelo posljedica Kosorova dugogodišnjeg boravka u selu Otok nedaleko od Vinkovaca ("U Otoku sam stapajući se sa životom sela doživljavao i traćio krštenja, krizmanja, pirove, žetve, kosidbe, mobe, crkveni god, poklade i sve što je sa selom bivalo i talasalo poput njegova divnog kola"). Ono što nas ovdje posebno zanima jest činjenica da glazbeni ugođaj ne čine tambure nego gajde, drevni instrument koji je već početkom prošloga stoljeća počeo nestajati kao rekvizit glazbenog folklor a i danas je u Slavoniji gotovo nepoznat.

Kazališni zastor nad djelom Joze Ivakića prvi je puta podignut 1915. izvedbom njegova *Pouzdanog sastanka* u HNK Osijek, i to je bilo prvo uprizoreno djelo ovoga pisca koji predstavlja najviši domet u žanru pučkog teatra. Ivakićev najpopularniji pučki komad *Inoće* u Osijeku je premijerno prikazan 1922., *Majstorica Ruža* 1924., a *Vrzino kolo* 1931.

Pučki igrokazi o kojima je riječ doživjeli su uspješnu kazališnu recepciju ne samo u Osijeku nego i širom Slavonije, zahvaljujući ponajviše obilnom udjelu izvornog folklor a, tamburaške glazbe i narodnih pjesama te leksičkih osobitosti lokalnih govora slavonskoga dijalekta.

POSTOJI LI ŠOKAČKA KNJIŽEVNOST?

Kako će ovdje biti govora o hrvatskim piscima iz Slavonije koji pripadaju šokačkom književnom korpusu, želim ponajprije otkloniti moguće nerazumijevanje termina koji se u ovome tekstu spominju.

O samom imenu Šokci nije više pisati, niti o tome što je nekad (u srednjovjekovnoj Bosni) ime Šokci obuhvaćalo i označavalo, jer za ovo o čemu je ovdje riječ to nije važno. Potrebno je, međutim, upozoriti na činjenicu da termin Šokadija (izvedenica od imena Šokac) danas funkcionira kao naziv područja u kojemu žive šokački Hrvati u Slavoniji. Taj se naziv dakle veže samo za jedan dio slavonskog zemljopisnog prostora, točnije samo za ravničarsku Slavoniju priljubljenu uz Savu.

1.

Od svih hrvatskih pokrajina Slavonija je najkasnije književno progovorila: tek u XVIII. stoljeću, nakon izгона Turaka s ovih prostora. O tome koliki je raspon od početaka književnog rada u južnoj Hrvatskoj do književnih početaka na slavonskim prostorima najbolje govori podatak da Marulićeva *Judita* izlazi 1521. a tek 1762. pojavljuje se Reljkovićev *Satir iliti divji čovik*.

"Vinkovčanin, iako je rođen u Svinjaru", kako će za Matiju A. Reljkovića kazati dr. Ljudevit Jonke pišući o njegovu prinosu hrvatskom jezikoslovlju (*Nova slavonska i nimačka gramatika*, 1767.), u *Satiru* opjevava i Vinkovce, Brod, Novu Gradišku, Đakovo, Našice, pa je to prvi spomen tih slavonskih gradova u hrvatskoj književnosti. Rukopis njegova popularnoga spjeva čuva se i danas u vinkovačkoj gimnaziji kao neotuđiva baština ovoga podneblja.

Prije Reljkovićeva popularnog spjeva i drugih djela po kojima je Slavonija ušla u hrvatsku književnost, više je pisaca djelovalo diljem Slavonije. Kada bismo prebrojili sve koji se javljaju iza 1707. kada je Ivan Grličić, župnik đakovački, objavio katekizam *Put nebeski*, do kraja XVIII. stoljeća kada franjevački pisci Blaž Bošnjak (iz Vrbove pokraj Nove Gradiške) i Bernardin Leaković (iz Bošnjaka nedaleko od Županje) izdaju svoja djela (*Ispisanje rata turskoga po Josipom II.*, 1795., *Nauk od poglavitih stvari kerstjansko-katoličanskih*, 1798.) bio bi to popis od tridesetak imena.

Jedan od najpoznatijih slavonskih franjevacu XVIII. stoljeća, Blaž Tadijanović (daleki predek najdugovječnijeg hrvatskog pjesnika Dragutina Tadijanovića), djelom *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, objavljenim 1761., predstavio se kao prvi hrvatski jezikoslovac iz Slavonije. Tim je djelom Blaž Tadijanović dao dragocjen prilog oblikovanju hrvatskoga jezičnog standarda na štokavskoj osnovi.

O plodnoj spisateljskoj djelatnosti u tome vremenu kada je crkvena literatura zapravo bila jedini oblik književnog izražavanja u Slavoniji, svjedoče brojna djela pisaca franjevačkog reda. Ta djela, iako bez većih umjetničkih vrijednosti, većinom odgojno-vjerskoga sadržaja i namjene, čine temeljni sloj hrvatske pisane riječi u Slavoniji, pa i u onom njezinom dijelu koji nazivamo Šokadijom.

Već u prvoj polovici XVIII. stoljeća fra Antun Bačić, rodnom iz Vrbe nedaleko od Broda (ne zna se točno koje godine je rođen, a umro je 1758.), objelodanjuje svoje crkvenopovijesno djelo *Istina katoličanska* (1732.). Iako se za tog povjesničara u fratarskoj halji i dosad znalo, a i visoko ga se cijeno (Tomo Matić naziva ga nestorom slavonskih franjevačkih pisaca), činjenica je da je Antun Bačić bio prešućivan. Bilo je to, dakako u sklopu općeg komunističkog odnosa prema prošlosti, baštini i tradiciji, ali je u vezi s Bačićem i cijelim nizom naših pisaca bila još i posebna nepovoljna okolnost što su bili crkvene osobe.

Ivan Velikanović utemeljitelj je crkvene drame na hrvatskom jeziku u Slavoniji (prvo njegovo djelo *Prikazanje raspuštene kćeri, velike poslije pokornice svete Margarite od Kortone* izlazi 1780.), a Josip Stojanović prvi pjesnik. Stojanovićeve zbirke *Tužba duše i tila* izišla je 1794., točno osamdeset godina prije nego što će svjetlo dana ugledati rodoljubna balada Huga Badalića *Panem et circenses*, koja će za toga Brođanina, tvorca stihova *Oj Brode moj na hladnoj Savi*, značiti njegov ulazak u hrvatsku književnost.

Franjevačkoj skupini "začinjavaca" pripada i jedan svjetovni svećenik, Vid Došen, autor opsežnoga epa u sedam pjevanja *Aždaja sedmoglava*, usmjerenog kritici ljudskih slabosti i mana. Vid Došen je djelovao kao župnik u Duboviku nedaleko od Broda.

Počeci književnog rada u Slavoniji nedjeljivi su od franjevačke pisane riječi XVIII. stoljeća. Bez toga duhovnog i stilskog sloja ne može se govoriti o kontinuitetu slavonskog udjela u hrvatskoj književnosti.

Nemali broj hrvatskih književnika iz Slavonije, naročito s područja Šokadije, podrijetlom je sa sela.

Velika Kopanica i Oriovac, tipična slavonska šokačka sela, jedno na istočnom, a drugo na zapadnom dijelu broskog kraja, dali su hrvatskoj književnosti nekoliko pisaca. Ta je pojava utoliko zanimljivija što sličnoga primjera nema u Slavoniji. Književna povijest Slavonije ne bilježi selo u kojem su rođena tri (kao u Oriovcu) ili čak četiri pisca (kao u Velikoj Kopanici).

Velika Kopanica ulazi u književni zemljovid Slavonije početkom XIX. stoljeća kada se svojim djelima pojavljuje Adam Filipović. Rođeni Kopančanin, svećenik i pisac, umnogom sljedbenik M. A. Reljkovića (na njegovu tragu napisao je u stihovima svoj *Razgovor priprosti*, 1822.), kao "posljednji prosvjetitelj Slavonije" prihvatio je Gajev pravopis i pisao ije-kavskim govorom (za razliku od ostalih slavonskih pisaca onoga doba koji su pisali slavonskom ikavicom). Ivan Filipović svojim pedagoškim i kulturnim djelovanjem na osebujan će način obilježiti vrijeme u kojemu živi. Književnost, prema Ivanu Filipoviću, ima u prvom redu odgojnu zadaću ("Svrha naših književnih radnji nije i ne može drugo biti nego da književnošću u narodu probudimo i razvijemo svijest duševnu i ćudorednu", pisao je), pa je stoga i svoj književni rad podredio pedagoškim ciljevima. Imenom toga "oca hrvatskog učiteljstva" i "velikana naše prosvjetne i kulturne povjesnice" naziva se danas najviša državna nagrada za ostvarenja u odgojno-obrazovnoj djelatnosti. Iako opsegom nevelik, zanimljiv je i književni opus Ferde Filipovića, mlađega brata Ivana Filipovića, u kojem se ovaj pripovjedač bavio hrvatskom prošlošću. Četvrti Kopančanin, Antun Matasović objavio je u razdoblju od 1920. do 1945. desetak knjiga, među kojima i četiri romana (*Bartol i Bara*, *Za kruh svagdanji*, *Pred život* i *Crno kraljevstvo*) po kojima je postao jednim od najpopularnijih hrvatskih katoličkih pisaca.

Što se Oriovca tiče, zanimljivo je da tri pisca koja su potekla iz toga drevnoga sela (Oriovac se spominje još u XIII. stoljeću) svojim radom "pokrivaju" ne samo književnost i publicistiku, nego i neka druga područja kulturne animacije kao što su povijest, etnografija, arheologija, numizmatika. Podsjetiti se je, ukoliko, na djela tih pisaca: Stjepan Ilijašević (pokopan u Ilirskoj arkadi u Zagrebu uz Gaja, Vraza i druge prvake hrvatskoga narodnog preporoda) autor je četiriju pjesničkih zbirki u kojima, uz vjerske motive, opjevava prirodu i domovinu. Luka Ilić objavio je *Slavonske varoške pjesme* (od četiri sveska najvažniji je drugi pod naslovom *Lovorike o*

borbama brodske i gradiške pukovnije s Turcima), te djela: *Baron Franjo Trenk i slavonski panduri* i *Slavonski narodni običaji*, a u rukopisnoj ostavštini čuva se njegovo dragocjeno djelo *Starožitnosti kraljevstva Slavonije*. Fran S. Gundrum, liječnik, jedan od pionira naše socijalne medicine, uz stručne knjige namijenjene zdravstvenom prosvjećivanju, pisao je crtice, pripovijetke i putopise.

Članovi brodske obitelji Brlić kroz generacije sudjeluju u hrvatskom političkom i kulturnom životu, počevši od Mate Brlića, koji je na početku XVIII. stoljeća udario temelje obiteljske knjižnice i arhiva, Andrije Antuna Brlića koji nas je posebno zadužio time što je sačuvao od zaborava najstariju dramu na hrvatskom jeziku iz slavonske književnosti 18. stoljeća (pod nazivom *Slavonska Judita*, doživjela 1994. svoju kazališnu praizvedbu u Osijeku), do Ignjata Alojzija Brlića, vatrenog ilirca, gramatičara i autora *Uspomena na stari Brod* (1838.), pa Andrije Torkvata Brlića i Marije Agate Brlić (u književnosti poznata kao Jagoda Brlićeva).

I novogradiška obitelj Freudenreich, poput brodskih Brlića, ima istaknuto mjesto u hrvatskoj kulturnoj povijesti. Osim u glazbenoj umjetnosti, njezini članovi ističu se na području dramskog stvaralaštva. Franjo Freudenreich pisao je kazališne jednočinke (npr. *Hrvatska svadba*), a najznačajniji član ove obitelji Josip Freudenreich (1827. – 1881.) po svojim je popularnim komadima (*Graničari*, *Crna kraljica* i dr.) utemeljitelj hrvatskog pučkog teatra.

Stjepan Marjanović, rođeni Brođanin, svećenik, jedan je od najplodnijih slavonskih stihotvoraca za ilirizma. Pjesnik je ilirske epohe i Mato Topalović, rodnom iz Zdenaca, čiji su rodoljubni stihovi, poput onih u uglazbljenoj pjesmi *Graničar*, paradigmatični za nacionalnu romantiku, a ušli su i u narodnu predaju. Ovome razdoblju pripada i rano umrli novogradiški pjesnik ljubavnih motiva Vladimir Nikolić. Pjesnik Hugo Badalić, najpoznatiji je kao tvorac libreta za operu *Nikola Šubić Zrinski* (koju je uglazbio Ivan pl. Zajc).

Janko Ibler (Stara Gradiška) jedan je od prvih predstavnika tzv. feljtonske kritike u hrvatskoj književnosti a pripovjedač i dramski pisac Ivša Bošnjak-Dragovački (Dragovci kod Nove Kapele) ponajviše je zaokupljen šokačkom problematikom i "za zapadnu Slavoniju znači ono što su Kozarci za istočnu" (M. Kaminski).

Kao i Ivana Brlić-Mažuranić (iako rođena u Ogulinu, smatra se Brođankom jer će, kao supruga brodske odvjetnika Vatroslava Brlića, provesti u gradu na lijevoj obali Save cijeli svoj radni vijek, gdje nastaju i njezina djela) kandidat za Nobelovu nagradu bio je i Dragutin Tadijanović, koga njegovo pjesničko djelo stavlja u sam vrh suvremene hrvatske knji-

ževnosti. Jure Kaštelan je u uvodniku *Zbornika o Tadijanoviću* (1980.) zabilježio: "Tadijanovića ponekad nazivaju 'pjesnikom Rastušja' jer je (što i sam ističe) to slavonsko selo mjesto njegova rođenja. Uvođenje imena Rastušje u pjesmu nema deskriptivno faktografsko značenje nego izražajno i metaforičko, jer je u samoj riječi (Rastušje) i sjeta i šumor granja i njihanje zrelog žita na oranicama".

Pripovjedač Josip Mirković (rođen u Ruščici) i pjesnik Josip Puzstay (iz Donjih Andrijevac) bili su pola stoljeća osuđeni na zaborav, ne samo zbog svojih djela objavljenih za NDH nego i zbog svojih životnih sudbina (Puzstay ubijen 1944. u okolici Broda, a Mirković skončao 1945. u Bleiburgu). Iste tragične sudbine bio je i Marijan Matijašević (1910. – 1945.) koga "nije stajao glave samo njegov položaj u diplomatskoj službi NDH, nego i njegovo pjesništvo" (D. Horvatić). Sva trojica su svoju duboku vezu s rodnim krajem potvrdila ugrađivši mnoge zavičajne motive u svoje literarne opuse.

"Veliki virtuoz, pun energije i snage", kako za A. G. Matoša reče Milan Marjanović, "meštar stiha", kako ga nazva Krleža, "tvorac hrvatskog eseja" (Kaštelan), prvi naš "novinar europskog stila" (Nehajev) i "jedan od prvih hrvatskih kritičara koji je književnom djelu pristupao kao posebnom umjetničkom fenomenu" (Šicel), rekao je o sebi ovo (u putopisnom feljtonu *Obična šetnja*, 1913.): "Kao san je ova zemlja iz mene izvukla sve brige, svu težinu, pa moje 'građanstvo' ostade tek na površini, na odijelu, pa shvatam jasnije no ikada da sam ostao u duši šokac i paor kao moji djedovi i bunjevački rođaci u ravnoj Bačkoj, u pitomim, bogatim selima Kačmaru i Plavni".

3.

Među vinkovačkim piscima 19. stoljeća najznatniji je Josip Kozarac. Šumar i književnik koji "s *Mrtvim kapitalima* počinje prvi studirati probleme Slavonije, slavonskog sela i slavonskog čovjeka" (J. Bogner) bio je, nakon Reljkovića, i prvi veliki šokački pisac koji se založio za vraćanje zemlji, uvjeren (kako će to u crtici *Tragom Josipa Kozarca* izreći spisateljica Mara Švel-Gamiršek) da "bez zemlje i nema šokaštva". Autor *Mrtvih kapitala*, *Među svjetlom i tminom*, *Tene*, *Slavonske šume* i drugih "slika iz slavonskog društva" prvi je Vinkovčanin sa statusom člana Društva hrvatskih književnika.

Pripovjedač, etnograf i etnolog Josip Lovretić, posvetivši se izučavanju slavonskog narodnog života, njegove duhovne i materijalne kulture, napisao je djelo *Otok*, po kojemu je prvi naš autor jedne monografije o

slavonskom selu. Kao župnik je dugo živio u Gradištu, odakle potječu 'začinjavci' naše seoske književne naive Mato Mandić, Pavao Varnica, Antun Jovanovac i Ilija Dretvić.

Realizmu, najplodnijem našem književnom razdoblju u XIX. stoljeću, pripada i Nikola Tordinac. Đakovčanin, nećak Jurja Tordinca koji je sebe nazivao "Ilirom iz Slavonije", Nikola Tordinac bio je suvremenik i vršnjak Josipa Kozarca (r. 1858.). Sličnosti između ove dvojice vinkovačkih gimnazijalaca i odanih prijatelja, istina, ne možemo tražiti u njihovim umjetničkim dosezima (tu Kozarac ima neporecivu prednost), ali ih zato nalazimo u njihovoj stvaralačkoj zaokupljenosti, u literarnoj obradi onoga dijela Slavonije koji se naziva Šokadijom. Sudbine su im također slične: umrli su od tuberkuloze.

U svojoj za života jedinoj knjizi *Seoske bajke i bajalice* (1885.) Tordinac je u predgovoru izrekao svoj credo: "U narodu sam raso i odraso. S njim sam jednu pjesmu pjevao, jednu tugu tužio, jednu brigu brinuo, pa ga zavoljeh kô da nas jedna majka pod srcem nosila i jedno ognjište na okup pribiralo."

Drama *Požar strasti* Josipa Kosora u kojoj se Šokce prikazuje s njihovim iskonskim strastima i porivima te duboko povezane s imanjem i zemljom, pisana je književnim jezikom, ali s mnogo lokalnih izričaja, što je zacijelo posljedica Kosorova dugogodišnjeg boravka u selu Otok nedaleko od Vinkovaca ("U Otoku sam stapajući se sa životom sela doživljavao i traćio krštenja, krizmanja, pirove, žetve, kosidbe, mobe, crkveni god, poklade i sve što je sa selom bivalo i talasalo poput njegova divnog kola"). U drami *Požar strasti* dobro trijumfira nad zlom, ali do pobjede dobra dolazi silom, jer – po Kosoru – zlo se može nadvladati jedino zlom, a sili se mora suprotstaviti silom radi obrane dobra.

Kao pripovjedač i romanopisac (*Iz našeg sokaka, Selo i varoš, Knjiga od žena i od ljubavi, Kapelan*), Joza Ivakić odlikuje se posebnim pristupom Šokadiji, njezinim ljudima, krajolicima i problemima. O Ivakićevoj beletristici pohvalno je pisao Julije Benešić ističući jezične osobine Ivakićeva stila i utjecaj narodne frazeologije na njegovo prozno stvaralaštvo. Ivakićeva proza "vrlo je komunikativna jer je jednostavna" – zapaža Miroslav Šicel, dok Josip Bogner (koji se u našoj kritici između dva rata najviše bavio Ivakićevim opusom) tvrdi da je Ivakić "u nekim svojim novelama, pisanim uzorno čistim jezikom, u jednostavnoj frazi narodne pripovijetke i formi naravnog pričanja, dao antologijsku hrvatsku prozu".

Kratkotrajno književno stvaranje Ivana Kozarca (r. 1885., umro 1910.) upečatljiva je slikovnica Vinkovaca i njegova užeg, šokačkog zavičaja. Duboku povezanost pisca sa zavičajem i danas potvrđuju brojne stra-

nice njegove zbirke pripovijedaka *Slavonska krv* i romana *Đuke Begović*. I pjesme Ivana Kozarca to potvrđuju. Iako je umro mlad, navršivši tek 25 godina, Ivan Kozarac ubraja se danas među naše klasike, među najbolje hrvatske pisce. Ivan Goran Kovačić nazvao je Ivana Kozarca pjesnikom duše koja je "prkosna, puntarska i uspravna do oholosti". A Josip Bogner: "Intimnije od Ivana Kozarca nije nitko osjetio ovaj kraj naše zemlje, a i nitko ga nije izrazio intimnijom poezijom".

Ivo Balentović (rođen u Županji, gdje je i umro) pripada generaciji hrvatskih književnika koja se pojavljuje pred Drugi svjetski rat. Od 1936. kada mu je izišla prva knjiga novela *Život za opanke* do knjige izabranih pripovijedaka pod naslovom *Pogled preko ramena* (2000.) nanizao je tridesetak knjiga, ponajviše pripovijedne proze, te pjesama, putopisa, rasprava, ogleda. Tematski vezan uz rodno podneblje, Balentović se svojim stvaralačkim postupkom nadovezuje na opus Joze Ivakića o istom području, ali je izvoran i samosvojan po bogatstvu i slojevitosti svoga jezičnog izraza i po interpretaciji vječne ljudske potrage za dobrim, plemenitim, humanim – životnim okolnostima usprkos. Ukazali su na to i kritičari njegova djela: "Nema ugledanja ni na Josipa, niti na Ivana Kozarca i, ako je nešto naučio od njih (naučili smo svi), Balentović korača vlastitim putem poštujući tradiciju hrvatskog pripovjedaštva (Nikola Pulić).

Seobama Šokaca i njihovim životom u krajevima na lijevoj obali Save u novijoj hrvatskoj književnosti najviše je zaokupljena Mara Švel-Gamiršek (rođena u Srijemskoj Mitrovici, dvadeset i pet godina živjela u Vrbanji, gdje je i pokopana). Fiksirajući ambijent u koji ta spisateljica poseže, sastavljač izbora iz njezina opusa (u "Pet stoljeća hrvatske književnosti", knjiga 107, 1970.) Ljerka Car-Matutinović izreći će to ovako: "Šokački opus Mare Švel započinje dolaskom izbjeglica Bosanaca u prilično nenaseljen kraj Slavonije između današnje Vrbanje i Morovića, dotiče se graničarskog razdoblja, planskog nastajanja sela, graničarskih zadruga i prvih dioba, nastavlja se eksploatacijom šuma (1895.) i opisom života Šokaca do 1930. (*Šuma i Šokci* i *Portreti nepoznatih žena*), a zaokružuje se romanom *Ovim šorom, Jagodo* (razdoblje od 1918. do 1940.)".

Prema svemu sudeći, nepovratno je minulo vrijeme zaobilaženja i omalovažavanja narodne duhovne baštine. Zaključiti se to može već po množini izdanja pučkog pjesništva.

Kada je riječ o umjetničkoj književnosti, kao primjer kako narodni stih može oploditi pjesnikovu inspiraciju istaknuti se moraju *Šokačke varijacije* Vladimira Kovačića. Kovačićev lirski ciklus, kojeg književna kritika ocjenjuje jedinstvenim u cijelokupnom hrvatskom pjesništvu, obuhvaća 12 pjesama koje su nazvane varijacijama jer su motivikom vezane uz pojedine narodne pjesme. A početni stih svake odabrane narodne pjesme (npr. *Drma mi se šubara i cviće*, ili *Škripi derma*, ili *Savo vodo, pozdravi mi dragog*, itd.) naslov je nekih Kovačićevih pjesama u tome ciklusu.

Uz Vladimira Kovačića, nesumnjivo jednog od najznačajnijih pjesnika šokačke Slavonije, ime Vanje Radauša je nezaobilazno. Veliki kipar, slikar i grafičar, nije bio okrenut samo likovnim disciplinama, pisao je pjesme služeći se pri tome i šokačkom ikavicom (zbirka *Slavonijo, zemljo plemenita* već svojim naslovom asocira na Reljkovića) i upravo na tragu Kovačićevih *Varijacija*, kako to ustanovljuje dr. Katica Čorkalo Jemrić, "ispjevat će kanconijer svojoj najvećoj ljubavi i boli – Slavoniji, nadahnut etnovokabularom njezine baštine".

A nije to manira samo ovih pjesnika.

U uvodniku panorame ljubavne lirike *Tebi je ime Lelija* (1970.), u vezi s pjesmom *Pala rosa svuda po sokaku* Pavla Blažeka zabilježeno je da je taj osječki poet umnogom nastavljač nedorečene lirike Ivana Kozarca. Iako u tim deseteračkim stihovima Blažekovim, precizno građenim na fakturi slavonske pučke popijevke, nema toliko vrele slavonske krvi koliko isforsiranog slavonskog erotičkog sentimenta, ipak ta lirika posjeduje sve elemente čiste, seoske, šokačke erotike Kozarčeve.

Na tragu pjesme *Milovo sam garave i plave* vuče se cijela jedna plejada poeta s ovih naših slavonskih strana: Jakov Ivaštinović, Ivan Vargaš, Ivan Boždar, Ivan Grigić, Zvonko Stahl, Adam Rajzl... Moglo bi se reći da ovi autori nadograđuju "poetiku šokačke krvi" tvorca *Duke Begovića*, da čine most između našeg pjesničkog tradicionalizma i modernog pjesmotvorstva.

Novogradišćanin Jakov Ivaštinović kojemu književni počeci sežu čak u međuratno razdoblje (prvu pjesmu pod naslovom *Ruke moje matere* objavio je još 1938.), poeziju smatra prvenstveno osobnom ispovijedi, tako da se intimno-zavičajna tematika ove poezije kreće isključivo u tim okvirima. Ivan Vargaš pripada slavonskobrodskom krugu, a stihovima se ogla-

sio već prvih poratnih godina. Teško se oslobađajući afektivnog opjevanja, on traga za istinama života koje leže u malim, običnim stvarima i bliskim motivima svakodnevice. Ivan Boždar, iz Gradišta kod Županje, porred niza novela, humoreski, dramskih i komediografskih tekstova te priča za djecu i omladinu, piše poeziju kojoj je osnovica u slavonskom narodnom melosu i šokačkom folkloru.

Kada je riječ o Vinkovčanima, prvo valja reći da neki od tamošnjih pisaca imaju za sobom i po više knjiga. Ivan B. Grigić autor je pjesničkih zbirki *Intimna provincija*, *Lice Bosuta i neki tamo svijet*, *Nadasve toliko Šokadije* i *Omen Patriae*. Grigićev stih omeđen je krajolicima Vinkovaca u tolikoj mjeri da se može govoriti čak o svojevrsnom kompleksu: pisac je opsjednut mitom Krnjaša, redovima malih sokaka, licem Bosuta, gradom koji je "i ukočenost dudova, blistavost sudova, i smjelost drumova, i odbjeglost umova, i oličenost snobova, i uređenost grobova".

Zvonko Stahl drugog je kova i preokupacije. Potresen i kad smo skloni da mu zamjerimo na sentimentalnoj žici i, nerijetko, nedotjeranom izričaju, ovaj poet i asket sav je u pobunama protiv varki i zamki života. Nije pogriješio B. Pavlović nazvavši ga "najtipičnijim sljedbenikom otvorenog i zbitog, pomalo narodnjačkog, duboko iskrenog izraza poetskih trzaja ivo-kozarčevskih i vlado-kovačićevskih".

Na crti šokačkog lirskog senzibiliteta vuče se dakle cijela jedna plejada hrvatskih pjesnika iz Slavonije, među kojima ima i onih koji nisu rođeni Slavonci. Takav je, primjerice, đakovački pjesmotvorac Franjo Džakula, podrijetlom iz Hercegovine, autor nekoliko zapaženih zbirki, u kojima opjevava Slavoniju pod dojmom samoga kraja i njegove sudbine, ali i svo- ga djetinjstva (provedenog u selu Strizivojni).

Poslije Drugog svjetskog rata šokačka Slavonija iznjedrila je desetke književnih imena. Osim onih čije je stvaralaštvo prerano okončala bolest (Valentin Benošić, Stjepan Godić, Želimir Falout, Stanislav G. Milošić) ili stradalništvo u (vukovarskoj) ratnoj drami 1991. (Ivan Baranjek, René Matoušek, Siniša Glavašević), u ovoj prilici treba spomenuti da su Miroslav S. Mađer i Zlatko Tomičić (prvi rođen 1929., a drugi 1930.) ostvarili najveću afirmaciju i ugled u suvremenom hrvatskom pjesništvu.

I kao što se bez Mađera "lirski zemljopis istočne Hrvatske ne da ni zamisliti" (N. Fabrio), tako je Vlado Andrić (r. 1937.) svojim proznim opusom s temama iz zavičajne povijesti (romani-kronike *Veliki Hrast* i *Ispod golemoga neba*) upravo rehabilitirao slavonski šokački etos i osigu-

rao sebi imidž jednog od najistaknutijih vinkovačkih Šokaca u suvremenoj hrvatskoj književnosti.

A kada već govorimo o tome žanru spisateljske djelatnosti, valja svakako konstatirati da slavonsko prozno pismo, kada je o Šokadiji riječ, nije upitno, dakle da nismo bez suvremene proze šokačke provenijencije. O tome svjedoči niz knjiga koje potpisuju Pavao Pavličić, Kazimir Klarić, Dragutin Horkić, Ivo Štivičić, Miro Gavran, Josip Jurjević, Ivan Slišurić, Franjo Plavšić. Među mlađima ističu se pripovjedač i dramski pisac Davor Špišić te romanopisac Mirko Čurić.

Današnju književnost ovoga podneblja predstavljaju, dakako, i mnoga ovdje nespomenuta imena koja su se svojim djelima upisala u hrvatski književni prostor kao prepoznatljive osobnosti. I za njihova se djela, kao i za sveukupno stvaralaštvo pisaca ovoga dijela Slavonije, može upotrijebiti oznaka – *šokačka književnost*.

6.

Na kraju, o terminima Šokci, Šokadija, šokaštvo. Ovi se termini pojavljuju kod slavonskih prozanih autora koji se izravno nadovezuju na književnu liniju Josipa Kozarca. Kozarac ih ne naglašava, za razliku od Joze Ivakića ili Mare Švel-Gamiršek koji se u svojim djelima upravo tom toponomastikom obilno služe. To je zacijelo i navelo Antu Kovača da za Ivakića kaže: "Razumiju ga svi oni koji razumiju molovanu Šokadiju, naše seljake, vrcasto kolo, pomamno vezeni bećarac i malovaroški grencerski život". A Vladimir Kovačić je ustvrdio da "nitko poslije Ivana Kozarca nije toliko umjetnički uronio u dušu slavonske šokačke žene kao što je to učinila u svojim novelama Mara Švel".

Josip Kozarac nije literarno prvi promovirao pomenute toponime, kako neupućeni tvrde.

Prije Kozarčevih *Mrtvih kapitala* objavio je Ilija Okrugić, pisac pučkih igrokaza, inače sklon etnologiji i folkloru, dramu *Šokica* (1884.) s motivom ljubavi između katolkinje i pravoslavca. U tomu djelu, kada seoski župnik traži od oca udavače Janje da prihvati stražmeštra Peru za zeta, on kaže: "Pero, iako je, što ti veliš Vlah i druge vjere, ipak je sin jedne i iste naše mile hrvatske domovine". A Jaša Ignjatović, najplodniji srpski prozaist XIX. stoljeća, prikazao je u romanu *Patnica* (1888.) i jednu šokačku djevojku iz Babine Grede. Nazivajući sjedište nekadašnje 6. graničarske kompanije "majdanom lepih Šokica", Ignjatović je u tome svom socijalnom romanu dao niz zanimljivih i autentičnih opisa šokačke žene,

npr: "Al' i jeste lepa devojka ta Kaja. Tako se ta Šokica zove". Ili: "Pa kakva plastika tela, ona vitkost, sve se talasa kad hoda".

Okругićeva *Šokica* označava, možemo reći, inauguraciju šokačkog nazivlja u hrvatskoj književnosti, a u Ignjatovićevoj *Patnici* nalazimo prvi spomen šokačkog imena u srpskoj književnosti.

RELJKOVIĆ I RELKOVIĆ

Reljkovićeva ikavska riječ označuje početke tradicije hrvatskoga književnog pisma u Slavoniji.

Portret M. A. Reljkovića (Ćosić)

Satyr u Vershe Slavoncu.

Slavonio zemlyo plemenita
Velletisi lipo uzorita
Naktichena zelenim gorama
obalyana csetirim vodama
Napriliku zemalystkoga Raia
Rike teku sa csetiri kraia
Od Jrotoka Dunai voda pliva
od Zapada Studena Illova
Od Po nochi Drava voda miše
Kod Almasha u Dunai utiče
A od Podne Sava voda teše
y u Dunai o Brograd csethe
A ti lexish possid ovih voda
kano jedna zelena livada

M. Relkovich

Rukopis početka Satira s potpisom pisca

ČUVANJE IZVORNE RIJEČI ILI JOŠ JEDNA SASTAVNICA ŠOKAČKOG IDENTITETA

Jedna od karakteristika šokačkog pučanstva Slavonije nesumnjivo je ikavski govor. Međutim, mnoge migracije, počevši od masovnih seoba iz Bosne u savsko-dravsko međurječje, a potom iz Hercegovine, Like, Dalmacije i drugih krajeva, dovele su do promjena u strukturi stanovništva. A s tim u vezi došlo je i do ukrštavanja pa i uzajamnog prožimanja, raznih govornih varijanti. Tako je, primjerice, oko Vukovara, Vinkovaca i Županje zabilježen proces "gdje stari ikavci nesvjesno primaju ekavštinu koja prodiere iz Srijema" (Stjepan Pavičić, u djelu *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, 1953.). Za ilustraciju navodimo nekoliko šokačkih sela u kojima se i danas uporabljuje ekavica: Ivankovo, Vođinci, Mikanovci, Rokovci, Andrijaševci, Retkovci, Prkovci (u vinkovačkom kraju), Šiškovci, Cerna, Gradište (u županjskom kraju). S druge strane, u više sela koja su nastanjena srpskim življem (Ostrovo, Gaboš, Markušica, Mirkovci, Jankovci) govori se ijekavski. Dio Slavonije koji zovemo Šokadijom inače je dijalektološki posebno zanimljiv pejisaž, jer se na tome prostoru isprepliću govori s raznovrsnim osobinama slavonskog dijalekta. Tu imamo sve štokavske glasovne reflekse vezane uz odraz glasa *jat*: uz ikavski govor (Šokci drže da je ikavica njihova jedinstvena specifičnost) na središnjem slavonskom području i njegovim rubnim dijelovima prisutne su ikavsko-ijekavsko-ekavske govorne kombinacije. Ikavskom štokavštinom govori se više nego ijednim drugim dijalektom, a golemu većinu čine upravo Šokci, te se stoga može kazati da je riječ o najraširenijem dijalektološkom obilježju ovoga područja.

Govori slavonskog dijalekta, inače poznati kao *šokački govori* (prvi ih proučava Stjepan Ivšić još početkom prošloga stoljeća, a od novijih radova istaći ćemo na ovome mjestu studije: *Slavonski dijalekt* Ljiljane Kolenić, *Šokačka rič kao suvremena hrvatska književna riječ* Jakova Sabljica i *Govor vinkovačkih Šokaca* Vlaste Markasović) u temelju su hrvatskoga književnog pisma u Slavoniji. I ne samo u Slavoniji, nego je na ikavici nastala bogata književnost na cjelokupnom hrvatskom prostoru, pa u Bačkoj, u bosanskoj Posavini, te u mađarskom Podunavlju. Nije nevažan ni podatak da je na ikavici objavljen prvi hrvatski prijevod Biblije (*Sveto pismo starog zakona* i *Sveto pismo novog zakona*, Budim, 1831.). Autora toga prijevoda, Matiju P. Katančića, inače s ekavskog (valpovačkog)

govornog područja, s pravom se može smatrati dosljednim ikavcem u književnom stvaranju.

I nakon pobjede ilirske (ijekavske) jezične koncepcije ikavica je obilno zastupljena u hrvatskoj jezičnoj i književnoj praksi.

Ikavski refleks glasa *jat* karakterističan je za sve pisce starije slavonske književnosti, vremenskim slijedom od Ivana Grličića (koji je, pola stoljeća prije M. A. Reljkovića, osuđivao kolo, npr.: "Sagrišuje tko igra u kolu za probudit u sebi, ili u drugomu, koju nečistu želju ili naslađenje puteno") do Ignjata A. Brlića koji je još sredinom 19. stoljeća smatrao da ikavski govor treba biti osnovica hrvatskog književno-jezičnog standarda.

Neće biti naodmet ako ovdje navedemo i jedan jezično-anegdotski iskaz pripovjedača-humoriste Ise Velikanovića: "Porodica mi je, kao i svima nama Hrvatima – štokavcima, starinom ikavska. Djed moj, Brođanin, samo je ikao, otac moj je priikivao, slavni naš fra Ivan Velikanović pjevao je ikavski ... a ikavac sam po srcu i duši i ja sam, jer to se ne zatire. Ali ja sam rođen i živim u Srijemu, med ekavcima, a po školi i po književnosti sam ijekavac."

Kada je riječ o slavonskom narodnom govoru, nije suvišno zabilježiti da su se već prvi poznati hrvatski književnici iz Slavonije zalagali da "ta rič šokačka" bude "čista kao iz materinskih usta" te da se iz narodnoga govora izagnaju tuđe riječi, napose turcizmi i germanizmi.

Matija A. Reljković (u knjizi *Nova slavonska i nimačka gramatika*, 1767.) piše: "Ovom istom nesrićom vidi se otrovana biti naša draga domovina Slavonija, koja posli kako višje od 150 godina pod turskom oblastju stajala bijaše, ne samo mloge nagrdne od njih običaje primila, i do sada uzdržala jest, nego također riči turske mloge u svoj lipi jezik umišala, pak je misto materinskih potribuje kako da Slavonija ne bi zadosta riči imala svaku stvar moći imenovati".

Istu misao na sličan način izrekao je i drugi veliki pisac tog doba, Antun Kanižlić (u djelu *Primogući i srce nadvladajući uzroci*, 1760.): "Protiraše naši priko Save Turčina, ali mloge riči turske ostadoše, kanoti na priliku: pendžer, tefter, čaršija, ćuprija i ostale..."

Jednako je tako mislio i Blaž Tadijanović (rodom iz Rastušja, daleki predak hrvatskog pjesnika Dragutina Tadijanovića). Suprotstavljajući se ulaženju njemačkih riječi u govor domaćeg stanovništva, tvorac prvog slavonskog gramatičkog djela *Svašta po malo* (1761.) piše "Zato uči se pravo svojim jezikom govoriti, a nemoj od drugoga jezika riči krasti!"

*

Od početka 18. stoljeća, kada Ivan Grličić objavljuje svoj katekizam *Put nebeski*, do sredine 19. stoljeća, kada nastaju Brlićeve *Uspomene na stari Brod* (prva i najstarija povjesnica grada na lijevoj obali Save) opstojnost ikavskoga govora na području koje nazivamo Šokadijom zasvjedočena je crkvenopovijesnim i literarnim djelima, gramatikama, rječnicima. Opravdanje je te opstojnosti u gipkosti i tečnosti ikavskih idioma, u sintaksno-tvorbenim oblicima, rječničkom blagu.

Međutim, ilirci su se priklonili mišljenju da je bolje uzeti za hrvatski književni jezik ijekavski nego ikavski izgovor. Pritom valja napomenuti da ilirci nisu ijekavicu proglasili književnim jezikom iz respekta prema dubrovačkoj književnosti, kako neki neupućeni tvrde, nego iz panslavističkih razloga. Ne treba pak zanemariti niti to da je za ilirce Ivan Gundulić bio pjesnik kojem su se svi došli pokloniti (zastor u HNK Zagreb).

Dr. Antun Barac je (u članku *Iz hrvatske književnosti prije preporoda*, "Hrvatska revija" br. 7, 1943.) ocijenio da hrvatska književnost u Slavoniji toga razdoblja "pruža u svom kratkotrajnom životu jednu od najzanimljivijih slika što nam ih kulturno-historijski može dati bilo koji dio naših starijih književnih nastojanja". A dr. Stjepan Babić je (na simpoziju *Slavonska Vojna krajina*, u Vinkovecima 1967.) u svom izlaganju naslovljenom *Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji* ustvrdio kako bismo se, kada je riječ o toj temi, "mogli ograničiti samo na pisce koji su djelovali na području slavonske Vojne krajine", jer su stari hrvatski pisci u Slavoniji, kako reče Babić, "u većini pisci koji su se rodili, živjeli ili djelovali u graničarskoj sredini". Jezik tih pisaca djelovao je i na oblikovanje suvremenoga hrvatskog književnog jezika, i to je – prema Babiću – vrlo značajna komponenta. Isto je tako neupitno da su i današnji nazivi za mjesece nastali prema slavonskoj ikavskoj tradiciji. To potvrđuju i stihovi iz *Kućnika* Josipa Stjepana Reljkovića:

*U godini dvanaest miseci
Ima, redom nje ovako reci:
sičanj prvi, veljača za njime
trećem, velim, daj ožujak ime,
za njim travanj, koi pristize svibnja,
dugodnevi ovog lipanj minja,
iza njega, omanjkajuć dane,
žeteocem i srpanj osvane,
ovog slidi pak kolovoz prašni,*

često munjom, a i ledom strašni;
rujan vrime, i vrućine tiši,
kadšto znade vas biti u kiši,
i, kad tako razžali berače,
eto veće i listopad začu,
koi kad goru zelenu opusti,
tad se izda studeni prid usti;
poslidnji jest prosinac rutavi,
on čud kaže u kožnoj opravi.

Poznati jezikoslovci Marko Samardžija, Stjepan Damjanović, Ljiljana Kolenić, Bernardina Petrović u svojim novijim raspravama i knjigama bave se jezikom starih slavonskih pisaca u kontekstu oblikovanja modernoga hrvatskog jezičnog standarda. Posebna je pažnja posvećena leksiku spomenutog autora *Kučnika* (objavljen 1796. u Osijeku), za kojeg se kaže: "Kada je Josip Stjepan Reljković uređivao jezik svojih knjiga, imao je na raspolaganju hrvatsku pisanu baštinu i svoj materinski slavonski govor, svoju *šokačku rič*" (Damjanović).

Poneseni sveslavenstvom, dakle i južnoslavenskom idejom o zajedništvu i jedinstvu, ilirci su se (1835.) odrekli svoje kajkavštine i svoga hrvatskog imena na uštrb preuzimanja ijekavske štokavštine i ilirskog imena. Time je ikavica potisnuta na crtu kolokvijalnosti.

U vezi s tim događajem Miroslav Krleža je, u povodu 130. obljetnice ilirskog pokreta, rekao: "Sam fakat što su naši buditelji narodnojedinstvene književnosti odlučili da probude narodnu svijest iz mrtvila tako da su se odrekli svoga narodnog imena i jezika, i to veoma odlučno i smiono, uvjereni da se isključivo samo neopozivim odricanjem jezika i imena može ostvariti južnoslavenska sinteza u višem, oduhovljenom smislu, taj fakat odvađa ih bitno od svih sličnih romantičnih pokreta u svijetu". Krleža je tom prigodom i ovo rekao: "Govoreći nad grobom jednog književnog jezika koji pred nama leži već više od stotinu godina mrtav, svu veličinu ove samozatajne žrtve možemo da procijenimo samo tako da odamo počast ovoj, do danas uglavnom nepoznatoj i rezolutno odbačenoj književnoj tradiciji".

*

U dopreporodno i preporodno doba ikavski se govor revitalizira kao odjek prosvjetiteljske brige za jezik. Značajnu su ulogu u tom pogledu odigrali pučki kalendari Adama Filipovića i Ignjata Alojzija Brlića. S oslon-

cem na usmenu narodnu tradiciju ti kalendari bili su namijenjeni u prvom redu "onima koji ne poznaju drugu književnu tradiciju osim narodne, usmene književnosti i pučke književne produkcije koja se širila rukopisnim, tiskanim ali i usmenim putem" (Divna Zečević: *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća*, 1982.).

Brođanin Ignjat Alojzije Brlić (1795. – 1855.) značajan je ne samo kao pisac povijesnih radova i izdavač pučkog kalendara (*Uspomene na stari Brod, Ilirski kalendar*), već kao pretpreporodni gramatičar koji je branio narodnu osnovu književnog jezika. Iako pristaša ilirizma i prijatelj Ljudevita Gaja, pisac (prve sustavne) hrvatske gramatike na njemačkom jeziku (*Grammatik der illyrischen Sprache*, 1833.) kritički se odnosio prema Gajevim grafijsko-pravopisnim rješenjima, zastupajući mišljenje da bi ikavski govor trebalo učiniti književnim.

I. A. Brlić ostao je pri narodnom govoru i slavonskoj ikavici, što se najbolje vidi iz njegovih *Pisama sinu Andriji Torkvatu*. Najljepša su upravo ona pisma u kojima Ignjat Alojzije Brlić daje sinu savjete za život, npr. pismo od 20. srpnja 1849. u kojemu kaže: "Ostani pošten i nezavisan od praznih maštah, ideja i svojevolje, a u ostalom traži si hlibca, da ti koliko je moguće pristojno i bezbrižno življenje ne pomanjka; a drugčije uzmi i smatraj svit onako kakvi je, a ne onako kakvi bi po tvojim idejama imao biti; poštenje i nezavisnost najsvetije na svitu stvari nek ti budu..." U pismu od 27. studenoga 1849. Ignjat Alojzije Brlić obrazlaže svoje postupke: "Ja sam sve štogod sam s mojom dicom radio, radio iz vlastitog iskustva, koje me vrlo skupo stoji. Ja tebe ni svojim ni tuđim robom ne želim učiniti, al mi je teško gledati, gdi se sam robom pohotenjah učinio; moja je očinska dužnost moju dicu na pravi put izvodit, i dok sam živ učit ih i upućivat, al ne zarobljivat; ovu moju dužnost izvršujem, a tko neće starijeg svoga slušat i roditelje poštivat, taj nek si sam pripíše ako mu zlo bude".

Vrijednost tih pisama je tolika da je danas uspoređuju s vrijednošću dopisivanja Strossmayer-Rački. Brlićeva pisma koristan su izvor za poznavanje našeg 19. stoljeća poput pisama Ljudevita Gaja, Stanka Vraza i najvećeg slaviste svih vremena Vatroslava Jagića, koji je najplodniji naš epistolograf. Ta pisma, pohranjena u Brlićevu arhivu u Slavanskom Brodu štampana su u dvije knjige (izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, zbirka *Hrvatska riječ i misao kroz stoljeća*, sv. 3 i 7, Zagreb 1942/43.).

Pisma I. A. Brlića pisana su u doba hrvatskog preporoda, i to od njegova početka sve do pobjedonosne 1848. godine, odnosno sve do prve polovice onoga zlokobnog desetljeća habsburškog apsolutizma. Premda u ovim pismima ima obilje građe za noviju hrvatsku kulturnu i političku

historiju, ipak se ona čitaju više kao zanimljiv psihološki tekst nego kao mogući povijesni podsjetnik. Ta pisma nisu bila namijenjena javnosti, a jezik je narodni, pa je umnogom to najbolje pisana knjiga našeg preporodnog vremena.

Ističući (u studiji *Prilog Slavonije hrvatskoj nauci o jeziku*, 1968.) kako se Slavonija može pohvaliti plejadom zaslužnih jezikoslovaca, dr. Ljudevit Jonke zabilježio je petnaestak istaknutih imena, od Rastušanina Blaža Tadijanovića (1728. – 1797.) do Orahovičanina Stjepana Ivšića (1884. – 1962.) i do Oriovčanina Stjepana Babića (1925.). “Bogata i jedra slavonska štokavština – veli Jonke – pružala je svim tim slavonskim jezikoslovcima dragocjen materijal i razvijala veliku ljubav za taj narodni jezik”.

Što se suvremenog jezikoslovlja tiče, udio je Slavonije u istraživanju ikavske jezične baštine također znatan. Pored već spominjanih gramatičara, leksikografa i filologa, o ikavskome govoru, posebnostima njegova razvojnog puta i o zasebnosti njegove suvremene fizionomije pisali su ili pišu autori iz različitih sredina, kako iz one vinkovačke (npr. Katica Čorkalo Jemrić, Anica Bilić, Vlasta Markasović, Martin Jakšić), osječke (npr. Sanda Ham, Ana Pintarić, Milica Lukić), đakovačke (Zlatko Vince), županjske (Janja Juzbašić), pa i iz krajeva izvan Hrvatske (npr. Jasna Melvinger iz Novog Sada, Balint Vujkov iz Subotice, Stjepan Blažetin iz Pečuha) itd. Slavonski dijalekt Hrvata u dijaspori (u Mađarskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji) dosta je proučavala Sanja Vulić, a u posljednje se vrijeme slavonskim dijalektom bave i jezikoslovci Marija Znika, Mira Menac-Mihalić, Anđela Frančić, Jela Maresić (Zagreb), Iva Lukežić (Rijeka).

*

Nikada se nije tako intenzivno i sadržajno raspravljalo o šokačkim govorima, odnosno o slavonskom dijalektu kao u novije vrijeme na znanstvenim skupovima u Vinkovcima, što je urodilo dragocjenim priložima sabranim u zbornicima *Šokačka rič*. Utemeljenje toga zbornika pada u 2003. godinu. Te godine je Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije (predsjednik Andrija Matić) organizirala manifestaciju pod nazivom *Šokačka rič* “s ciljem čuvanja, njegovanja i proučavanja slavnskoga dijalekta”, i tada je odlučeno da se priopćenja s toga skupa, kao i narednih skupova, objave u istoimenom zborniku. Karakter manifestacije *Šokačka rič* – kako ističe autorica projekta dr. Anica Bilić – otkriva sam njezin naziv pod kojim se podrazumijeva govor autohtonoga ruralnog pučanstva Šokaca kao najstarije etničke skupine u Slavoniji.

Prilozi u zbornicima tematski se mogu podijeliti u tri skupine: prvu čine opći osvrti na govore slavnskoga dijalekta (s naglaskom na govorima vinkovačkog i županjskog kraja), u drugoj se obrađuju sadržaji iz tradicijske kulture i zavičajne književnosti, a u trećoj su autorski prilozi na mjesnim govorima, ponajviše pjesnički, manjim dijelom prozni.

U nastojanju da se ožive i očuvaju domaći govori, potakne proučavanje njihovih svojstava, postanka i razvoja, te umjetničko stvaralaštvo na tim govorima svjedoči niz priopćenja podnesenih na dosadašnjim skupovima, a kao instruktivne i poticajne u tome pravcu izdvajamo dva priloga iz prvoga broja zbornika *Šokačka rič*. Jedan od najuglednijih hrvatskih dijalektologa i jezičnih povjesničara, Marko Samardžija, piše o općim značajkama hrvatske štokavske dijalektalne književnosti, dok Bernardina Petrović iz Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU u svome prilogu naglašava iznimnu dijalektološku zanimljivost vinkovačkoga kraja.

U nizu radova što ih sadrže zbornici *Šokačka rič* neki od lokalnih govora podrobnije se analiziraju, kao npr. govori ovih mjesta: Andrijaševci, Retkovci, Vrbanja, Vođinci, Drenovci, Stari Perkovci. Hvalevrijedni su zapisi o književnim djelima koja sadrže elemente slavnskoga dijalekta, a to su djela M. A. Reljkovića, dvaju Kozaraca, Joze Ivakića, Josipa Kosora, Josipa Aurela Crepića, Ise Velikanovića, Ilije Okrugića, Adama T. Blagojevića, Mare Švel-Gamiršek, Franje Babića, Vladimira Kovačića. Što se živućih pisaca tiče, pozornost zaokuplja prikaz *Panonizam u pjesništvu* Franje Džakule. To je pjesništvo pisano standardnim književnim jezikom a u svojim najzreljim dosezima nosi, kako ističe autor napisa Jakov Sabljčić, snažna obilježja šokačkoga duhovnog identiteta.

Dragocjene su i bilješke o dijalektnoj leksikografiji te o ulozi slavnskoga dijalekta u nastavi i medijima (Marija Znika), a pjesnički i prozni prinosi (Đuka Galović, Marija Mira Kokanović, Ivica Čosić Bukvin, Pavao Petričević i dr.) pokazuju kreativne potencijale mjesnih šokačkih govora.

Ljubitelji i sakupljače povijesnokulturne građe vezane uz šokačke Hrvate jamačno je obradovala i pojava zbornika u izdanju udruge “Šokačka grana” u Osijeku. Ova udruga, osnovana 2005. kao neke vrste sljednik Kluba “Šokadija” koji je od 1934. do 1945. djelovao u gradu na Dravi, u suradnji s osječkim ogrankom Matice hrvatske organizator je stručno-znanstvenih skupova pod nazivom *Urbani Šokci*. Radovi s tih skupova tiskaju se u istoimenim zbornicima. Moderator skupova, usto i urednik zbornika je dr. Goran Rem.

Manifestacija *Urbani Šokci* međunarodnog je karaktera, jer osim domaćih autora okuplja i sudionike izvan Hrvatske (Novi Sad, Sombor, Subotica, Sonta, Pečuh, Mohač), skupovi su tematski i sadržajno nadovezu-

ju jedan na drugi, a uporišna im je točka – kako naglašava mr. Vera Erl, predsjednica udruge – tradicijska kultura šokačkih i bunjevačkih Hrvata jučer i danas. Time se hoće pokazati da Hrvati koji napučuju Srijem (gdje Šokci nisu dijaspora, nego starosjedioci), Bačku i Banat (koje se nalaze unutar granica Srbije) nisu etnička i jezična posebnost nevezana s hrvatskim nacionalnim korpusom već njegov integralni dio. U tom kontekstu autorski su obrađene teme koje znanstveno osvjetljavaju šokačko-bunjevačko pitanje, npr. Ante Sekulić *Šokačka staništa uz lijevu obalu Dunava*, Zvonko Tadijan *Suvremena kretanja i perspektive podunavskih Hrvata-Šokaca u Vojvodini*, Marija Šeremešić *Stanište i migracijska kretanja Šokaca Bačkog Monoštora*, Milovan Milković *Urbani aspekti hrvatskobunjevačkog kulturnog identiteta između lijeve obale Dunava i desne obale Tise*). Razumijevanju ove problematike pridonose i priopćenja s posebnim naglascima na povijesno-kulturnim i vjerskim simbolima: Alojzije Stantić *Bunjevački narodni adeti*, Damir Doležal *Šokačka baština Topolja* (mjesto u Baranji, ima etnodbirku "Šokačka kuća"), Kata Ivić *Marijanska svetišta Ilača i Dragotin*.

Ono što ćemo ovdje posebno istaknuti, to je da zbornik "Urbani Šokci" donosi niz znanstvenih rasprava o šokačkoj književno-jezičnoj baštini: Ljiljana Kolenić *Očuvanje šokačke riči*, *Pogled u jezik slavonskih bečaraca*, Goran Rem *Žanrovski sustav korpusa šokačke književnosti*, Helena Sablić Tomić *Šokačko žensko pismo*, Miroslava Hadžihusejnović *Slavko Janković – pisme i pismice*, Ružica Pšihistal *Kodiranje ljubavi u šokačkim pismicama*, Jasna Melvinger *Dramska naracija u igrokazu "Šokica" Ilije Okrugića*, Janja Prodan *Iz kulturne i književne prošlosti šokačkih Hrvata u Mađarskoj*.

*

Kao što se iz navedenih podataka o zbornicima *Šokačka rič* i *Urbani Šokci* može zaključiti, u njima su predloženi radovi (referati) aktivnih sudionika na spomenutim znanstvenim skupovima u Vinkovcima i Osijeku. Budući da su ti skupovi održani u samostalnoj Hrvatskoj, po svojim sadržajima umnogom se razlikuju od onih u bivšoj Jugoslaviji ne samo s obzirom na ideološki nadzor nego i na tadašnju jugolingvističku situaciju.

Unatoč tim okolnostima, međutim, ne mogu se zanijekati važnost i značenje nekih manifestacija koje su se pokretale i održavale prije demokratskih promjena u Hrvatskoj. Prije pola stoljeća *Vinkovačke jeseni* su postale zaštitnim znakom slavonske/šokačke tradicijske kulture. Uz *Đakovačke vezove*, *Županijsko sijelo* i *Brodsko kolo* one su to i danas (uz niz sličnih priredbi u manjim mjestima diljem Šokadije). To razdoblje donijelo

je i svojevrzne deseteračke hitove koji su danas šokački evergreeni. Pa kad bi se začula ona Galovićeva *Slavonci smo i Hrvati pravi*, to uistinu djeluje kao zanosna suvremena davorija. Danas, u doba globalizacije festivali zabavne glazbe više nisu "in" pa onda ni ne čudi što direkcija "Zlatnih žica Slavonije" više stavlja naglasak na staro, nego na novo.

Positivan stav prema baštini došao je do izražaja i pokretanjem manifestacije pod nazivom *Sijelo pučkih pisaca Slavonije i Baranje* prije tridesetak godina. Točnije, u malom mjestu Đeletovcima, nedaleko od Vinkovaca, održana je 1974. prva priredba pod rečenim nazivom. Inicijator i pokretač sijela bio je Antun Garvanović (1907. – 1983.), popularni pučki pjesnik poznat kao čika Tuna, autor više samostalnih zbirki, a iza organizacije stajali su Mjesna zajednica sela Đeletovci i vinkovački ZAKUD. Sijela se održavaju jedanput godišnje, a popraćena su gotovo uvijek prigodnim izložbama iz etnografije ili naivnog slikarstva te predavanjima o narodnoj književnosti. Uz već spominjane Đuku Galovića i Tunu Garvanovića, te Vladimira Reškovića, Ivana Jemrića, Iliju Dretvića, Antuna Benčeka, Šimu Petričevića Šokca (spomenuli smo samo neke, najčešće i najistaknutije sudionike), to đeletovačko sijelo okuplja veliki broj autora, najvećma iz ruralnih sredina, ali i urbanih (npr. Ivan Herman, Tomo Krpan).

O brojnosti pučkih literarnih entuzijasta najbolje govori podatak da je Martin Grgurovac u svojoj knjizi *Pučko stvaralaštvo Slavonije i Baranje* (izdavač: Ogranak DHK Vinkovci, 1987.) predstavio 72 pučka pisca.

Danas termin pučka književnost odgovara onoj, uvjetno rečeno, popularnoj usmenoj ili pisanoj riječi koja ne zahtijeva složenije intelektualne napore i ne teži stilskim i teorijskim inovacijama, a ne stvaraju je samo samonikli pisci iz puka, nego i intelektualci raznih profesija i profesionalni pisci koji su svoje poruke namijenili puku. Time se pučka književnost približila umjetničkoj te svojom pojavom i vrijednošću zaslužuje specifično mjesto u okviru suvremene hrvatske književne produkcije.

*

Uz *Sijelo pučkih pisaca* u Đeletovcima, kao preteče manifestacije *Šokačka rič* u Vinkovcima, valja spomenuti i okrugle stolove u organizaciji vinkovačkoga ogranka Društva književnika Hrvatske 80-ih godina prošlog stoljeća i SN "Privlačice" pod nazivom *Dani Josipa i Ivana Kozarca* 90-ih godina. Organizatori ovih priredbi ujedno su izdavači zbornika literarnih radova i referata s održanih skupova. Veliko zanimanje javnosti, kako je i u tisku zabilježeno, posebno je izazvao okrugli stol o temi *Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti*, što je održan 1985. u povodu 100. obljetnice rođenja

i 75. obljetnice smrti toga pisca "kratkog daha". Zbornik o toj temi donosi autorizirana priopćenja Matka Peića (o *Đuki Begoviću*), Ive Bognera (o Kozarcu kao pripovjedaču), Jakova Ivaštinovića (o kritičarima Kozarčevih djela), Dubravka Jelčića i Katice Čorkalo (o Kozarcu kao pjesniku), te Joje Ricova koji je u eseju pod naslovom *Bastion rasne ikavice* razložio jezičnu problematiku Kozarčeva djela, istaknuvši kako je ikavski govor "nedvojbeno najdragocjenije čime nas podari Kozarac".

U prvom desetljeću nakon hrvatskog osamostaljenja bilježimo zbornike sa znanstvenih skupova u sklopu *Dana Josipa i Ivana Kozarca* što ih od 1996. organizira SN "Privlačica". U dosad tiskanim svescima zbornika, osim stvaralaštva obaju Kozaraca, obrađeni su Josip S. Reljković, Joza Ivakić, Ivo Balentović, Vladimir Kovačić, Vanja Radauš, Matko Peić, Dragutin Tadijanović, Miroslav S. Mađer. O vinkovačkoj manifestaciji, uz *Krležine dane* u Osijeku najznačajnijoj u Slavoniji, zapisat će splitski pjesnik Jakša Fiamengo, jedan od njezinih gostiju: "Prilika je to da se pod književnom egidom Kozarca upoznaju i drugi slavonski pisci, da se razgrne koprena zaborava s osobnosti koje su ispunjavale slavonski duhovni prostor, a koje vrijedi ponovno čitati i nužno revalorizirati i vidjeti mogu li izdržati kriterij vremena" ("Slobodna Dalmacija", 13. X. 1999.). A Branka Džebić, osvrćući se na znanstveni skup u okviru ove manifestacije, piše: "Budući da je zavičajnost temeljna tematska odrednica *Dana...* simpozijски segment susreta promišlja velika imena slavonske duhovne baštine te ih kontekstualizira i revalorizira u duhu današnjice" ("Vjesnik", 7. X. 2000.).

Zavičajnost i tradicija oznake su koje se mogu pripisati gotovo svim publikacijama koje izlaze u Šokadiji nakon demokratskih promjena. U Slavonskom Brodu je 1992. počeo izlaziti *Glas sela* (urednik Ilija Maoduš) naznačujući ovako svoj program i zadaću: "Selo je duhovno sjeme koje će sve nadživjeti i uvijek iznova poroditi slavonsko proljeće, samo ako padne na povoljno tlo. To bismo htjeli – pripremiti tlo da procvjetaju stare vrijednosti: vjera, obitelj, sloga!" Izišlo je četrdesetak brojeva ovoga kulturno-informativnog mjesečnika za selo i obitelj. Pravi izdavački pothvat ostvaren je 1996. u selu Drenovcima. To središnje mjesto Cvelferije (istočni dio županjske Posavine nazvan tako po njemačkom izgovoru broja 12, što je bila oznaka tamošnje graničarske postrojbe za Vojne krajine) postalo je izdavačem časopisa *Hrašće* što ga je pokrenula, kako u uvodnoj riječi kaže urednik Goran Pavlović, poveća grupa cvelferskih entuzijasta i sljedbenika tradicijskih vrijednosti. Časopis redovito izlazi.

U prvom desetljeću ovoga stoljeća vinkovačko je izdavaštvo obogaćeno dvama časopisima povijesno-etnografskog karaktera. Osim "spomenara za povijest, umjetnost i kulturu", kako je podnaslovljen povremenik

Moji Vinkovci (urednik Martin Grgurovac), potkraj 2004. počinje izlaziti *Kolivka* (ikavski izričaj imenice kolijevka). Izvanredno koncipiranu publikaciju (urednica Vlasta Markasović) pokrenula je udruga građana "Vinkovački šokački rodovi", a poticaj osnivanju ove udruge bila je knjiga Tome Šalića (objavljena 1999.) pod tim naslovom. Napisima u časopisu promiču se opstojnost i tradicija Šokaca, posebice jezične osobitosti vinkovačkoga kraja.

Časopis *Zavičaj* koji svoj ulazak u istočnohrvatski medijski prostor bilježi ujesen 2007. pokrenula je Udruga povjesničara i baštinika zavičajne starine Slavonije, Baranje i Srijema. Osnovana 2004. (u Sikirevcima) ova udruga djeluje, po riječima njezina predsjednika Ilije Maoduša, "na području istraživanja, njegovanja i čuvanja povijesti, etnologije, naselja, osoba i svega onog po čemu je slavonski zavičaj prepoznatljiv sa svojim kulturološkim i ostalim vrijednostima". Sjedište uredništva ovoga godišnjaka nalazi se u Bošnjacima, nedaleko od Županje. Izdajamo priloge u kojima se detaljnije analiziraju: šokački divan (u napisu Ivana Nikolića), rodbinsko nazivlje u Donjoj Bebrini i okolici (u napisu Mate Blaževca – Pajkova), a prilog Vinka Juzbašića, urednika časopisa, bavi se toponimijom Bošnjaka.

Koncem toga prvog desetljeća hrvatske neovisnosti izlazi knjiga *Naše riči* (1997.) Martina Jakšića, početkom sljedećeg desetljeća isti autor potpisuje i knjigu *Divanimo po slavonski* (2003.). Na crti ranijih istraživanja poznatih hrvatskih dijalektologa Božidara Finke i Antuna Šojata u prvoj se donosi rječnik govora sela Stari Mikanovci, koje nije ni čisto ekavsko (u skupinu "onih jedanaest ekavskih sela ispod Vinkovaca" smješta ga dr. Josip Hamm) ni čisto ikavsko selo nego pripada ikavsko-ekavskoj jezičnoj struji. U drugoj knjizi, pak, radi se o leksičkom blagu starosjedilačkog šokačkog stanovništva slavonsko-baranjsko-srijemskih prostora. Citiramo autora: "Te naše lipe riči ne smijemo podcijeniti, zapustiti i zaboraviti, jer su one sastavni dio našega bića, bez njih nismo ono što jesmo".

Od kapitalnih jezikoslovnih uradaka, poput Ivšićeva *Današnjeg posavskog govora* (1913.), Pavičićeve studije *O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću* (1920.) do najnovijih, Damjanovićevih *Slavonskih tema* (2006.), izneseno je niz značajnih činjenica i misli o povijesti slavonskog dijalekta i o hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti. A najvećim pothvatom svakako možemo nazvati pojavljivanje zbornika *Šokačka rič* s ciljem očuvanja, proučavanja i njegovanja slavonskog ikavskog govora kao važne sastavnice šokačkog identiteta.

NOTNI ZAPIS PJESME ŠOKAČKI NOKTURNO

"Šokački nokturno" jedna je od pjesama koju je uglazbio Julije Njikoš, a prvi je put izvedena u sklopu svečanog otvaranja "Vinkovačkih jeseni" 1975., u interpretaciji Vere Svobode.

PJEVA: VERA SVOBODA

JULIJE NJIKOŠ
ŠOKAČKI NOKTURNO

UMJERENO STIHOVI: VLADIMIR REH

Kad u večer zvijezdesnebon sjaje, i sokaci đunjama mi-ri-šu,
kad be-ća-ri šorom za-pi-va - ju, za mog diku grudi moje
di-šu... I tugujem što sad nema vi - še,
stare ku-će na kra-ju mog se - la, gdje smo nekad uz jesenje
ki - še, išli di-ko sa sjela i pre - la...
VESELO
EJ, AJ, dra-ga-ne, mi-lo mpje ja-nje....
ŽIVO
Nek se pje-sma vi-je, ši-rom ŠO-KA-DI-JE... Momci, cure,
sna - še, Šo-ka-di-je na-še. Vi-no nek se toči,
sr-ce nek is-ko-či....

"MORS CROATICA" I PISCI ŠOKADIJE

Tragična je bila sudbina niza hrvatskih književnika iz Slavonije. Smrt je mnoge pokosila upravo kad su počeli najbolje stvarati.

Misao A. G. Matoša o tome kako hrvatska smrt (*Mors croatica*) ima više ukusa od hrvatskog općinstva potvrđuju brojni primjeri u hrvatskoj književnosti. Čitava galerija imena: Stanko Vraz, Luka Botić, Lavoslav Vukelić, Andrija Palmović, Nikola Tordinac, Vjenceslav Novak, Josip i Ivan Kozarac, Janko Polić Kamov, A. B. Šimić, Đuro Sudeta i Dinko Šimunović umrli su od tuberkuloze. U bolnici za duševne bolesti završili su: August Harambašić, Ante Kovačić, Vladimir Vidrić, Ulderiko Donadini, Vladimir Čerina.

Smrt je mnoge pokosila upravo kad su počeli najbolje stvarati. Milan Vrbanić imao je samo 21 godinu, Sudeta i Polić-Kamov 24, Ivan Kozarac 25, Vilko Gabarić 26, A. B. Šimić i Fran Galović 27, Tordinac, Ivo Kozarčanin i Ivan Goran Kovačić 30, Botić 33, Vidrić 34, Palmović i Ante Kovačić 35, Antun Nemčić 36, Vukelić 38, Ferdo Juzbašić 39, Vraz i Matoš 41, S.S. Kranjčević 42, August Šenoa 43, Vjenceslav Novak 46...

Umirali su mladi

Kada je riječ o slavonskim autorima šokačke provenijencije, listu prerano umrlih predvodi Nikola Tordinac, Đakovčanin, suvremenik i vršnjak Josipa Kozarca (r. 1858.).

Svoja duševna stanja i raspoloženja najbolje je opisao u pismima Josipu Kozarcu i Vjekoslavu Klaiću. Tordinac se obraća Kozarcu jer: "Nikog ne poznajem do li tebe, pred kim bi se sit isplakati mogo, pred kim bi jade svoje izjadao, nitko me do li tebe neće da razumije. Svi me sile da igram ulogu onakvu pred kojom na samu pocrvenim od stida, sile me da drukčije mislim, a drukčije da govorim". Ili: "Gvozdenijem rukama čupaju mi ono jedino blago što sam dosada imao i što me je jedino držalo i mirilo s ovim svijetom – iskrenost". Svjestan da odlazi, uredniku "Vijenca" Klaiću piše: "Ja ću još ove godine pod ledinu, jer meni nema lijeka (...) Znam da nije muški kukati; ja i ne kukam, no samo priznajem činjenicu da ću umrijeti, i to skoro".

Neizliječen u Gleichenbergu, Nikola Tordinac umro je 21. veljače 1888. Pokopan je u Đakovu, uz pjesnika *Pobratimstva* i *Bijedne Mare*, Luku Botića.

Za Ferdu Juzbašića danas se gotovo i ne zna. Njegova imena nema u udžbenicima, antologijama ili pregledima naše književnosti.

Rođen u Županji 4. travnja 1866., Ferdo Juzbašić umro je 6. veljače 1905., godinu i šest mjeseci prije smrti Josipa Kozarca. Prema svjedočenju V. Tihomirovića, jednog od rijetkih Juzbašićevih biografa, taj "pjesnik promašenog života" izdahnuo je "u maloj i uskoj Školskoj ulici u Vin-kovcima". U grad na Bosutu premješten je bio kao kotarski pristav nakon službovanja u Vukovaru, Irigu, Staroj Pazovi, Đakovu i Klanjcu (u Hrvat-skom zagorju). "Bila je tiha nedjelja. Klonuo je na rukama strica Ivana Juzbašića, graničara iz Županje, kamo ga je ovaj dana 7. veljače na skrom-nim seljačkim kolima prevezao radi konačne sahrane u porodičnoj grob-nici. Umro je mlad, nesretan u braku i osamljen" – zapisuje Tihomirović u članku *Selim – Ferdo Juzbašić, jedan slavonski pjesnik* (Hrvatski list, Osijek, 12. XII. 1935.).

Poput Stanka Vraza, i Ferdo Juzbašić imao je istoimenu odabranicu. Zvala se Ljuba Benaković, a također je pisala pjesme i objavljivala ih (u srijemsko-mitrovačkom listu "Hrvatski branik"). A kad se ta ljubav nije ostvarila u sretnom braku, uslijedilo je razočaranje. I kao što Vrazovoj Ljubici, Prešernovoj Juliji, Krklečevoj Bezimenoj, Tadijanovićevoj Leliji nema premca među njihovim suvremenicama i sugrađankama, tako je za Juzbašića unatoč razvrgnutom braku, njegova Ljuba nezamjenjiva pa piše: "Dovijeka ću ti, dušo, robovati."

Ferdo Juzbašić pisao je pjesme i pripovijetke. Pjesme je objavljivao pod pseudonimom Selim, dok mu je proza (s motivima iz županjskog kra-ja) ostala u rukopisu. U bolećivo-romantičarskom tonu ispjevao je Juzbašić svih pedesetak pjesama u jedinoj svojoj zbirci *Spomenci* (Zagreb, 1878.). Cjelovit njegov opus postao nam je dostupan tek u novije vrijeme zahva-ljujući dvjema knjigama Katice Čorkalo (*Ferdo Juzbašić: Djela*, 1999. i *Pjesnik i pripovjedač Ferdo Juzbašić*, 2004.).

Hugo Badalić (Brod, 18. IX. 1851. – Zagreb, 4. V. 1900.), čije su pjesme ponovno ugledale svjetlo dana cijelo stoljeće nakon njihova prvo-tiska, sve doskora bio je u povijesti hrvatske književnosti i izvan nje samo ponegdje registriran, mahom na razini škratih obavijesnih natuknica. *Izabra-ne pjesme* Huga Badalića objelodanjene su 1994. u sklopu biblioteke *Slavonica* vinkovačke "Privlačice", a cjelokupan njegov opus predstavljen je 2002. u biblioteci *Brodski pisci* u Slavonskom Brodu (obje knjige priredio Goran Rem).

Rođen u brodskoj činovničkoj obitelji, po struci klasični filolog, a zanimanjem gimnazijski profesor, Hugo Badalić književno djeluje u vri-jeme kada je hrvatsko pjesništvo većim dijelom bilo izraz domoljubnih zanosa i slobodarskih ideja Ante Starčevića. Pozornost je privukao politič-kom budnicom *Panem et circenses*, gdje, služeći se čuvenom izrekom "Kruha i igara" starorimskog pisca Juvenala, promiče težnju za slobodom. Od te pjesme, objavljene 1874. u "Viencu", do kraja svoga književnog djelovanja bio je suradnikom brojnih listova i časopisa. Napisao je libreto za operu *Nikola Šubić Zrinski* (uglazbio Ivan pl. Zajc) i sastavio *Hrvatsku antologiju*.

Pjesnički opus Huga Badalića definiran je zbirkom *Izabrane pjesme*, koja izlazi 1896. u nakladi Matice hrvatske, a sadrži šezdesetak pjesama različitog sadržaja, od "suzdržane autobiografičnosti" do "rodoljubne osjet-ljivosti". Zbirka se odlikuje "specifičnom lirskom raspričanošću, na naj-ljepšim mjestima pretopljenom u elegičnost" i jasno ocrtava Badalićevu pisanu riječ kao "važan gest smještanja hrvatske književne upućenosti (ometane brojnim izvanknjiževnim povijesnim diverzijama) u nesklon, ali neprijeporan europski kontekst".

Umro je u četrdeset i devetoj godini od raka na želucu. Sjećajući se zajedničkih studentskih dana u Beču, Milan Grlović je u svome nekrologu *S pjesnikova groba* (Prosvjeta, br. 10, 1900.) opisao Hugu Badalića iz tog vremena kao "krasnog mladog čovjeka bujne kestenjaste kose, živog vatrenog oka, malih brčića, rumenog punanog lica, veselih kretnji i simpatičnog glasa".

I ime Josipa Karlovića uzalud ćemo tražiti u leksikonima, priručnici-ma ili književnim pregledima. Osim nekoliko članaka u zagrebačkom i osječkom tisku ništa o njemu nije napisano. S dvije pjesme predstavljen je u *Antologiji srijemskih pisaca* (Zagreb, 1944.). Književni kritičari, čini se, nisu za Karlovićevo pjesnikovanje bili zainteresirani, ili im je taj "provincijski" literat skromnog opusa izmakao iz vidokruga, pa je tako ostao u tami zaborava.

Josip Karlović rođen je 16. ožujka 1853., a umro je 26. ožujka 1905. Kao i njegov vršnjak Ferdo Ž. Miler, pisac *Zaćaranog ormara*, *Stričeve oporuke* i drugih pučkih igrokaza, i Karlović je bio osječki đak. U gradu na Dravi počeo je književno djelovati u đačkom literarnom društvu "Javor". Nakon studija prava u Zagrebu, službovao je kao sudac u Sarajevu, a zatim živio kao umirovljenik u Osijeku, gdje je i umro.

Pisao je lirske pjesme, i to "rijetke intimnosti" (F. Jelašić). Njegova pjesma *Spominjanje* dugo je pjevana kao narodna skladba pod popularnim nazivom *U ranu zoru stajah ja*. Tako zapravo glasi početak te pjesme u

kojoj se ugodaji iločkoga krajolika isprepliću s pjesnikovom čežnjom za voljenom ženom. Tu Karlovićevu pjesmu uglazbio je skladatelj Ivan Kenfelj.

Josip Karlović bavio se i prevođenjem. Najznačajniji mu je prijevod Shakespeareovog *Otela*.

Za Josipa Karlovića mogli bismo reći da je prvi iločki književnik jer prije njega znamo jedino za Petra Pastirovića (o kojemu su podaci sasvim oskudni), te pjesnike-prigodničare Antuna i Josipa Mihalića.

Odlazak velikana

Dva desetljeća poslije Tordinčeve smrti ugasio se život Josipa Kozarca. Rođen 18. ožujka 1858. u Vinkovcima, šumar u Vrbanji, Nijemcima, Županji, Lipovljanima, te u rodnom gradu, autor *Tene*, *Mrtvih kapitala*, *Među svjetlom i tminom* i drugih "slika iz slavonskog društva", Josip Kozarac umro je u Koprivnici 21. kolovoza, a pokopan je u Vinkovcima 22. kolovoza 1906.

Pobolijevajući još od svojih bečkih studentskih dana, Josip Kozarac je iz godine u godinu odlazio u Gleichenberg, kao i prije njega Tordinac, ali se nije mogao odhrvati tuberkulozi koja ga je slomila unatoč dugotrajnom liječenju u poznatom sanatoriju za plućne bolesti. Njegova pisma iz Gleichenberga supruzi i kćeri u Vinkovce najbolje svjedoče o njegovu zdravstvenom stanju svih tih godina. Ta pisma, prema riječima dr. Ive Bognera, "otkrivaju čovjeka koji spoznaje da mu se život nalazi na opasnoj i skliskoj nizbrdici s koje nema povratka". A evo kako je Mihovil Nikolić u *Uspomenama na Josipa Kozarca* (Savremenik, br. 4, 1906.) opisao svoj posljednji susret s teško bolesnim piscem:

"Otvorio sam kapiju velikog dvorišta njegovog starog vinkovačkog doma i ušao. On je sjedio u dvorištu, zamotan u havelok do vrata i gledao preda se. Bio je gluh i u prvi mah me nije opazio. Uz tešku prsnu bolest uzela mu je sudbina i sluh. On koji je tako točno i munuciozno slušao nekoć svaki disaj i drhtaj prirode – sada pod kraj svoga života teško i s velikom napetošću jedva razabiraše jako govorenu prijateljsku riječ. Čuo je valjda samo hripanje svojih bolesnih prsiju i glas svoje kobi koja mu je sve bliže i bliže donosila tužni završetak.

Ja sam zastao. Nisam ga bio vidio preko godinu dana i za to vrijeme bio se silno promijenio. Sad više nije bilo nikakve sumnje: njegovi dani bijahu odbrojani. Kostu se u licu izbočile, uši kao da su iskočile na stranu, a vrat se produljio, suh i žut limun. Ne samo vrat – lice, čelo, ruke – sve je

bilo suho, žuto – kao iscijeđeno; samo oči, svijetle, plave oči – one su još titrale. Iz njih je gledala ljupka, prijazna njegova duša, kojoj nije mogla niti teška bolest naškoditi".

Oko imena A. G. Matoša (1873. – 1914.) kružilo je mnogo kleveta i mnogo panegirika. Nazivali su ga šarlatanom i genijem, uspoređivali s najvećim stvaraočima i najobičnijim piskaralima. A on sâm, u jednome pismu iz Pariza 1902. godine, rekao je o sebi ovo: "Ja sam lakrdijaš jedne daleke, siromašne princeze koja me slabo plaća. To je jedina otmjena dama koju mogu nasmejati, premda me ne vidi, ovako izdaleka, iz te velike, velike daljine."

Ta dama, princeza, bila je za Matoša Hrvatska. Hrvatska u kojoj su ga nazivali "poznatom huljom" i progonili kao vojnoga dezertera i "čovjeka bez građanske časti".

U Srbiji opet klevetali su ga kao frankovca i austrijskoga špijuna.

Prognan, poput, Byrona, Matoš je lutao inozemstvom, bez kruha i bez utjehe. Bio je, kako je sâm govorio, u zatvoru kao Dostojevski, Verlaine i Wilde. Osuđen na bijedu u Parizu, pisao je da ga u sobi "grije samo cigareta, a često ni cigareta". Pomišljao je na samoubojstvo. U njegovim zapisima iz 1899. nalaze se ovakve rečenice: "Moram iz stana. Bože kako će se sve to svršiti! Što ću sutra jesti, pušiti – tko zna. Ne znam hoću li 26. o. mj. i doživjeti. Ubiti se zbog kakve više stvari, hajde-de, ali zbog 20-30 franaka! Zar život A. G. Matoša propada zbog 50-60 franaka... Ovako živjeti nema smisla." Obećava sâm sebi da će se ubiti. Ali, umjesto toga, vraća se u Hrvatsku. Tu, u Zagrebu, nad njim onako tuberkuloznim, izvršena je operacija grla.

U *Prosvjeti* br. 5, 1914. izašao je prikaz Matoševih posljednjih dana. Autor P. R. (ogulja) piše: "Operacija je trajala četiri sata. Izrezaše mu dio dušnika s glasnicama. Kad ga dovezoše natrag u sobu, bio je posve žut i zavezana grla." *Male novine* br. 76, 1914. donijele su njegove posljednje riječi. "Više nije govorio – ispisivao je ceduljice, no slova bijahu nejasna, nisu ga mogli razumjeti što hoće... Navrla je pjena, gušilo ga. Bio je iscrpljen, potpuno iznemogao. Njegov zadnji zapis glasi: "Mrak pada oko mene – i apsolutna slabost. Doktor mijenja kanilu: zapitaj, majko, onda ozbiljno što je na stvari. Ne znam hoću li još dugo izdržati. Meni je zlo od toga jela. Ali Mašek u reći svoje... No, Matoš nije mogao više ništa reći, primicao se kraj. Iza ponoći ostao je uz bolesnika samo brat (Milan). Matoš je umirao. Ležao je na leđima teško dišući."

Sedamnaestoga ožujka 1914. oko tri sata ujutro, A. G. Matoš je bio mrtav.

Nad odrom pjesnika Julije Benešić je, među ostalim, rekao da se Matoš smirio u svome najmilijem gradu i da ga "neće pozvati na muke, jer ih je previše okušao i ispio, već na slavu koja tek iza ovoga praga pravo počinje".

Unatoč materijalnim neprilikama, A. G. Matoš ni u posljednjim časovima svoga života ni od koga nije tražio milosti, pa je tako odbio i skupljanje novčanih priloga preko novina: "Sa najvećim začuđenjem čujem, da dnevnik *Novosti* poziva na javno sakupljanje milodara u moju korist. Premda mi može biti samo drag taj pokušaj, da mi se pomogne, kao znak simpatije, ovakav način javnog prosjačenja moram odbiti – to prije što imam toliko svojte i prijatelja, te u slučaju nužde ne moram primati nepoznatih milostinja, koje me mogu u vlastitim i tuđim očima tek poniziti. Sa štovanjem A. G. Matoš." Ova posljednja izjava A. G. Matoša objavljena je 26. siječnja 1914. u *Obzoru*.

Pjesnici tragičnih slutnji

Vinkovačko groblje svojevrstan je susret s onim po čemu je grad na Bosutu najviše znan i čuven u svijetu književnosti i kulture. Tu je Matija A. Reljković, tu su Josip i Ivan Kozarac, i još desetak više ili manje poznatih književnih stvaralaca.

Kratkotrajno književno stvaranje Ivana Kozarca (r. 1885., umro 1910.) upečatljiva je slikovnica Vinkovaca i njegova užeg, šokačkog zavičaja. Duboku povezanost pisca sa zavičajem i danas potvrđuju brojne stranice njegove zbirke pripovijedaka *Slavonska krv* i romana *Đuka Begović*. I pjesme Ivana Kozarca to potvrđuju. Posljednja pjesma Ivana Kozarca zove se *Umiranje*, a završava stihovima:

*Zore sviću – da ih ljepših nema,
Idu dani svi vedri jednako,
A iz mene sve je manje mene,
Ja vam ginem lagano, polako.*

Iako je umro mlad, navršivši tek 25 godina, Ivan Kozarac ubraja se danas među naše klasike, među najbolje hrvatske pisce. Dr. Andrija Štampar, vinkovački maturant, kasnije predsjednik JAZU, piše (Hrvatski pokret, 23. XI. 1910.): "Njemu je literatura bila svetinjom... I u bolnici se nije mogao okaniti svojih pjesama i pripovijesti. I onda je radio, dapače još više nego ikada. Lice mu je gorjelo od vrućine, a on bi nam čitao svoje sastave opet sa zanosom i ljubavi".

Ivan Goran Kovačić nazvao je Ivana Kozarca pjesnikom duše koja je "prkosna, puntarska i uspravna do oholosti". A Josip Bogner: "Intimnije od Ivana Kozarca nije nitko osjetio ovaj kraj naše zemlje, a i nitko ga nije izrazio intimnijom poezijom".

Dva i pol desetljeća poslije bolesti je naglo slomila i Josipa Bognera. U zagrebačkom HNK trebao je 16. siječnja 1936. održati predavanje o Jozi Ivakiću, ali mu je pozlilo pa je odvezen u bolnicu u Draškovićevoj ulici. Umro je 14. ožujka. Liječnik mu je bio Miroslav Feldman, o čijem je dramskom stvaralaštvu upravo pisao studiju pod naslovom *Teatar Miroslava Feldmana*. U vinkovačkom *Braniku* (21. III. 1936.), Vladimir Kovačić je, među ostalim, zabilježio: "U tridesetoj godini života slomljeno je njegovo pero... tragično je završio svoj mladi život najveća nada i najtalentiraniji mozak hrvatske književne kritike".

Smrt nastavlja. Nije joj bio dovoljan broj onih koje je pokosila tridesetih godina (prije Josipa Bognera umro je dramski pisac Joza Ivakić netom dovršivši svoju četvrtu komediju *Vrzino kolo*), pa je već na samome početku četrdesetih započela dalje.

U praskozorje kišne i pro hladne noći 8. svibnja 1942. tragičnom je smrću okončan život pjesnika Antuna Martinovskog. Toga jutra, prije nego što je istekao zloglasni policijski sat, snažna je eksplozija uzбудila i uznemirila stanovnike inače tihog vinkovačkog predgrađa. U tome trenutku jedva se moglo prepoznati čovjeka koji je ležao usmrćen bombom i oko kojega se okupljala grupa agenata.

Antun Martinovski, s nadimkom Baba, pripada naraštaju socijalno angažiranih pjesnika. Tome naraštaju koji se stihovima počinje javljati u predvečerje Drugoga svjetskog rata pripadaju također rano preminuli pjesnici Franjo Žanić i Slavko Mađer. Iako rođeni u različitim sredinama (Martinovski u Slavonskom Brodu 1919., Žanić u Belom Manastiru 1920., a Slavko Mađer u Rumi 1922.), povezalo ih je zajedničko vinkovačko djetinjstvo, gimnazijsko školovanje i djelovanje u literarnom društvu *Preporod*.

Oprosti mi majko što ljubim, najsnažnija je pjesma Martinovskog. To nije ljubavna pjesma, niti jadikovka nad promašenim životom. Naprotiv, pjesma je to o životu u surovim danima rata, a pjesnikova je ljubav sublimirana u otpor protiv zla i nepravde. Žanić, zaokupljen temama života u provinciji, pjeva o prosjacima, vojničkom groblju, vašaru u Vinkovcima, svojoj bolesti, prirodi, zemlji. "Otudjen u predratnom društvu, svjesno odmetnut, samoiskorjenjen iz obiteljskoga kruga, mrzeći opću osrednjost i malograđansku prosječnost, Slavko Mađer je iskrenim krikovima (ako već i ne uvijek uglačanim stihovima) ostavljao svjedočanstva o svojoj egzisten-

cijalnoj mladenačkoj drami”, zapisat će Vlatko Pavletić predstavljajući Slavka Mađera u biblioteci *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (knjiga br. 165, 1984.).

Martinovski je u času pogibije imao samo dvadeset i tri godine, a Mađera i Žanića pokosila je bolest 1946. u dvadeset i četvrtoj, odnosno u dvadeset i šestoj godini.

Njihova pjesnička ostavština sabrana je u knjizi *Bune i bujice* (1959.).

Ivo Baričević, Valentin Benošić i Hinko Zlomislić otišli su iz života s ovakvom dobnom bilancom: prvi je imao 23 godine, drugi nepunih 27, dok je treći jedva zakoračio u četvrto desetljeće življenja. A jednako su voljeli život, i pisali su, mogli bismo reći jednako – poeziju tamnih boja i sutona, stihove bolešću nagrižene mladosti.

Ivo Baričević, rođen 1940. u selu Podvinju nedaleko od Slavonskog Broda, objavio je svega jednu zbirku. Knjižica s petnaestak lirskih minijatura pod naslovom *Oči u oči* ugledala je svjetlo dana svega dva, tri mjeseca prije nagle i nenadane smrti mladog metalskog radnika i pjesnika. Umro je 1963. od kljenuti srca, ostavivši u rukopisu nedovršenu zbirku *Pas lutilica*. Njegove mladenačke godine poznavale su i oduševljenja, i strasti, i bol, i to je ostao osnovni okvir njegova kratkotrajnog pjesnikovanja.

S Hinkom Zlomilićem (1934. – 1967.) koga vremena se nemilosrdno poigravao. Nerijetko izložen poniženju, neimaštini i osami, sklon lutanjima i boemi, sva svoja duševna stanja pretapao je u gorčinu stiha. Uvijek u nekoj grozničavoj žurbi, tako je i pisao: brzo, ne tražeći najprimjereniji izraz, pa su mu stoga i pjesme ostajale nedorađene.

Prvim stihovima javio se Hinko Zlomislić 1952. u “Glasu mladih”. Bilo je razloga za sumnju da će autor pjesme *Došao je* (tako se zvala prva njegova objavljena pjesma) zalutati ne našavši svoj put, ostavljajući za sobom samo bujice sentimentalnih iskaza. Tamne, sutonske boje i slutnje skore smrti, plačni dozivi ljubavi i, nasuprot tome, razbarušena anakreontika – u tom krugu motiva Hinko Zlomislić je nerijetko bio rob rekvizita i efekata međuratne lirike, ali se u svemu tome osjećala iskrenost dovoljna da osigura emocionalni ugođaj.

Hinko Zlomislić je za života objavio tri zbirke pjesama. U Subotici, gdje je neko vrijeme bio član uredništva časopisa “Rukovet”, objavio je zbirku *Suhi zdenac* (1959.) i *Poslije svega* (1961.), a u Doboju *Moć ulice* (1964.). U Slavonskom Brodu, gdje je proveo najveći dio svog kratkotrajnog i nemirnog životnog vijeka i gdje se odigrao i posljednji čin njego-

ve ljudske drame, smrt, izdana mu je posthumno zbirka *Zaustavljeni sat* (1968.), koja označava njegov pjesnički labudov pjev.

Proljeće u Slavoniji 1968. godine jednako je svima prijašnjim upravo po rascvjetalim voćkama što polako zriju, po mirisu mlade trave i cvrkutu lastavica, po pejzažima zagrljenima vjetrom i odbljescima sunca na oranicama. Kada pak, siva boja neba navijesti kišu, pjesnik će zapisati:

*A skoro
zemlja će sazreti
od cvjetova
i pretvoriti me u grob.*

Navedene godine, u svibnju pokopan je u selu Sibinj, nedaleko od Slavonskoga Broda, autor ovog stihovnog zapisa. Valentin Benošić (1941. – 1968.) nije bio samo jedan od najizrazitijih pjesničkih individualnosti u Slavoniji s početka druge polovice prošlog stoljeća, nego i jedan od najtragičnijih hrvatskih pjesnika presudno određenih temama patnje, trpljenja i smrti. Dvije godine prije nego što će se Benošiću ugasiti život u Vinogradskoj bolnici u Zagrebu, Martin Kaminski je u predgovoru njegove zbirke *Ponoćne ruže* zapisao: “On će proći dug i mukotrpan put kroz klinike i sanatorije. I zato, kad se to zna, naziv prve zbirke ne zvuči kao proza. Zamislite dijete koje će prohodati tek u desetoj godini. Koliko je bola i čežnje, koliko razočaranja i poniženja zgusnuto u tih deset godina. A i kasnije”.

Prije *Ponoćnih ruža* (zbirka objavljena 1966. u nakladi slavonskobrodske *Matice hrvatske*) Valentin Benošić je objavio zbirku pod znakovitim naslovom *Sanatorij*, za života izišla mu je još zbirka *Odavde do smrti*, a posthumno zbirka *U okovima*. U zbirci *Sanatorij* na uvodnom mjestu je minijatura pod naslovom *Pjesnici*:

*Ja znam
da će zauvijek
pjesnici biti žedni
kraj česme
i kraj života.*

Opsesija smrću, potom delikatna religioznost, uz sugestivne stihove o zavičajju, majci i ženi osnovne su teme kojima je bio zaokupljen Valentin Benošić, što neodoljivo podsjeća na Đuru Sudetu i A. B. Šimića, na čijem se artistskom i duhovnom tragu napajala i njegova vlastita stihopisna žeđ.

Pisci na "crnoj listi"

Kako je u godinama komunističkog režima kultura na svim razinama bila odveć u dosluhu s politikom, pola stoljeća bili su Josip Gunčević, Josip Mirković i Josip Puzstay na *crnoj listi*. Sva trojica potječu iz brodske kraja (Gunčević je rođen 1895. u selu Grižići, Mirković 1906. u Ruščici, a Puzstay 1923. u Donjim Andrijevcima).

Dr. Josip Gunčević objavio je petnaestak knjiga i brošura s temama iz teologije, sociologije i pedagogije. Osobito je upozoravao na pogubnost i zablude komunističke ideologije (npr. *Komunizam – što je, što nosi?*), a u jednoj književnoj raspravi pisao je: "Biti hrvatski književnik znači u prvom redu biti Hrvat s čistom i bogatom hrvatskom dušom". S još nekolicinom svećenika umoren je 1945. u Maceljskoj gori.

Iste je sudbine bio i Josip Mirković, o kojemu je Ante Beljo u svojoj knjizi *YU genocid Beliburg-Križni put-Udba* (1990.) kratko zabilježio: "Josip Mirković, vjeroučitelj, ubijen 1945." Mirkoviću su bile vrlo bliske teme iz lokalne povijesti i patrijarhalni život slavonskih graničara. Stoga se i njegova proza zasniva isključivo na zavičajnim impresijama i doživljajima. Bio je urednik časopisa *Hrvatski sjever* u Osijeku, a 1944. objavio je knjigu pripovijedaka *Kroz naše selo*. Trebalo je proći pet desetljeća da bi ta Mirkovićeva knjiga doživjela svoje obnovljeno izdanje (u biblioteci *Slavonica*, 1955.).

Mladi Josip Puzstay, kojeg su 1944. na prvosvibanjskom izletu uhvatili i odveli partizani, nikada se više nije vratio svome domu i ne zna se za njegov grob. Prve svoje prozne tekstove, reportažu *Poplava* i humoresku *U ludnici*, Puzstay je objavio 1940., ali unatoč kratkom književnom i publicističkom djelovanju, ostvario je opus iznimne dojmljivosti, protkan tragikom i obilježen snažnom metaforikom. Prozni opus mu je uokviren dvjema knjigama, od kojih prva (*Poskok*, 1941.) sadrži 12 novela, dok je druga (*Branioci neba*, 1942.) svojevrsni reportažni mozaik. Najveću vrijednost Puzstayeve proze čine opisi prirode.

Treće i najvrjednije Puzstayevo uknjiženje su *Pjesme o daljinama*. Ta zbirka pjesama slobodnoga stiha izišla je u veljači 1944. i, s obzirom na nesretni udes kojemu nije mogao izbjeći, označuje i svršetak njegova druženja s literaturom. Za života Josip Puzstay ostaje nepoznat i bez udjela u književnom životu, a poslije 1945. prešućen je, zaboravljen. Stoga on i jest jedan od simbola i sinonima drame koju je Hrvatska proživljavala kroz sve godine komunističkog režima. A u mnogo čemu je prednjačio, i bio je osebujni promicatelj slobodne forme u pjesništvu.

Trojici "nepodobnih Josipa" možemo pridružiti i Marijana Matijaševića (r. 1910. u Aljmašu, uhićen 1945. u Zagrebu i otada se ne zna za nj), kojega književna kritika smješta u međuratni pjesnički krug koji čine Dragutin Tadijanović, Olinko Delorko, Vladimir Kovačić, Frano Alfirević i Antun Bonifačić. Pjesmama je zastupljen u *Lirici šestorice* (1931.), prvu samostalnu zbirku objelodanio je pod naslovom *I licu gnjevnom* (1936.), a drugu, naslovljenu *Nemir samoće* i posvećenu "sreći mlade Hrvatske", izdao je 1941. Dobitnik je Demetrove nagrade za dramu *U brodolomu*, koja je premijerno izvedena u Hrvatskome državnom kazalištu 1. travnja 1944. Zanimljiv je i ovaj njegov iskaz: "Možda nije čudo da se u mojem književnom radu od svih vrsta književnog stvaranja javljaju kao glavni nosioci mojega književnog stvaralaštva: lirika i drama. A to možda zato što i lirska pjesma i drama moraju biti sažete, pregnantne i neposredno date. Lirska pjesma je trzaj ili drhtaj, a drama je goli život dat izravno, bez ukrasnih omota, bez popratnog opisa".

Na desetljećima prešućivanog i zabranjenog Marijana Matijaševića, kojega "nije stajao glave samo njegov položaj u diplomatskoj službi NDH, nego također njegovo pjesništvo", prvi je podsjetio Dubravko Horvatić u svojoj knjizi *Nepostojeći hrvatski pisci* (1993.), u kojoj nalazimo i upozorenje da nikad više u Hrvatskoj "ne smiju postojati nepostojeći pisci bez obzira na njihov politički predznak".

(O)poruka Vladimira Kovačića

Rana ili nagla, nenadana smrt pjesnika i pisaca nije samo hrvatski sindrom. U slovenskoj književnosti najdrastičniji primjeri preranog umiranja su: Srečko Kosovel (22) i Dragotin Kette (23), a u srpskoj Dušan Vasiljev (24) i Branko Miljković (27).

Posegnemo li za izrazitijim primjerima iz svjetske književnosti, vidjet ćemo kako npr. Aleksandar Blok jedva doživljuje 41 godinu. Mnoga velika imena svjetske književnosti odlaze iz života još ranije: Shelley i Jesenjin 30, Byron 36, Rimbaud 37, Majakovski i Apollinaire 38, Leopardi 39...

Pođimo od zadnje dobne oznake. Potkraj ratne 1944. godine, nepuno desetljeće iza smrti Josipa Bognera (preminuo 1936. u tridesetoj godini života), umire u Zagrebu još jedan Josip, također književni kritičar – Josip Berković. Bolujući od tuberkuloze, pred kraj Drugog svjetskog rata našao se u bolnici u Klaićevoj ulici, gdje je (citirati je tekst s osmrtnice) "nakon duge i teške bolesti, dne 10. listopada 1944. primivši Sv. Otajstva i blago-

slov preuzvišenog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca, u 39. godini života blago u Gospodinu preminuo". Brođanin, vršnjak Dragutina Tadijanovića (r. 1905.) pisao je eseje i feljtone u lokalnom tjedniku *Brodsko riječ*, sastavio *Izbor iz književnosti Čeha i Slovaka* (1940.), a književnokritičke tekstove objelodanio je u knjizi *Misli i djela* (1941.). Najveće zasluge pripisuju mu se za pokretanje, izdavanje i uređivanje časopisa *Savremeni pogledi* koji je 1935. i 1936. izlazio u Slavonskom Brodu.

U Slavonskome Brodu je, teško bolestan, 1981. umro pjesnik Stanislav Geza Milošić (r. 1926. u Svetoj Klari pokraj Zagreba), čije djelo je omeđeno zbirkama *Svjedok Bezimene* i *Domovina Hrvata*. Njegov životni put kretao se na relaciji Sarajevo – Skoplje – Vinkovci – Slavonski Brod, pa Austrija – Njemačka, da bi nakon desetogodišnjih emigrantskih iskušenja i završio u gradu na lijevoj obali Save. Milošićev sonetni vijenac *Domovina Hrvata* (NZMH, Zagreb, 1971.) ide u red najuspjelijih artistskih dosega u našem domoljubnom pjesništvu.

Zanimljive su sudbine trojice naših istaknutih međuratnih pjesnika koje bismo mogli nazvati zlatnim slavonskim trolistom.

Dobriša Cesarić otišao je iz života ne dočekavši osamdesetu godinu (r. 1902., umro 1980.), Dragutin Tadijanović preminuo je četiri mjeseca prije svog 102. rođendana (1905. – 2007.), a Vladimir Kovačić oprostio se od života jedva prešavši pedesetu (r. 1907., umro 1959.).

"Ako možeš, čuvaj mi lirski moje Vinkovce". Tu (o)poruku napisao je Vladimir Kovačić posvećujući jednu svoju pjesmu Miroslavu S. Mađeru. Posveta je datirana 3. srpnja 1959. Četrdeset osam dana poslije, 21. kolovoza 1959., pjesnik je otišao iz života. A sigurno bi, živeći, dao još neke pjesme, one koje je nosio u sebi, koje nije napisao:

*Nenapisane pjesme mene će mučiti u grobu,
grist će mi srce
jače nego crvi.
Bit će to u noćima kad umire jesen.*

Ivan Goran Kovačić našega doba

U naše dane dogodila se tragedija Vukovara. Valja, prvo, naglasiti da Vukovar danas znači upravo to: tragediju, jer je jedan povijesni grad bio razoren do temelja i, drugo, da znači zločin, pošto je agresor oružanom silom uništio grad da bi potom pobio i rastjerao njegovo (nesrpsko) stanovništvo.

U vukovarskoj ratnoj drami 1991. nestali su tamošnji hrvatski pisci: Ivan Baranjek (r. 1939.), René Matoušek (r. 1958.) i Siniša Glavašević (r. 1960.).

Nakon prvih stihova objelodanjenih u vukovarskom časopisu *Ogledi*, dvadesetogodišnji Baranjek predstavio se zbirkom pjesama *Zbližene obale* (1960.). Za života mu izlaze još dvije zbirke pjesama: *Lice ljubavi* (1967. u izdanju Ogranka MH u Vinkovcima) i *Lutajuća svjetlost* (1990. u biblioteci *Brazde* vinkovačkog ogranka DHK). Kao slikar priredio je nekoliko samostalnih, a sudjelovao je i na više skupnih izložbi. O njegovu tragičnom svršetku nakon pada Vukovara sačuvan je zapis č. s. Mladene Španjević, iz kojeg citirati je kraj: "Očevici su mi pričali kako je bio grubo ispitivan i saslušan. U noći su ga prozvali s jednim Jozom. Odvedeni su. Ljudi su te noći čuli užasne krikove. Ujutro se na kraju hodnika vidjela krv i polupane krvave boce".

O Renéu Matoušku (preci su mu u Vukovar došli iz Češke), iz prikupljenih podataka moguće je zabilježiti da je bio svestrano angažiran: osim što je pisao pjesme, priče, aforizme, bavio se glumom i režijom, svirao gitaru i harmoniku, snimao dokumentarne filmove, bio esperantist. Nakon demokratskih promjena postao je tajnikom Hrvatskog doma, promotorom Matice hrvatske i, naposljetku braniteljem rodnog grada. "Beli orlovi" odveli su ga na put bez povratka. Dospio je objaviti samo jednu zbirku naslovljenu *Jaka veza*, s naslovnicom koja prikazuje njegovu glavu u lancu. Tragična smrt nije dopustila tisak nekoliko Matouškovih knjiga koje je najavio.

Vukovar, grad-spomenik dramatične hrvatske zbilje našega vremena, tri mjeseca je odolijevao ratnim nedaćama i okrutnoj stvarnosti zvanoj – opsada. Radio Vukovar uspješno je vodio nevidljive bitke s agresorom, reagirao na svaku pojavu i događaj u opkoljenom gradu, najavljuvao zračne napade i bio prva i jedina informacija o svemu što se zbiva. S Radio Vukovara danonoćno se čuo glas novinara Siniše Glavaševića, koji je izrastao u jednog od najvećih heroja Domovinskog rata. Iz obilja podataka koje dugujemo njegovim kolegama po peru, među kojima je posebno zaslužan ratni izvjestitelj s vinkovačko-vukovarskog područja Mladen Kevo, znamo

da se Siniša Glavašević posljednji put javio u eter 18. studenoga 1991. kada su četnici i JNA već ulazili u grad. Od tada mu se gubi trag.

Glavaševićeve *Priče iz Vukovara*, objavljene 1992. (zahvaljujući književniku Mladenu Kušecu koji ih je sabrao i priredio za tisak) potresno su svjedočanstvo o sudbini grada na Dunavu koji se na kraju XX. stoljeća grčevito borio za život. Kako bi trajno bile očuvane vrijednosti koje je promicao Siniša Glavašević, u Vukovaru je 2005. utemeljena manifestacija *Grad – to ste vi* (po jednom Glavaševićevu zapisu), kojom prilikom je Stjepan Čuić, predsjednik Društva hrvatskih književnika, istaknuo: “Njegov glas bio je glas hrabrosti i morala, te stoga možemo ocijeniti da je Glavašević bio Ivan Goran Kovačić našega doba”.

PITANJA

Matrica pučkog stvaralaštva i početak knjigovnog autorstva?

Mnemotehnika glazbe?

Korpus šokačke književnosti?

Jezik, govor?

Jaki trag tragizma?

Reljkovićev 'zuj žice' i Šokci

A "ZUJ MU ŽICE" TRAJE

Rodivši se 6. I. 1732. u selu Svinjaru, koje će potkraj 19. stoljeća promijeniti ime u Davor, Matija A. Reljković je na užem vinkovačkom području služio kao časnik u Nijemcima, ondašnjem sjedištu 10. krajiške kompanije, da bi nakon odlaska u mirovinu preselio, iz Babine Grede, u Vinkovce. Naime, posljednje mjesto Reljkovićeva službovanja bilo je u Babinoj Gredi (od 1782. do 1786.). U Vinkovcima će umirovljeni graničarski kapetan Reljković živjeti do smrti. U knjizi umrlih ovdašnje rkt. župe, uz datum 22. I. 1798. stoji bilješka "pater pauperum, exemplar virtutum", što znači da je "žarki ljubitelj mile domovine" (citat s nadgrobnog spomenika) bio i "otac siromašnih, uzor čovjek".

Spomenik Reljkoviću podigli su Vinkovčani 9. listopada 1880. Izradio ga je Ivan Rendić, a na prigodnoj svečanosti govorili su biskup J. J. Strossmayer i profesor Pero Brašnić, autor predgovora *Nešto o životu i književnom radu M. A. Reljkovića* (u Reljkovićevim *Djelima* 1875.). Ispod medaljona s Reljkovićevim likom i natpisom koji sadrži naznake o piscu, u podnožju mramornog obeliska nalaze se stihovi:

*Umu, srdcu pomnja veća
Liepu rodu ljepša sreća.
To bijaše zuj mu žice,
Naum oštre rugalice.*

22. siječnja 1898. proslavljena je u Vinkovcima 100-godišnjica Reljkovićeve smrti kojom prilikom su položeni vijenci na pjesnikov grob i održan koncert vojničke glazbe. Svečanostima prisustvuju dr. Dragutin Boranić i Josip Kozarac. Na kući u kojoj je pisac *Satira* proživio svoje posljednje godine postavljena je spomen-ploča 5. lipnja te godine (Reljkovićeva br. 6).

I u naše vrijeme piscu se odaje dužna počast.

U sklopu "Vinkovačkih jeseni" 1972., 18. rujna, u gradskom parku u Vinkovcima otkriveno je poprsje ovoga pisca što ga je izradio Vanja Radauš. Vinkovački dramski amateri premijerno su izveli 28. svibnja 1982. dramaturgiju *Satira*, a u znaku M. A. Reljkovića i njegova djela odvijao se i Peti susret književnika i književnih kritičara Jugoslavije, u Narodnoj knjižnici i čitaonici Vinkovci 11. i 12. lipnja. Kako bi ova obljetnica bila

trajno obilježena, u sklopu tradicionalnih jesenskih svečanosti, 11. rujna, promovirana je i mapa originalnih grafika *Reljković i njegov Satir*. Autori grafičkih listova (Ivan Antolčić, Antun Babić, Zlatko Bourek, Zdenka Biljan, Predrag Gol, Albert Kinert, Ivan Križanac, Ivan Lončar, Frane Paro, Tomislav Petranović-Rvat, Zdenka Pozaić, Branko Vujanović, Mirjana Zajec-Vulić i Marko Živković) prezentirali su teme vezane za piščev lik ili pak za prizore iz njegova didaktičkog djela. Izdavač mape, Centar za kulturu Radničkog sveučilišta "Nada Sremec" Vinkovci, tom je akcijom ispunio dug ove sredine, a mogli bismo reći i šire zajednice, prema velikom jubilarcu.

Zadržimo se sada na nespornostima oko piščeva imena: Reljković ili Relković?

Istina je da se sam pisac *Satira* potpisivao Relković odnosno Relkovich, kako stoji i na izvornom rukopisu njegova didaktičkog spjeva što se danas čuva u biblioteci Gimnazije "M. A. Reljković" u Vinkovcima. Taj, dakle, autograf piščev, iznimno zanimljiv već stoga što je nastao prije izdanja *Satira*, sadrži i ove stihove:

...šalji dite, nek bude pravovich,
to vam želi Mathia Relkovich.

Na Akademijinom pak izdanju njegovih *Djela* (Stari pisci hrvatski, knj. 23, JAZU, 1916.) stoji Reljković, premda priređivač toga kritičkog izdanja (dr. Tomo Matić) u tekstu uvoda upotrebljava Relković. Tu varijantu, nadalje, slijede: Josip Matasović (*Za biografiju Relkovićeve*, Ljetopis JAZU, Zagreb 1921., *Kumpanija kapetana Relkovića*, Narodna starina, sv. 1, Zagreb 1923.) i Stjepan Tropš (*Vinkovački rukopis Relkovićeve Satira i prvo štampano izdanje*, Spomenica o 150-godišnjici državne gimnazije u Vinkovcima 1780. – 1930., Vinkovci 1930.). Za takvo pisanje zalaže se i Dionizije Švigelj (*Slavonske književne komunikacije*, Osijek 1975. i dr.).

Varijantu Reljković koriste književni povjesničari: od Đ. Šurmina (*Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898.), preko M. Kombola (*Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb, 1945.) do A. Barca (*Jugoslavenska književnost*, Zagreb, 1954.) i, naposljetku, do R. Bogišića, priređivača Reljkovićeve djela u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (knjiga 19, Zagreb 1975.).

Zanimljivo je ovdje sljedeće: slavonski biografi ovoga pisca, s izuzetkom već spomenutih Matasovića, Tropša i Švigelja, pišu Reljković. Ilustracije radi, spomenut ćemo P. Brašnića, autora prikaza *Nešto o životu i književnom radu M. A. Reljkovića* (u Reljkovićeve *Djelima*, Vinkovci

1875.) i dr. Ivu Bognera, priređivača i autora predgovora izdanju *Satira iliti divjeg čovika* (Osijek, 1974.).

Kada je riječ o piscu *Satira* i *Nove slavonske i nimačke gramatike*, i eminentni jezikoslovci upotrebljavaju "lj". U ovom slučaju dovoljno je spomenuti samo D. Boranića, B. Klaića i Lj. Jonkea. Konkretno, Boranić još 1898. godine piše prikaz *Matija Antun Reljković* (Narodne novine, Zagreb, br. 15-17); Klaić, poznat u prvom redu po velikom *Rječniku stranih riječi*, ali i kao lektor i komentator hrvatskih pisaca za ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, također piše Reljković (vidi: *Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća*, Zagreb 1973.), a Jonke u svom radu *Prilog Slavonije hrvatskoj nauci o jeziku* izrijekom kaže: "Vinkovčanin, iako rođen u Svinjaru, Matija Antun Reljković (1732. – 1798.) izdaje u Zagrebu g. 1767. *Novu slavonsku i nimačku gramatiku* kojoj je zadatak bio dvostruk: prvo, da upozna Slavonca s pravilima i zakonitostima njegova književnog jezika, i drugo, da usporednim prikazom njemačkog jezika koji je tada u Slavoniji administrativno porastao u cijeni, pomogne Slavoncu u učenju njemačkog jezika" (zbornik *Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti*, Vinkovci 1968., str. 137 – 143. ili *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb 1971., str. 222 – 243.).

O podvojenostima u vezi s ovim pitanjem svjedoči i spomenuti zbornik *Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti* u kojemu su objelodanjeni referati s istoimenog Simpozija što je u Vinkovcima održan od 20. do 22. rujna 1966. Dok je, s jedne strane, jezikoslovac Jonke dosljedan varijanti Reljković, s druge strane književni povjesničar Ivo Frangeš u svom saopćenju *Slavonija kao književna tema* piše: "No ta barokna, ta ljupka, klasicizmom prožeta literarna Slavonija možda je manje poznata običnom čitaocu, a mnogo više, pri spomenu Slavonije, misli se na ono što zovemo racionalizmom, misli se na dvojicu značajnih sinova upravo ovoga grada, na Matiju Antuna Relkovića i na već spominjanoga Josipa Kozarca" (str. 14. rečenog teksta). Miroslav Šicel u svome će saopćenju *Uz pripovjedačko djelo Živka Bertića* također pisati: "Njegovo djelo (Bertićevo, op. V. R.) uklopljeno u cjelokupni proces razvoja naše književnosti, napose hrvatske moderne, i u odnosu na tradiciju i na svoje vrijeme, i pored svoje skromnosti nosi ipak i neke originalne značajke. U svojoj najboljoj fazi ono u odnosu na kontinuitet slavonske književnosti od Reljkovića do prve faze Josipa Kozarca, koja je, više manje, didaktička ili usmjerena na opće društvene probleme, pokazuje tendenciju za prodorom u psihologiju specifičnih junaka sela, i pridružuje se sličnim problemima koje će u okviru slavonske književnosti obrađivati i Ivan Kozarac" (str. 218 rečenog teksta).

Nemamo prostora za nabranje svih dvojnih varijanti. Bilježiti je još samo jedan podatak, najsvježiji: u pogovoru pretiska prvog izdanja *Satira* (1987.) dr. Josip Bratulić upotrebljava varijantu Reljković. Npr. piše: "Danas nam se Reljkovićevo djelo, kao i *Razgovor ugodni naroda slovin-skoga* Andrije Kačića Miošića, a koji se također širio i čitao Slavonijom, ukazuje kao čvrst temelj na kojemu je počivalo jezično ujedinjenje hrvatskoga naroda..."

Dakle, Reljković ili Relković?

Dr. Krešimir Georgijević, pisac *Hrvatske književnosti od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni* (Zagreb, 1969.), inače naklonjen varijanti Relković, na str. 230. svoga djela zapisuje: "Uobičajeno pisanje je Reljković koje je dugogodišnjom upotrebom steklo građansko pravo".

Veliki pisac našeg prosvjetiteljstva 18. stoljeća aktualan je i danas.

Jer – "zuj mu žice" traje, duboko ugrađen u most kontinuiteta zavičajne književne tradicije.

HIMNIK GRANIČARSKE EPOPEJE

Kulturno, političko i društveno gibanje prve polovice 19. stoljeća zovemo ilirskim pokretom, odnosno hrvatskim narodnim preporodom. Taj pokret nije bio samo književni nego i politički. Književni povjesničar Miroslav Šicel upozorava da su ilirizam i hrvatski narodni preporod dva razdvojena procesa. Ilirizam je, ističe Šicel, politički pokret kojemu je literatura samo pomoćno sredstvo za ostvarivanje ciljeva i on svoju misiju završava 1848. godine. A ideja narodnog preporoda, upravo zato što je započeta ilirskim pokretom u kojem je ostvareno jedinstvo književnog izričaja, unatoč političkom neuspjehu, omogućila je renesansu hrvatske književnosti, tj. književni preporod.

Preporodna nastojanja u Slavoniji zasvjedočena su pjesničkim i proznim tekstovima, gramatikama i rječnicima, koje – pored Đakovčanina Jurja Tordinca, Babogredca Mijata Stojanovića i Požežanina Vjekoslava Babukića – potpisuju ilirci iz brodskog kraja: Ignjat Alojzije Brlić, Stjepan Marjanović, Mato Topalović, Stjepan Ilijašević, Luka Ilić Oriovčanin, Ivan Filipović, Andrija Torkvat Brlić, Jagoda Brlićeva.

Izdvojiti je Matu Topalovića, autora pjesme *Graničar* koja je prvi put izvedena 1841. godine u Vinkovcima

*Čvrsto stoji ko klisura
Kad navali na nju bura
Protiv sili otomanskoj
Kak i drugoj koj' dušmanskoj,
Silni, hrabri graničar!*

*Vjeran vazda kraju svomu,
Vjeran rodu, vjeran domu
Blago svoje, i krv jali
Isti život dat ne žali
Silni, hrabri graničar!*

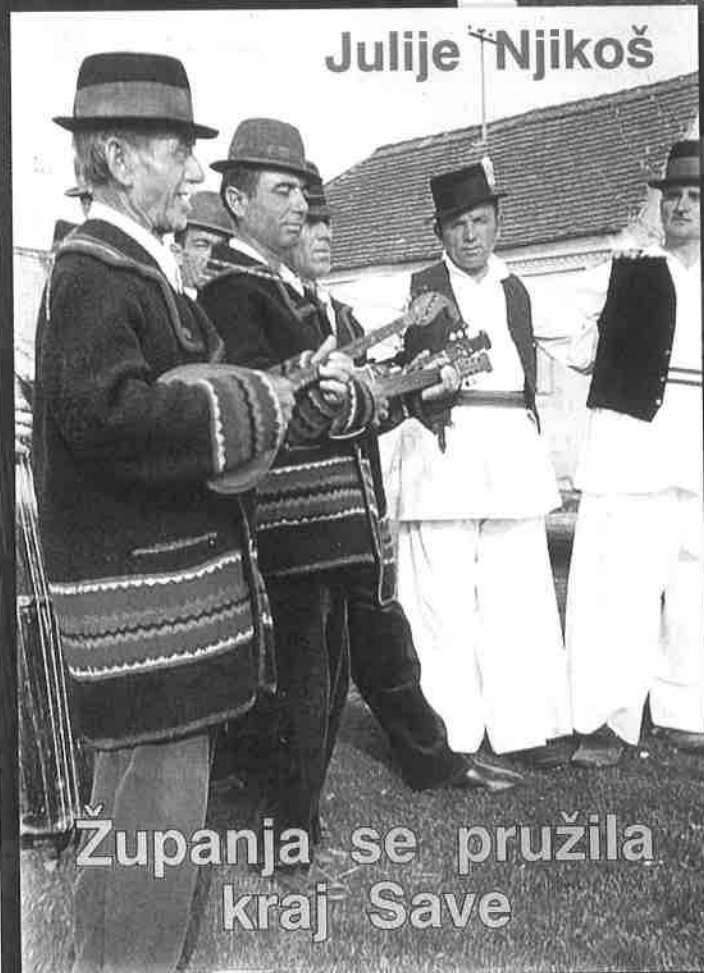
*A kad u boj već se digne
I dušmanske čete stigne,
Za riječ drugu i ne znade
Neg da svlada il da pade
Silni, hrabri graničar!*

ČUVANJE NARODNOG BLAGA OD ZABORAVA

Od starijih izdanja najboljim i najznačajnijim smatraju se Šokačke pismice Slavka Jankovića, a etnomuzikolog i skladatelj Julije Njikoš (rođen u Osijeku, 1924.), danas je najistaknutiji sakupljač slavonskog izvornog narodnog melosa. Brojne Njikoševe knjige donose tekstove i note narodnih pjesama, od kojih se neke potpuno zaboravljene, niz kola i poskočica te običaja što ih je prikupio u pola stoljeća lutanja šokačkom Slavonijom.

SLAVKO JANKOVIĆ

Julije Njikoš

Županija se pružila
kraj Save

ŠOKAČKE
PISMICE
III.

SAMOZATAJNI UTEMELJITELJ MODERNE HRVATSKE POVIJESTI

Poput djela mnogih velikana iz hrvatske znanstvene i kulturne prošlosti koji u doba komunizma nisu bili "podobni", tako je i znanstveni i pedagoški rad Matije Mesića, svećenika, povjesničara i prvog rektora Sveučilišta u Zagrebu, bio pokriven zaboravom. U neovisnoj Hrvatskoj nastoji se oživjeti njegovo djelo, reafirmirati njegovo značenje.

Na nov način

Životni put Matije Mesića (1826. – 1878.) započinje u rodnom Brodu, a nastavlja se u Zagrebu, Beču i Pragu. Završivši bogosloviju zaređen je 1849. za svećenika, a nakon studija povijesti i zemljopisa postao je 1853. profesorom na zagrebačkoj gimnaziji, a potom na Pravoslavnoj akademiji, budućem Pravnom fakultetu. Rektorom sveučilišta u Zagrebu postaje 1874., a na toj dužnosti zatekla ga je i prerana smrt u 53. godini života.

Matija Mesić istakao se na raznim područjima, sudjelujući vrlo aktivno u kulturnom i javnom životu Hrvatske (predsjednik tadašnje Matice ilirske i zastupnik u Hrvatskom saboru). Najveći Mesićev znanstveni doprinos njegov je historiografski rad, poslije Drugog svjetskog rata sustavno prešućivan, jer se radilo o svećeniku, ali i zato što su ukupne okolnosti po hrvatsku kulturu bile nepovoljne.

Održavanjem znanstvenog skupa (u Zagrebu i Slavonskom Brodu, 1996.) te pojavom zbornika o Mesiću (1997.) i dviju knjiga njegovih izabranih rasprava (1996. i 2000.) Matija Mesić je, nema dvojbe, ne samo otrgnut zaboravu, nego je njegovo djelo osvjetljeno na nov način, kako to dosad nije bilo moguće.

U znanstvenom zrcalu

Pod naslovom *Matija Mesić – prvi rektor Sveučilišta u Zagrebu* objavljeno je, u izdanju zagrebačkog sveučilišta i Hrvatskog instituta za povijest u Slavonskom Brodu, petnaestak tekstova sa spomenutog znanstvenog

skupa o životu i djelu toga "samozatajnog hrvatskog povjesničara, svestranog javnog djelatnika i svećenika" (M. Orban).

U općem kontekstu društvenog, političkog i kulturnog ozračja vremena u kojem je Mesić živio i djelovao, prikazan je njegov historiografski, pedagoški i rektorski rad, te njegova nastojanja oko unapređenja školstva u Hrvatskoj. Posebno je zanimljiva tema *Matija Mesić i zavičaj* u okviru koje Stjepan Blažanović oslikava međudnos Mesić – Brod, kao i stav prema Mesiću u komunističkom režimu: "U takvim političkim prilikama nije bilo moguće javno spominjati ime Matije Mesića. Njegovo ime izbačeno je iz školskih udžbenika i priručnika. Nije ga bilo ni na popisu znamenitih osoba čije obilježnice treba obilježavati na lokalnoj razini."

Pažnju zavređuje i rad Ivana Jelića *Brod u Mesićevo vrijeme*, kao i prikaz Mesićeve korespondencije iz pera Mate Artukovića naslovljen *Pisma Matije Mesića u Arhivu obitelji Brlić*.

Izbor iz Mesićeve opusa, kao pretisak od preko 400 stranica u knjizi *Hrvati na izmaku srednjeg vijeka*, bio je svakako najprimjereniji način da se našoj javnosti ponovo približi djelo znamenitog Brođanina koji je "postavio osnove budućem znanstvenom radu u hrvatskoj povijesti" (D. Karbić). Ovu knjigu Mesićevih rasprava objavila je brodska podružnica Hrvatskog instituta za povijest, u suradnji s Ogrankom Matice hrvatske i Državnim arhivom u Slavonskom Brodu.

Mesić i prvi spomen Broda

Mesićeve rasprava *Pleme Berislavića* (JAZU, 1969.) nezaobilazno je djelo za upoznavanje najstarije prošlosti Slavonskog Broda. U toj Mesićevoj povjesnoj raspravi prikazano je rodoslovlje feudalaca Berislavića koji su vladali srednjovjekovnim Brodom. Njihova je vladavina trajala gotovo tristo godina, jer je prvi velikaš iz te obitelji, Stjepan Berislavić, gospodario Brodom sredinom XIII. stoljeća. U tome dugom razdoblju, krcatom događajima od presudnog značenja ne samo za sudbinu naselja na lijevoj obali Save nego i za sudbinu razjedinjenih hrvatskih krajeva uopće, Berislavići, potomci bosanskog bana Borića, smjenjivali su se na vlasti s koljena na koljeno, sve do dolaska Turaka.

Sastavljajući mozaik srednjovjekovne brodske velikaške obitelji (s posjedima u selu Grabarju, pa im otud i pridjevak Grabarski), Matija Mesić je, na tragu srednjovjekovnih isprava u kojima se spominje Brod, zabilježio 1450. godinu kao najstariji zapis o Brodu. Naime, Mesić uopće ne spominje 1244. godinu, tj. u njegovoj povjesnoj raspravi nema ni riječi o povelji

ugarsko-hrvatskoga kralja Bele IV. koja se danas smatra ključnim dokumentom glede prvog spomena Broda. Znači li to da Matija Mesić za Belinu povelju nije znao? Ili, pak, Matija Mesić nije smatrao da se ime *Braida* može poistovjetiti s imenom Brod, pa stoga Belinu povelju prešućuje?

U prilog mišljenu da Mesić nije poznao poveljno pismo kralja Bele IV. stoji da je transkript Beline povelje istražen i objelodanjen gotovo četiri desetljeća nakon objave Mesićeve djela *Pleme Berislavića*, a tri desetljeća nakon Mesićeve smrti. Diplomatski zbornik (*Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*) obznanio je Belinu povelju, u latinskom originalu, 1906.

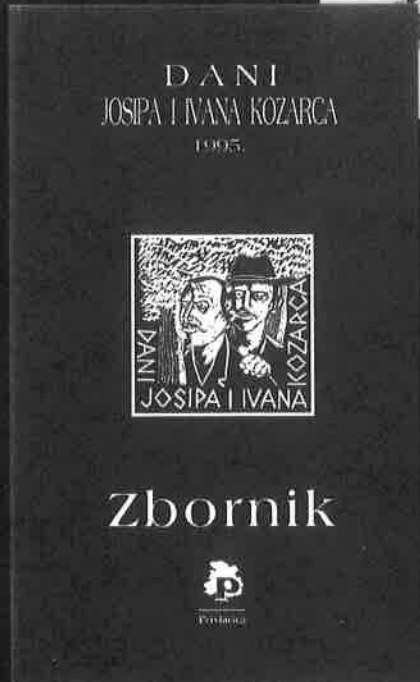
Ili, ako to ne stoji, ako je Mesić Belinu povelju poznao, možemo li se pomiriti sa zaključkom da znanstvenik Matija Mesić, koji je "u uporabi povijesnih izvora sdušan bio" (F. Rački) i koji je "u svom historiografskom radu pokazao sve odlike rođenoga povjesničara" (J. Bratulić), nije u povelji Bele IV. otkrio ono što je otkriveno u naše vrijeme: da je ta povelja prvi poznati spomen Broda u povijesnim dokumentima?

ČASOPISI, ZBORNICI, MONOGRAFIJE
ČUVARI SU ZAVIČAJNIH VRIJEDNOSTI

ZAVIČAJ

BROJ 34. Godišnjak. Čitavica, poljoprivredna i kulturna znanstvena ustanova Slavonije, Šibenici i Štrigom. God. 1. - Šibenici, ZAV, broj 1.

ZATOČENIK IZ ČARDAKA

Kada je Joza Ivakić, pripovjedač i pisac pučkih drama, svojedobno pisao o Josipu Kozarcu, spomenuo je u tome svom prikazu i “poznatog našeg folkloristu, pouzdanog poznavaća slavonskog seljaštva” Josipa Lovretića. Idući naraštajnim slijedom Lovretić bi – iza autora *Tene i Mrtvih kapitala* – bio drugi po redu Josip vinkovačkog književnog kruga. Drugi, jer će se ova imenjačka loza časno produžiti upravo s Ivakićem, pa Kosorom, Crepićem i Bognerom.

Dug je bio životni vijek Lovretićev (rođen 20. lipnja 1865. u Otoku, umro 27. listopada 1948. u Čardaku između Gradačca i Modriče), isprepletan zbivanjima, ali bogat radom u mnogim područjima.

Osebniji pučki pripovjedač i pjesnik, istaknuti etnograf i etnolog, proživio je djetinjstvo u Otoku i Privlaci, zatim polazio gimnaziju u Zagrebu da bi je nastavio i dovršio u Vinkovcima. Poslije bogoslovije bio je kapelan u Županji i Vrpolju, pa ravnatelj biskupijske tiskare u Đakovu i, naposljetku, župnik u Gradištu.

Odlazeći, kao umirovljenik u bosansku Posavinu, Lovretić se oprostio od javnog života i rada. I posljednju svoju pjesmu napisao je upravo tada, na rastanku sa Slavonijom. Zove se *Pjesmice moja, dalek ti put*, a objavljena je 1938. u “Hrvatskom listu” u Osijeku. Od 1931. kad mu je umrla majka, živio je u potpunoj osami, odvojen od javnog života, pa mu stoga i pripada epitet – koji je uz njegovo ime pripisao jedan od njegovih biografa – zatočenik iz Čardaka.

Josip Lovretić je cijeli svoj život posvetio izučavanju slavonskog narodnog života, njegovne duhovne i materijalne kulture.

Plod toga entuzijazma su brojni znanstveni i literarni radovi, od kojih ističemo zbirku slavonskih narodnih popijevki pod naslovom *Pjesmice za igru u kolu* (1896.). Najznačajnije mu je djelo *Otok*, koje izišlo u četiri sveska (1897. – 1902.), i po tom djelu Josip Lovretić je prvi naš autor jedne monografije o slavonskom selu.

Pjesme, crtice i članke Josipa Lovretića donosili su časopisi *Vienac*, *Prosvjeta*, *Nada*, pa *Jeka od Osijeka* i druge publikacije i listovi s početka ovoga stoljeća.

Pretisak monografije *Otok* objavila je 1990 SN “Privlačica” u svojoj biblioteci “Dukat”. “Nesuđeni akademik (odbio je to postati 1902. godine

na prijedlog Josipa Jurja Strossmayera) ostao je u narodu legenda. Njegov *Otok* također. Pretiskom toga vrijednog djela ponovno ga dajemo sudu javnosti i svima onima koji su ga uzaludno tražili po bibliotekama i antikvarijatima, a suvremenoj etnološkoj znanosti na daljnja proučavanja" – napisao je u pogovoru monografije *Otok* Martin Grgurovac, autor dosad najpotpunije bibliografije Josipa Lovretića.

A književna znanstvenica Helena Sablić-Tomić predstavila je Josipa Lovretića, u okviru biblioteke "Slavonica" (1994.) jednim od ponajboljih djela njegove pripovjedne proze pod naslovom *Marica*, izrekavši ovu tvrdnju o Lovretiću: "Živio je, radio, bilježio, slušao i prikupljao sve što je bilo iz naroda, iz slavonskog sela i za slavonskog seljaka".

Vanja Radauš, veliki poštovatelj Lovretićeva djela i tvorac njegova poprsja (postavljeno 31. rujna 1967. u Otoku, a 30. lipnja 1973. u Gradištu), ostavio je zapis: "Slavonija treba da se ponosi da je rodila čovjeka takvog formata, takve energije i poštenja ne samo ljudskog nego i naučnog".

ISTRAŽIVAČ BAŠTINE

Povjesničar starije hrvatske književnosti i istraživač naše kulturne prošlosti Tomo Matić (1874. – 1968.) ustrajno se bavio književnim fenomenom Slavonije. Zacrtavši već svojim prvim djelom (*O književnom radu Matije A. Reljkovića*, 1893.) osnovni interes i pravac svojih znanstvenih istraživanja, većinu radova posvetio je upravo zavičajnoj književnoj baštini.

Tomo Matić je polazio od načela da se povijest književnosti "ne može ispravno razumjeti bez poznavanja javnog i privatnog doba u kojemu su književnici živjeli", pa zato njegov rad ima i "posebnu važnost za upoznavanje, pored kulturnog i književnog, i društveno-političkog i ekonomsko-socijalnog života u našoj prošlosti" (J. Pupačić).

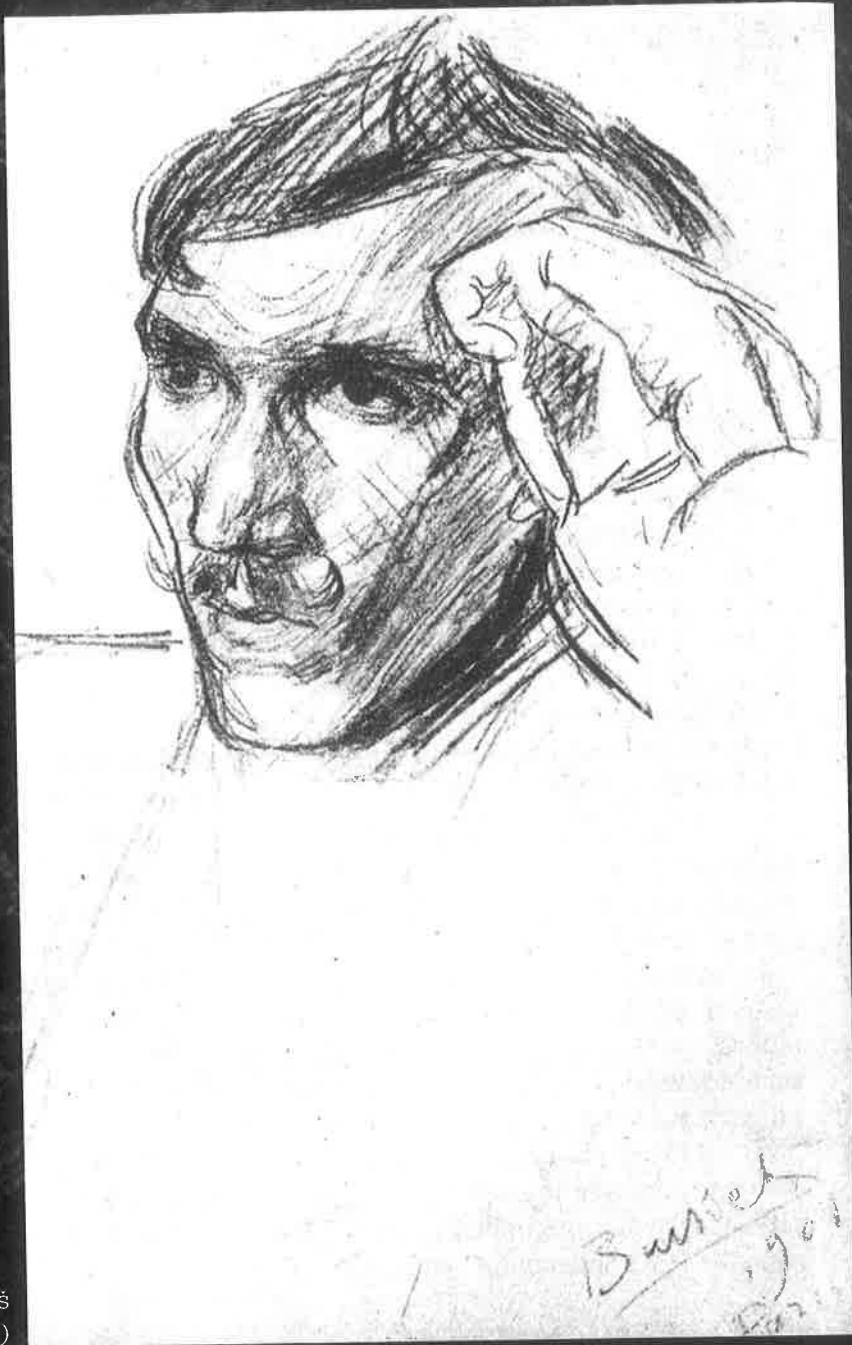
Za nas su od posebnog značenja Matićeve rasprave: *Borba protiv nepismenosti u Slavoniji u osamnaestom vijeku* (1937.), *Iz prošlosti klasičnih gimnazija u Slavoniji* (1944.), te autobiografski zapisi *Moje đačke uspomene iz požeške gimnazije* (1964.).

U književnoj povijesti izuzetnu vrijednost imaju Matićeva djela: *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije Preporoda* (1942.) i *Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj osamnaestoga vijeka* (1963.). Posebna vrijednost prvog navedenog djela proizlazi otuda što smo u njemu dobili zbirnu sliku književnih nastojanja slavonskih pisaca toga doba, kao prvo književno-povijesno djelo te vrste. Ovamo ide i Matićev rad na proučavanju i kritičkom priređivanju tekstova naših starih pisaca, među kojima i slavonskih: Reljkovića, Kanižlića, Ivanošića, Katančića i Došena.

Uz Vatroslava Jagića, prvog modernog povjesničara hrvatske književnosti i jednog od tvoraca moderne filološke znanosti, Tomo Matić je najznačajnije ime znanstvene discipline koju zovemo kroatistikom (proučavanje hrvatskog jezika i književnosti). U tom kontekstu prikazuje njegov rad i Josip Bratulić, koji smatra da će Matićevi radovi "postati poticaj, uzor i uzorak mladim istraživačima", jer: "One teoretske postavke koje je Jagić bio zacrtao ostvario je u svojim istraživanjima njegov učenik, upravo savršeno". Svoj opsežni prikaz slavonskog sela u književnosti Tomo Matić ovako završava: "No sve te oštre, katkada možebiti i preoštre riječi hrvatskih pisaca potkraj osamnaestoga vijeka o prilikama u Slavoniji, potekle su iz povrijeđenoga im osjećaja socijalne pravednosti i iz želje da slavonskom selu i uopće Slavoniji pokažu put koji vodi do kulturnoga i ekonomskoga napretka i po tome u bolju budućnost".

ANTUN GUSTAV MATOŠ: "JA SAM ŠOKAC"

Duboko vezan za zavičaj, majku Našičanku i rodni Tovarnik, veliki A.G.M. o sebi je rekao: "Moje 'građanstvo' ostade tek na površini, na odijelu, pa shvaćam jasnije no ikada da sam ostao u duši Šokac i paor".

Buisset: A. G. Matoš
(Paris, 1901.)

BENEŠIĆ I ILOK

Julije Benešić rodio se iste godine u kojoj su se rodili kipar Meštrović i književni povjesničar Kombol. Prvi ga je nadživio pet godina, dok je drugi umro dvije godine prije. Rodio se 10 godina poslije Matoša, a isto toliko prije Krležje. U vezi s tom dvojicom velikana naše književnosti zabilježiti ćemo da je Benešić bio urednik posljednje Matoševe za života objavljenije knjige (*Pečalba*, 1913.) i da je prvi u nas upozorio na Krležju kao budućeg velikog pisca (još 1917. u "Savremeniku").

Bio je, upravo tako možemo reći, most između dviju naših velikih književnih epoha – međuratne i poratne.

Poput svoga starijeg književnog rođaka Mladena Barbarića (autor *Iločkih starina*, *Povijesti crkve iločke* i *Crtica iz prošlosti Šarengrada*) Julije Benešić se najprije javlja povijesnom studijom *Nekoliko bilježaka o Iloku* (1911.), da bi tek 1922. izdao zbirku pjesama *Istrgnuti listovi* i knjigu eseja, feljtona i putopisa pod naslovom *Razgovori*. Poslije toga slijede Benešićeve knjige kritika, prijevoda, znanstvenih rasprava, a zbirka pjesama *Fili*, s reminiscencama na Drugi svjetski rat i okupaciju, objavljena je deset godina poslije njegove smrti (1967.). U rukopisu je ostavio veliki *Rječnik hrvatskog književnog jezika* sa 49.167 riječi u 191.824 citata što ih je izvadilo iz djela hrvatskih pisaca (doprot do slova S).

Za cijelog svoga života Benešić je bio sentimentalno vezan za kraj iz kojega je potekao. "Mi imamo divnu riječ – zavičaj. To je uži pojam domovine iz kojeg se razvija naš regionalizam i partikularizam, pojava koja konačno vodi natrag do nekadašnjeg pojma zadruga, porodice i doma" – napisao je u svojoj *Autobiografiji* (1943.).

Benešićev zavičaj – to je, dakako, njegov rodni Ilok. A koliko je volio Ilok, najbolje je izrekao u već spomenutoj *Autobiografiji*: "U tom sam se dakle Iloku rodio i odrastao do gimnazije. Često i prečesto prenosim se mišlju među one brežuljke, vidim ravne i zavojite drumove kojima sam se kao dijete vozio s ocem na kolima: eno čuči na suhom proplanku tekunica, ulijeće u praporastu rupu bregunica, preko Dunava se vidi dim, to u Bačkoj gori žito, a iza brda strši crveni toranj, daleko se plavi šuma na Tribljevinama. Vidio sam kasnije u životu i ljepših krajolika, no nisam naišao na miliji."

To je, nadalje, Osijek u kojemu je pjesnik i kritičar, književni urednik i lingvist Benešić proveo osam mladenačkih godina, završio gimnaziju, počeo pisati i objavljivati. Upravo ti književni počeci Benešićevi, njegov rad u gimnazijskom literarnom društvu "Javor" (kojemu je jedan od članova bio i mladi Harambašić), inspiriraju Benešića u brojnim stvaralačkim projektima. Iz tih pobuda nastaje njegova ispovijedna proza *Jedan dan u Osijeku* (1915.) i pjesma *Osijek* (1921.), koje će M. Peić nazvati "malim čudima od književne ljepote".

"Netko mi reče nedavno da je meni Poljska kompleks. Kakav kompleks? Kakav Freud i kakve podsvjesne sile? Koješta!" – kaže u jednom spisu Julije Benešić, koji je svojim prevodilačkim radom (s poljskog na hrvatski i obratno) potaknuo zbližavanje dvaju naroda, ostavši ustrajan u bogaćenju naše kulture i – do kraja zavičajan.

VEZAN ZA ZAVIČAJ, ZA MAJKU NAŠIČANKU...

Mjesto rođenja Tovarnik, selo u divnom, kićenom Srijemu, okruženo kukuruzima i bostanima. Antunu Gustavu Matošu zasmetat će kasnije što je svijet ugledao u petak, i još 13-og. Mjesec je, da i na to podsjetimo – lipanj, godina 1873. Roditelji Marija i August prenijeli su ga s dvije godine u Zagreb. Tu će se roditi Matoševa sestra i dva brata. Stanovat će u kući s bašćom zasađenom ružama i povrćem, što će predstavljati dopunu obiteljskog budžeta koji se sastojao od očeve plaće učitelja i orguljaša u crkvi sv. Marka. U djetinjstvu je naučio Gustav, Gustl kako su ga ukućani zvali, da voli zeleno – drveće, travu, kukuruze.

U susjedstvu je kavana, u kojoj se bolesti liječe rakijom, a preko puta ugledan dom bana Ivana Mažuranića, pjesnika *Smail-age Čengića*. S banovom unukom Ivanom, kasnijom slavnom dječjom spisateljicom, Gustl je istih godina, ali se ne druže, jer je on slab đak ("Bio sam poznatiji kao zagrebački fakin nego kao prilježno đaće" – zapisat će u svojoj *Autobiografiji*).

Kružila je fama da je bio ružan, da je već u djetinjstvu imao zbog fizičkog izgleda mnogo neprijatelja (fotografija Matoševa iz 1897. naprotiv dokazuje da je bio veoma dopadljiv mladić). Tvrđilo se da je prvi put štampan 1895. (ne, nego 1892. kada mu je u "Vijencu" objavljena priča *Moć savjesti*; da je u vojsci napravio veći prekršaj, bio zbog toga zatvoren i onda iz zatvora pobjegao (jedini prekršaj bio je taj što je pobjegao); da je preplivao Dunav (u knjizi *Naši ljudi i krajevi* Matoš sam veli da nije prilikom bijega iz petrovaradinske tvrđave preplivao Dunav, premda je bio dobar plivač). Tvrđilo se da je pješačio u Pariz (ne on, nego njegov brat Leon); da se u Pragu družio s braćom Tkalčićima (Matoš nikada nije bio u Pragu). Niz drugih netočnosti širilo se o Matošu.

Neke su dileme dugo bile aktualne. Tako se na zgradi Osnovne škole u Tovarniku sve doskora nalazila spomen ploča s natpisom: "Ovdje je postojala kuća u kojoj se 13. lipnja 1873. rodio znameniti hrvatski književnik, esejist i kritičar A. G. Matoš". Prema nekim novijim izvorima (npr. svjedočenje Geze Gregurinčića, kojemu je otac bio učitelj u Tovarniku u vrijeme Matoševa rođenja), Matoš je zapravo rođen u ulici koja se prije demokratskih promjena zvala Ulicom 3. krajiške brigade. Danas se zove Ulicom Ivana Burika, tovarničkog župnika ubijenog 1991. prilikom srpskog zauzimanja Matoševa rodnog sela. Matoševa bista tada je prostrijeljena i bačena u jarak iza škole.

Oko toga našeg Augusta Trećeg (prije njega bila su dvojica velikih: Šenoa i Harambašić) kružilo je mnogo panegirika i mnogo kleveta (kao i, kasnije, oko imena Tina Ujevića). Nazivali su ga genijem i šarlatanom, uspoređivali s najvećim stvaraocima i najobičnijim piskaralima. A on sam, u jednom pismu iz Pariza (1902.), rekao je o sebi ovo: "Ja sam lakrdijaš jedne daleke, siromašne princeze koja me slabo plaća. To je jedina otmjena dama koju mogu nasmijati, premda me ne vidi, ovako iz daleka, iz te velike, velike daljine". Ta dama, princeza bila je za Matoša Hrvatska, u kojoj su ga nazivali "poznatom huljom" i progonili kao vojnog dezertera i "čovjeka bez građanske časti". U Srbiji opet klevetali su ga kao frankovca i austrijskog špijuna.

Prognan, poput Byrona, Matoš je lutao inozemstvom (Beč, München, Ženeva, Pariz). Bio je, kako sam kaže u jednom autobiografskom spisu, u zatvoru kao Dostojevski, Verlaine i Wilde. Osuđen na bijedu u Parizu, pisao je da ga u sobi "grije samo cigareta, a često ni cigareta". Vrativši se u Beograd, u kojemu je živio do odlaska u inozemstvo 1898., ostaje u njemu od 1904. do 1908, postaje ondje "čelist, pa novinar, literat" i započinje svoju – za hrvatsku književnost najznačajniju djelatnost: feljtonističku, esejističku i kritičarsku.

Matoš je u izgnanstvu proveo više od 13 godina. Pomilovan 1908. napustio je definitivno Beograd i živio do smrti (17. ožujka 1914.) u Zagrebu. Izdržavši tri teške operacije grla, umro je u 41. godini, dijeleći tako sudbinu Vrazovu, Šenoinu, Kranjčeviću.

A. G. Matoš emocionalno je bio duboko vezan za zavičaj, majku (Našičanku "s lijepim imenom Marija"), svoje "pitomo i zdravo selo" Tovarnik, gdje mu nije bilo suđeno (citirajmo ga) "da orem, da idem za ovcima, da hvatam ribu u ritovima, da sviram gajde u kolu na mjesecini, da se tučem i pijam po vašarima, da ašikujem s djevojkama po bostanima i salašima, da padam od umornosti kod žetve i rađam djecu kao svoj gazda..." Pisao je (u eseju o Rousseau, 1912.): "Rodna su mjesta najbolji biografi".

O sebi je A. G. Matoš i ovo rekao (u putopisnom feljtonu *Obična šetnja*, 1913.): "... moje 'građanstvo' ostade tek na površini na odijelu, pa shvatam jasnije no ikada da sam ostao u duši Šokac i paor".

Ovaj Matošev zapis glede vlastite emotivne vezanosti za rodni kraj sam po sebi potvrđuje zavičajnog osjećanja toga pisca koji je u isti mah i nedvojbeni klasik, čvrsto ukorijenjen među najznačajnijim imenima hrvatske književnosti, i još i danas živ i utjecajan autor, čije odjeke nerijetko prepoznajemo i u književnom stvaralaštvu koje nastaje u našem vremenu.

TAJNA LJUBAV JOSIPA KOZARCA (?)

U Lipovljanima nedaleko od Novske umrla je u ratno proljeće 1941. jedna od najvećih znanica i intimnih prijateljica hrvatskog književnika Josipa Kozarca i posljednji živi lik njegova romana *Među svjetlom i tminom*. Zvala se Ana Herlitz, porijeklom Nijemica. Zna se da je fakultetsko obrazovanje stekla u Beču, te da joj je otac bio za Austro-Ugarske činovnik neke građevinske tvrtke u Ogulinu. Bila je čuvena ljepotica koja se kretala u najotmjenijim krugovima oficira i činovnika, grofova i baruna.

Tu, u tom malom selu današnje Sisačko-moslavačke županije proveo je Josip Kozarac deset godina svog službovanja (1885. – 1895.), a tu je napisao i svoja najznačajnija djela. Njegov prethodnik, kako to stoji u arhivu šumske uprave u Lipovljanima, bio je neki Zeisberger, koji je bio premješten u Jasenovac. Zeisbergera je zamijenio njegov vinkovački kolega Kozarac koji je 1879. završio u Beču šumarski studij, da bi poslije prakticanja u Vrbanji, Nijemcima, Rajiću, Jasenovcu, Novoj Gradiški, postao upravitelj šumarije u Lipovljanima.

Došavši u Lipovljane, Kozarac se smjestio u gostionici koja se zvala "Bei drei Gränzern", a dobila je ime po tome što su se tu skupljali oficiri graničarske kompanije. U kući na kat s drvenim stupovima, starijoj od stotinu godina, stanovala je u vrijeme Kozarčeva dolaska i Ana Herlitz, prijateljica prve vlasnice te gostionice Antonije Šporer. Njena rezidencija nalazila se na katu točno nasuprot Kozarčeve sobe, tako da poznanstvo između "frajle Ane" i mladog šumara potječe već iz prvih dana njegova boravka u tom "zabitom seocu bez pošte i brzobjava".

Osvrćući se na to razdoblje svoga života, Josip Kozarac je u *Autobiografiji* (1900.) između ostalog napisao: "Daleko od svjetske vreve, provodio sam dane među knjigama i šumama. Sve što mi je negda mladalačko srce željkovalo, sve mi se to po naravi šumarske službe samo po sebi nadavalo". Ove i druge navode iz Kozarčeva autobiografskog teksta potvrdila je i Ana Herlitz u razgovoru s novinarom Branimirom Rukavinom. Šteta što je ovaj intervju malo poznat javnosti. Za nj se ne zna već zbog toga što ga je objavio samo zagrebački dnevni list "Novosti", i to u onim sudbonosnim danima ratnog vrtloga uoči okupacije zemlje (23. ožujka 1941.).

Devedesetogodišnja starica, koju je Kozarac svojedobno zvao "Bijelom frajлом", ispričala je zagrebačkom publicistu, neposredno prije smrti, niz zanimljivih detalja iz intimnog života velikog pisca. Po njenom pri-

čanju, između ostalog, Kozarac je u lov uvijek išao lagano obučen, napola gol, najčešće je nosio tamno odijelo i šumarski klobuk s perjanicom, nije podnosio krčme i dim, a najviše je uživao u tome da u šumi sluša ptice i promatra biljke i životinje. Svoja je djela pisao obično uvečer i radio do kasno u noć, volio je veliku čistoću, a u jelu je bio gurman, jeo je slatko i mnogo, te se tužio na male porcije.

“On mi je dao najveći kompliment o mojoj ljepoti”, rekla je frajla Ana, a govoreći o sobici u kojoj je Kozarac stanovao, izjavila je: “Tu je napisao svoj roman *Među svjetlom i tminom*. Kad mu je štampan, dao je meni prvoj jedan primjerak na kritiku”.

Po iskazu Ane Herlitz, Kozarac je u liku Malvine u romanu *Među svjetlom i tminom* prikazao gostioničarku Mariju Šporer. Ali, ne samo Malvina, nego i drugi likovi tog romana uzeti su iz stvarnosti, iz lipovljanske sredine. Seoski trgovac Crkvenac pojavio se u romanu pod imenom Tkalčevića, liječnik Pollizer kao Vencel Otokar Drapal, župnik Tadić kao načelnik Jakov Klarić, a i niz drugih osoba vjerno je prikazao pod različitim imenima, što je izazvalo veliku buru u Lipovljanima nakon izlaska romana iz štampe.

“Tangirana lipovljanska ‘inteligencija’ bila je ogorčena i svi su se ljutili na Kozarca. Gospođa Šporer bila je bijesna!”

Tako svjedoči Ana Herlitz, negirajući istovremeno mišljenje da je Kozarac i nju stavio u neko svoje djelo: “Mislim da nije. Ne, nije. Oh, taj bi dobio svoje... Postoji doduše mišljenje da me je stavio pod imenom Tereza u romanu *Među svjetlom i tminom*, ali to nije istina, jer to se ne slaže s mojim temperamentom, veselim i živahnim, dok je Tereza više povučena, zatvorena. Kozarac je to i sam porekao i odao mi da je za tu ličnost uzeo kćer poznatog šumara iz okolice”.

Ovdje “Bijela frajla”, naravno, nije u pravu, jer se pouzdano zna da je Kozarac upravo nju ocrtao u liku Tereze iz Žabarskog Boka (tako pisac naziva Lipovljane u romanu).

I o Kozarčevim djelima Ana Herlitz izrekla je svoj sud:

“Ne mogu zatajiti pri tome svoje oduševljenje. Uz to sam ih i proživjela, gotovo kao i sam Kozarac. Sva su mu djela dobra, ali meni osobno ne sviđa se *Tena*. Objektivno sudeći, to je djelo dobro, ali nije za moj ukus”.

A evo što “Bijela frajla” misli o *Mrtvim kapitalima*:

“Koncizno djelo i korisno za narod, upravo ekonomski stručno, ali tu se naš ‘fešter’ udaljio od one čisto umjetničke forme. Protiv tendencioznosti nemam ništa, ali suviše stručno, suviše naučno...”

Tako najveća prijateljica Kozarčeva o njegovu djelu. O samom piscu rekla je i ovo:

“U društvu je obično bio dobar satiričar. Sjećam se njegovih velikih smeđih očiju, bijelih zubi i podužih brkova. Prije nego takne svoju satiričnu žicu, obično bi se tiho, prikrajcima usana, ljubežljivo nasmiješio, oči su mu se zakrijesile čudnim sjajem i onda bi rekao nešto tiho i blago, jer glas mu je bio blag i govorio je tiho...”

“Uživao je u prirodi, u lovu, u šumi”, pričala je frajla Ana, “Priroda, polja, a još više šuma bila mu je i kino i kazalište i plesna dvorana. Još u Beču, kad mu je bilo devetnaest godina, obolio je na plućima, i zato je volio najčešće boraviti napolju. U sobi je uvijek imao širom otvoren prozor, pa i zimi, tako da bi mu čak i na pisači stol napadao snijeg...”

A jesu li odnosi između “Bijele frajle” i Josipa Kozarca bili zaista samo prijateljski ili je mladi šumarski inženjer i poštovalac ljepote osjećao i nešto više za ovu inteligentnu ženu, odgojenu u mondenim krugovima carskoga Beča?

Tu je tajnu veliki pisac odnio sa sobom u grob.

U Lipovljanima je umrla „Bijela Frajla“ PRIJATELJICA JOSIPA KOZARCA I JEDAN OD ŽENSKIH LIKOVA U NJEGOVIM ROMANIMA „BIJELA FRAJLA“ O INTIMNOM ŽIVOTU VELIKOGA PISCA

Prva i druga slika su Lipovljanima...
Lipovljanima, prvi put, da su...
Lipovljanima, prvi put, da su...
Lipovljanima, prvi put, da su...

Josip Kozarc

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

U ovom je romanu...
U ovom je romanu...
U ovom je romanu...

ISO VELIKANOVIĆ I VINKOVAČKA KAZALIŠNA TRADICIJA

“Ah, iz Osijeka! Pa i ja sam, da prostite, na četvrtinu Eseker!”

Tim je riječima započeo Iso Velikanović jednu od svojih autobiografskih koserija, datiranu 7. travnja 1939. U tome tekstu što ga objavljuje “Hrvatski list” u Osijeku o 70. obljetnici piščeva života i 50. obljetnici njegova književnog i novinarskog rada (rođen 1869., a književno se oglasio 1889.) on ovako objašnjava svoju esekersku vezu: “U početku je bilo šest Lucićevih kćeri. Lucićeva je kuća bila u Kapucinskoj ulici (...) Od najstarije Lucićeve kćeri, udate za Bartolovića, potječu Bartolovići u Osijeku i Jurjevići u Valpovu, a od pete Lucićeve kćeri Ane, udate Velikanović, potječem ja”.

Poliglot i pisac, jedan iz Matoševa slavonsko-srijemskog “humornog kvarteta” (uz Janka Jurkovića, Iliju Okrugića i Vilima Korajca), Iso Velikanović tim je tekstom dovršavao ustvari svoj duhovni autoportret.

Uz ime Ise Velikanovića vezani su počeci vinkovačke kazališne tradicije. Njegove *Prose* izvelo je Diletantsko kazalište u Vinkovcima kao svoju prvu predstavu 8. prosinca 1917.

“Sve što je pisao tako je vedro i veselo, kao da mu se nebo nije nikad naoblačilo” – zabilježio je Julije Benešić. A Ivan Goran Kovačić ocrtao je Velikanovića ovako: “Živio je u siromaštvu kao bogataš, i kao bogataš umro je u siromaštvu”.

Prijeoklom iz Bosne, rodom Šidanin, dalji potomak Brođanina Ivana Velikanovića, pisca prvih crkvenih drama u Slavoniji, Isidor-Iso Velikanović, proveo je mladost u Vinkovcima, studirao u Beču, živio u Sremskoj Mitrovici, pa u Zagrebu, gdje je obnašao dužnost tajnika Matice hrvatske i gdje je 1940. umro. Djelujući kao publicist i pisac slobodne profesije, zadužio je hrvatsku književnost raznolikim opusom.

Pisao je humoreske, komedije, pjesme i feljtone, uređivao zabavnosatiirički list “Knut”, prevodio s nekoliko stranih jezika. Osim toga, izradio je (s Vukovarcem Nikolom Andrićem, 1938.) terminološki rječnik *Šta je šta*, prvi te vrste u nas.

U svom književnom djelu, napose u *Srijemskim pričama*, ostao je Iso Velikanović vjeran zavičajnom podneblju i zanimljiv je prvenstveno kao promicatelj književnoga fenomena koji nazivamo regionalizmom. Sam će

napisati: "U Zagrebu sam gotovo 25 godina, ali, priznajem, mnogo me hvata nostalgija za zavičajem".

Vinkovci su među onim mjestima koja Velikanović najčešće spominje. U jednoj autobiografskoj koseriji on se pita: "Ja sam Šidanin?" I odmah kratko odgovara: "Dabome", da bi potom naglasio svoju vezu s Vinkovcima "gdje sam bio na našoj staroj šokačkoj gimnaziji – i ja, i otac, i djed".

Velikanovićeve *Prosce* (uz Milerov *Začarani ormar* i glazbeni program pod naslovom *Srijemski zvuci*) izveo je vinkovački amaterski kazališni ansambl tri godine nakon što je ovo djelo tiskano u Zagrebu.

Jubilej tog događaja koji označava početke organizirane kazališne djelatnosti u Vinkovcima, obilježen je 2007. godine obnovljenim *Proscima* i *Začaranim ormarom*, točno na dan njihove praizvedbe prije devedeset godina.

ZAŠTO JE JOZA IVAKIĆ NAJŠOKAČKIJI PISAC?

Bez Joze Ivakića (1879. – 1932.) hrvatska dramska književnost bila bi nepotpuna: on je njezin najviši domet u žanru pučkog teatra.

Rođeni Vinkovčanin, gimnazijski profesor, urednik književnih časopisa "Omladina" i "Savremenik", kazališni redatelj i dramaturg u Osijeku i Zagrebu, rođen je dva mjeseca poslije Josipa Kosora, četiri godine poslije Živka Bertića i deset godina poslije Ise Velikanovića, a šest godina prije svog pobratima Ivana Kozarca. Tim podatkom istaknuti je naraštajnu vezu između ovih pisaca koji će, svaki na svoj način, utirati put šokaštvu u hrvatskoj književnosti.

Joza Ivakić pisao je pripovijetke, romane, humoreske, kazališne kritike, studije, feljtone, koserije. Za cjelokupni Ivakićev opus možemo reći da je slika, kako reče Bogner, "Šokadije, s prijestolnicom u Vinkovcima".

Još dok je uređivao "Svjetlost", prvi izvanstranački list u Vinkovcima, Joza Ivakić je izdao knjigu pripovijedaka *Iz našeg sokaka* (1905.), dok su mu knjige *Selo i varoš* i *Knjiga od žena i od ljubavi* bile spremne za tisak. Te knjige izaći će 1912. odnosno 1914. A samo godinu dana poslije naći će se na "daskama koje život znače" njegova komedija *Pouzdan sastanak*.

Praizvedba *Pouzdanog sastanka* Joze Ivakića bila je 1915. u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku, i to je bilo prvo uprizoreno Ivakićevo djelo. U Zagrebu su Ivakićeve drame izvedene ovim redom: 1918. *Inoče*, 1924. *Majstorica Ruža*, 1931. *Vrzino kolo*.

Inoče, najefektnije Ivakićevo scensko djelo, izvedeno je prvi put u Osijeku 1922. a u Vinkovcima 1928. Vinkovačka je predstava značajnija, a odmah ćemo čuti i zašto.

Prvo, da se otkloni svaka dvojba glede toga Ivakićeva djela, treba reći da je njegov pravi naziv *Inoče*, a ne *Inoča*. Ali – na svojim praizvedbama, u Zagrebu, pa i u Vinkovcima, djelo se izvodi upravo pod tim (pogrešnim) nazivom *Inoča*.

Dopadljiv pučki komad s folklorom i slavonskim narodnim popijevkama uz tambure, a istovremeno snažna psihološka obiteljska drama sa zanimljivom temom (o ženi koja se preudaje misleći da joj je muž poginuo u ratu, i o mužu koji se ipak vraća iz rata pa iz prkosa i inata želi uzeti drugu ženu, inoću, jer ne može preboljeti ženinu nevjeru) svoju vinkovačku

praiizvedbu doživljava 16. travnja 1928. Ona se, ponavljam, izvodi pod naslovom *Inoča*.

Organizator ovog zagrebačkog gostovanja bio je Slavko Janković (1897. – 1971.), tada sudac u Vinkovcima, danas najviše poznat po *Šokačkim pismicama*. Ali, nisu samo *Šokačke pismice* (objelodanjena tri sveska: 1967., 1970. i 1974.) ono po čemu je Slavko Janković zadužio Vinkovce i našu kulturu. Službujući dugi niz godina u Vinkovcima kao sudac (od 1917.), bio je pokretač i organizator cjelokupnog ondašnjeg kulturnog i društvenog života. O svemu što se događalo na planu kulture u Vinkovcima do početka Drugog svjetskog rata ostavio je svoje zapise sa sačuvanom građom iz tog vremena (plakati, programi, pozivnice, ulomci iz zapisnika HPD "Reljković", Hrvatske čitaonice i dr.). Sv u tu građu s oko 350 različitih dokumenata (u prijepisu) ostavio je prije smrti piscu ovih redaka.

Zborovođa HPD "Reljković", kazališni djelatnik, sakupljač narodnog blaga, znan i kao tekstopisac i skladatelj (npr. *Svatovac*), Janković je ostavio zapise u kojima, glede premijere *Inoča* u Vinkovcima, svjedoči: "Joza nam je ponudio predstavu *Inoče* zagrebačke Državne glumačke škole. Naravno da smo prihvatili. Molio je da pjevače i igrače dade *Reljković*. Naravno da smo i na to pristali, pa je Joza jedne nedjelje došao u Vinkovce, a ja sam sazvaao članove, pa je rastumačio o čemu se radi i počeo s njima vježbati scenske pjevačke prizore. Ljudi su se oduševili i stvar je bila uređena. Joza mi je marljivo pisao i slao materijal".

Zatim Janković opisuje ono najzanimljivije: "Ja sam dao štampati plakate. Naslov je bio: *INOČA*. Pitao sam Jozu, zar nije *INOČE*? A on veli da oni kajkani (misli se na kajkavce, op. V. R.) u Zagrebu uopće ne znaju što su to inoče, pa misle da je to prvi padež jednine i sklanjaju: inoče, inočeta kao tele, teleta. Zato je promijenio u *INOČA*. Tako je bilo na zagrebačkom plakatu, tako smo preštampali".

Zanimljiv je i ovaj dio Jankovićeva zapisa: "Štimung za tu predstavu je bio tako sjajan da karata nije bilo dosta. Nikada do tada nije ta velika dvorana (radi se o dvorani Hrvatskog doma, op. V. R.) bila tako puna. Prije početka predstave nije bilo nijedne karte, no ljudi su još uvijek stizali. Nisam imao karata, pa sam morao izdavati potvrdne blokove."

Poslije predstave, prema Jankovićevu svjedočenju, bilo je ovako: "Netko je govorio, ne znam u čije ime, Jozi pred zastorom. A onda sam došao ja u šokačkom ruvu s buketom poljskog cvijeća i pozdravio Jozu jednostavno ovako: 'Najglavnijem i najslavnijem živom Šokcu Jozi Ivakiću ovo malo cviča sa šokačkih livada!' Urnebesni pljesak, a Joza me zagrlilo jako tronut, pa skinuo očale i briše suze u svojoj Šokadiji."

Tako, eto, opisuje Slavko Janković prvu predstavu *Inoča* Joze Ivakića u Vinkovcima.

S očitom namjerom da svojim djelima da izvorni, lokalni govorni kolorit, Joza Ivakić je "dopuštao" da njegovi likovi govore onako kako govore živi ljudi iz njegove varoši, njegova sokaka, okolnih sela, i možda mu ponajviše zbog toga pripada epitet najšokačkijeg pisca.

SUVREMENA PROZA POVIJESNOG SENZIBILITETA

Značajni naslovi što su ih u novije vrijeme objavili slavonski autori šokačke inspiracije romani su sa sociološko-antropološkom i etničkom freskom ovih prostora.

Stanko
Andrić
Simurg

Zvonik Eve Šimunove

adam rajzi

VLADO
ANDRILOVIĆ

VELIKI
HRAST

Franjo Plavčić
GOSPOD
NAS JEDINI NIJE
ZABORAVIO

KRONIČAR PROHUJALOG VREMENA

Razdoblje poslije Joze Ivakića, jednog od najdosljednijih promicatelja šokaštva u hrvatskoj književnosti (umro 1932.) obilježeno je na slavonskoj književnoj sceni nedostatkom izrazitijih pripovjedača. U tom vakuumu, gotovo iznenada, pojavio se Ivo Balentović (1913. – 2001.). Već njegova prva knjiga *Život za opanke* (1936.) najavila je pisca spremnog za veće književne pothvate. Tih deset kratkih priča, ozračeni patrijahalnošću i domoljubljem, naznačilo je ono čime će se njihov autor prvenstveno baviti u svojim spisateljskim tvorbama, a na što je ukazao i Ante Oršanić: “U njoj, tj. u knjizi *Život za opanke* kroz sve priče promiču bijeda i nevolja, stradanja i patnje, boli i žalosti suvremenog sela jednoga najbogatijeg kraja Hrvatske. Dakle, zbiljski i nažalost istinski život Hrvata-seljaka toga najbogatijeg kraja naše domovine”.

Svoje pripovjedačke sposobnosti, koje s pravom možemo danas svrstati u više dosege suvremene hrvatske proze, potvrdit će Balentović i svojom drugom knjigom kratkih priča *Polomljene grane* (1942.), u kojoj, prema riječima Frana Alfrevića, “opisuje male ljude, siromahe, skitnice i prosjake, kao svoj svijet, koji on izvrsno poznaje i voli”. A nakon *Golih priča*, objavljenih 1973. (prije toga u Balentovićev opus ulaze: *Balkanske priče*, 1956., *Ljubav, smijeh i suze*, 1959., *Među šumama i vodama*, 1962. i *Dječak i limena truba*, 1969.), o likovima njegove proze izreći će dr. C. Rotem ovu misao: “Svi žive na rubu društva, svakog društva, pa zato i na rubu historije, ili izvan vremena. Ali ostaju živi i nezaboravni jer su prikazani iznutra”.

Balentović nije podlegao nikakvim konjukturim ili pomodnim literarnim trendovima. Ostao je vjeran svom shvaćanju primarne zadaće pisca u vremenu i prostoru. “Važno je, mislim, da njegovo djelo nosi jasne oznake čovjekoljubivosti, tj. izrazite težnje da u čovjeku pobuđuje smisao za ljepotu i plemenitost, te nepobitne oznake razložnosti i smisla opstojanja na putu koji nam je određen” – napisao je, poodavno, u jednom svom autobiografskom tekstu.

Poslije Drugog svjetskog rata kao osviješten Hrvat Ivo je Balentović višegodišnji zatočenik komunističkih zatvora, što je bilo razlogom da se tek potkraj 50-ih godina počinje ponovno javljati u književnosti, tiskajući svoja djela u vlastitoj nakladi.

Početak 80-ih dvije knjige Balentovićeve proze izlaze u izdanju vinkovačkog Ogranka Društva književnika Hrvatske: *Sreća je nešto drugo* (1981.) i *Kronika mrtvog doma* (1983.). Nakon demokratskih promjena slijede djela pod zaštitnim znakom Slavonske naklade "Privlačica" u Vinkovcima: *Osmijeh zlatne doline* (1996.), *Slom Ivana Mekog* (1997.) i *Ničiji čovjek* (1998.). Spomenuti romani nose sve oznake Balentovićeve ranije proze, a to su "iskonski lirizam i kratka dinamična rečenična struktura koja odaje početni, ali i trajni nemir njegova proznog oblikovanja" (M. Vaupotić).

I u svojim pričama, i u svojim romanima ili dužim pripovijestima (kako ih sam naziva) Ivo je Balentović dosegao zamjetljivu razinu. Fabula djela njemu je samo jezgro oko kojega gradi širu priču o ljudima i karakterima, o pojedinačnom i općem, o moralnom i nemoralnom. Pored lakoće kazivanja što se, podvlačim, naročito očituje u građenju likova i slikanju karaktera, Balentović je posebice zanimljiv po opisima muško-ženskih odnosa u seoskoj sredini. Primjerice, u okviru svoga romana *Osmijeh zlatne doline* Balentović je smjestio i jednu ljubavnu priču, čiji su protagonisti seoski mještani Toma, Stanko, Irena, Stanka, a podalje od te složene, seoski grube i prevrtljive životne priče (ali ne i izvan nje) defiliraju i drugi likovi, opisom kojih se Balentović iskazuje i kao vrstan znalac psihologije ljudi slavonskog šokačkog sela. Prateći sve mijene toga sela Balentović izuzetnom promatračkom suptilnošću zapaža i onu s ruba tragikomičnog: nastojanje seljaka da, kako-tako, budu građanima slični. Pisac, naravno, ne propušta pritom da ukaže na smiješno-tužnu stranu takve neprirodne "emancipacije" i "urbanizacije". Stoga je ova njegova proza višeslojno zanimljiv i dragocjen prilog suvremenoj poetici ruralnog.

Prateći Balentovićev prozni razvoj, u više od dvadesetak njegovih djela različitih žanrova (pisao novele, kratke priče, romane, putopise, dramske tekstove, eseje i novinsku publicistiku, što znači da se može reći kako je kao pisac bio svestran), prateći dakle njegov spisateljski put, prepoznat ćemo u svemu tome Balentovićev sudbinski leitmotiv, koji karakterizira i njegov život i njegovo djelo, a to je Slavonija. Ali – ne suvremena Slavonija, Slavonija njegova (i našeg) vremena, nego ona Slavonija koje više nema.

Nalazeći se u svom omiljenom literarnom ambijentu, u slavonskom selu, točnije: u slavonskoj Posavini, ili, još određenije: u županijskom kraju, Ivo Balentović je napisao svoje najbolje knjige.

ŽALOST RADI ŠOKADIJE

Vladimir Kovačić je, pored Dobriše Cesarića i Dragutina Tadijanovića, nesumnjivo najznačajniji međuratni hrvatski pjesnik iz Slavonije.

Zanimljive su životne sudbine ovih naših pjesnika: Dobriša Cesarić otišao je iz života ne dočekavši osamdesetu godinu, Dragutin Tadijanović preminuo je četiri mjeseca prije svoga 102. rođendana, a Vladimir Kovačić oprostio se od života jedva prešavši pedesetu (1907. – 1959.). Nije doživio ni izlazak svoje zbirke *Jantar na suncu* (pokošen je smrću 22. kolovoza, a zbirka je izišla iz tiska 30. prosinca).

U Vinkovcima, svome rodnom gradu, završio je Vladimir Kovačić 1925. godine gimnaziju u vrijeme kada su na istoj školi bili učenici Vanja Radauš i dr. Josip Bogner. Rano se opredijelivši za književnost, već kao srednjoškolac ušao je u poznate književne časopise. Prvu pjesmu pod naslovom *Skepsa* objavio je 1923. u omladinskom časopisu "Mladost", 1931. izdao je (s Tadijanovićem, Olinkom Delorkom, Marijanom Matijaševićem, Ivom Frolom i Brankom Perovićem) *Liriku šestorice*, a 1938. objelodanio svoju prvu samostalnu zbirku *Otrovano proljeće*. Drugu samostalnu zbirku *Ceste i jablani* objavio je 1952. *Jantar na suncu*, dakle, treća Kovačićeva samostalna knjiga bila je njegov labuđi pjev.

Svjestan potrošivosti modnih strujanja, Vladimir Kovačić zadržava samo osnovne postupke prakse koju Dubravko Jelčić naziva "vlastitom modifikacijom tradicionalne poetske tehnike". Osnovne značajke takvoga postupka važe za integralno Kovačićevo pjesništvo, a napose za ciklus *Šokačke varijacije*, u kojima je Kovačić pokušao – prema vlastitom iskazu – "dati varijacije na temu dvaju narodnih stihova i tako izraziti situaciju slavonskog šokačkog sela između dva rata, povezujući muzikom stiha etnografske elemente s tadašnjom socijalnom stvarnošću". Kovačić je sam dao i obrazloženje tome svom nastojanju: "Poezija mora biti vezana uz zemlju i narod. To je bitno".

Poezija Vladimira Kovačića nije nikada odustala od rodnog podneblja, te je prepoznatljiva i kad nastoji biti hermetična. Tako je Vladimir Kovačić uspio nadvisiti i mnoge koji se danas smatraju veličinama, a njegove *Šokačke varijacije* jedan su od najrječitijih i najznakovitijih zavičajnih poetskih pothvata koje je Slavonija iznjedrila u XX. stoljeću.

Posebnu ljubav gajio je Vladimir Kovačić naspram Joze Ivakića. U povodu druge godišnjice Ivakićeve smrti napisao je imaginarni (zamišljeni)

susret s ovim piscem. Tu je zabilježio i ovu Ivakićevu *izjavu* o rodnom gradu: "Kad dođem u Vinkovce, obilazim stare putove kao i nekada dok sam bio živ. Prvo idem na groblje. Tamo se susretnem sa starim Reljkovićem, pa sa Kozarcima. Oni su uvijek tamo. Ostali su i poslije smrti: ne miču se iz Vinkovaca. Žalosni smo radi Šokadije. Da još jedanput živimo, Josip Kozarac bi još jedanput pisao *Mrtve kapitale*, Iva još jedanput *Đuku Begovića*, a ja još jedanput *Selo i varoš* – ništa se nije promijenilo. Kao da nismo ni pisali i kao da nismo utuvljivali našem čovjeku u glavu tko je i što je".

Pisao je to Vladimir Kovačić 1934. A pisao je tako jer je i sam bio duboko zavičajan.

Vladimir Kovačić, međutim, išao je putem koji se sasvim razlikovao od Ivakićeva. Strmijim putem, sklonom padu ili, bolje, padovima. Takav je bio: sjetan, bolećivo osjećajan, samotan, naime upravo takav kakve su i njegove pjesme i njegov život. Možda otuda i ta Kovačićeva sklonost boemi, ponekad prepunoj čaši vina, izgubljenim, probdjevenim noćima.

U vremenu kada razgrađivanje forme pa i žanra nije nikakva inovacija, intimistička poezija Vladimira Kovačića svojim ispovjednim tonom, otvorenošću i iskrenošću nenametljivo potvrđuje čvrstu povezanost sa zavičajem, pa Katica Čorkalo Jemrić dobro i točno primjećuje: "Jer nitko, pa ni pjesnik, ne može pobjeći od svoje sudbine. A Vladina je sudbina ova naša ravna zemlja, šokačka Slavonija".

LJUDSKA OČITOVANJA KAO NADAHNUĆE

Slično Vladimiru Kovačiću koji nije dočekaao da vidi svoju zbirku *Jantar na suncu* (jer ga je bolest slomila nekoliko mjeseci prije njezina izlaska), ni Đuro Šnajder nije doživio izlazak svoje zbirke *Sam sa zemljom*. Umro je nepunih pet mjeseci prije svoga 74. rođendana.

Nakon djetinjstva u Nuštru, Đuro Šnajder (1919. – 1993.) polazi gimnaziju u Vinkovcima, prijateljuje sa Slavkom Mađerom, Franjom Žanićem i Antunom Martinovskim-Babom. S dolaskom rata taj se pjesnički kvartet raspada. Martinovskom je život tragično završen 1942., dok Mađer i Žanić, slomljeni bolešću, umiru u drugoj poslijeratnoj godini.

Kao student Đuro Šnajder sudjeluje u prosinačkim demonstracijama 1939. u Beogradu, i tako nastaje ciklus njegovih stihova *U zamci*, s tematikom socijalnog bunta i osude stvarnosti u kojoj "agenti razapinju zamke" i "fijuču žandarski meci".

Stjecajem okolnosti bio je borac u jednom sovjetsko-poljskom partizanskom odredu, potkraj 1944. ranjen je i zarobljen, svršetak rata dočekaao je u Čehoslovačkoj. Živio je u Zagrebu, gdje je i umro.

Svoju prvu zbirku *Znoj za čelik* objavio je Đuro Šnajder 1950. inspiriran ratnim temama i izgradnjom zemlje. Slijede zatim knjige: *Bijele zjene* (1956.), *Ljubavnici u tuđim očima* (1958.) i *Poznanstva* (1960.). Ta se lirika kreće od zavičajnih motiva do ljubavne intime i do satiričkih meditacija o čovjeku i životu.

Mnogi Šnajderovi pjesnički motivi imaju svoje porijeklo u doživljajima iz Slavonije i ugrađuju se u njegovu poeziju, koja je – prema opažanju Šime Vučetića – "na svoj način bremenita realnošću vanjskog svijeta i trag jednog teškog životnog puta, pa joj je izraz pun, zbijen i sređen".

Pjesnik "ljudskih očitovanja u različitim situacijama", kako će za Šnajdera reći Cvjetko Milanja, priređivač izbora iz njegova djela u biblioteci "Pet stoljeća hrvatske književnosti" (knjiga br. 145, XI. kolo, 1977.), bavio se i književnom kritikom. Objavio je niz članaka i rasprava o suvremenoj književnosti, a književnu je povijest zadužio knjigom *Uvod u najnoviju hrvatsku prozu* (1971.).

Izbor M. S. Mađera u biblioteci "Slavonica" (knj. br. 42, IX. kolo 1994.), kreće se isključivo unutar Šnajderova pjesničkog opusa. "Najviše su me dojmile – reći će Mađer – njegove pjesme iz rane mladosti, jer su mirisale po zavičaju, po Vinkovcima, po nuštarskim poljima".

MAĐER I MAĐER

Kao što se tijekom mnogih godina Vinkovčani diče M. A. Reljkovićem, rodonačelnikom hrvatske književnosti u Slavoniji, tako se danas mogu s pravom ponositi M. S. Maderom, himnikom Panonije.

Pjesni iz Slavonije

Uz sunce i vjetrove Slavonije,
stari su ti polja i ravnice...
Sivka i zelen - gradove Slavonije,
kao i vjetrove i sunce i vjetrove.

Pjesni iz Slavonije i Slavonije,
vreme su to kao i vjetrove...
Kao i vjetrove kao i vjetrove...
vreme vjetrove i vjetrove i vjetrove.

Uz sunce i vjetrove Slavonije,
stari su ti polja i ravnice...
Sivka i zelen - gradove Slavonije,
kao i vjetrove i sunce i vjetrove!

Pjesni iz Slavonije i Slavonije,
vreme su to kao i vjetrove...
Kao i vjetrove kao i vjetrove...
vreme vjetrove i vjetrove i vjetrove.

E. V. Mader, jesen 1967.

M. S. Mader

KLASIK PUČKOG STIHA

Osnovna značajka hrvatskih narodnih pjesnika iz Slavonije jest osjećaj čvrste povezanosti sa svojim krajem. Ta zavičajna odrednica dolazi do izražaja već u djelima začetnika pučke pisane riječi u Slavoniji: Mate Mandića, Pavla Varnice, Grge Matinca i Antuna Jovanovca, te onih koji iza njih slijede (Ilija Dretvić, Antun Garvanović, Ivan Jemrić, Vladimir Rešković i dr.). A ta neposredna i živa veza s rodnim krajem – tako bogatim narodne poezije i narodnoga melosa – razlogom je što i Đuka Galović ispisuje svoje pjesme u narječju, odnosno govoru svoga kraja.

Rođen 1924. u Županji, a od 1946. godine s prebivalištem u Drenovcima, gdje je nerazdvojno srastao sa selom i zemljom, Đuka Galović se ambijentom koji ga nadahnjuje izravno nadovezuje na stvaralaštvo svojih prethodnika. Ali, uza sve podudarnosti s prethodnicima ili suvremenicima, Đuka je Galović izvoran i samosvojan po slojevitosti svoga izraza, dojmljiv po interpretaciji zavičajnih tema i motiva.

Rijetko ustrajan i vitalan, Đuka Galović je prisutan u našoj pučkoj književnoj suvremenosti već više od pola stoljeća. Svoju najpoznatiju i u svakom slučaju najčuvaniju pjesmu *Slavonci smo i Hrvati pravi* napisao je još za vrijeme Drugog svjetskog rata, a danas ovaj klasik pučkog stiha ima iza sebe preko 150 pjesama od kojih su mnoge uglazbljene i izvođene kako na smotrama izvornog folklora (Vinkovci, Županja, Đakovo i drugdje), tako i u raznim programima kulturno-umjetničkih društava, te u radioemisijama i na televiziji.

Osim pjesme *Slavonci smo...* koja je prvi put izvedena na Vinkovačkim jesenima 1971., među najpoznatijim Galovićevim pjesmama ističe se pjesma *Odavno smo graničari stari*. Značenje te pjesme utoliko je veće što je nastala na povijesnoj podlozi, tj. što svojim sadržajem podsjeća na vrijeme Vojne krajine kada su Drenovci bili sjedište 12. graničarske kompanije, po čemu je ovaj kraj i nazvan Cvelferija, a špenzle kao dio nošnje ovoga kraja dobile 12 šara.

Motivi i teme u koje je ugrađena jedna velika domorodačka ljubav nalaze u pjesmama Đuke Galovića izražaj pun osebnog ugođaja. Sve te pjesme napisane su u desetercima i, nadahnute atmosferom narodne poezije, čuvaju tradicionalni oblik i ritam. A ako poezija nije drugo već u stihovanom obliku izražen osobni osjećaj ili doživljaj nadahnut s tolikom sna-

gom da od osobnog može postati općim doživljajem, onda i Đuka Galović ostvaruje svojim pjesmama u punoj mjeri svoju namjeru i zadaću.

I još nešto. Đuka Galović je svojim pjesmama dokazao da izvorna riječ koja je nikla u narodu neugasivo živi, kao i to da nema prestanka nepresušnom izvoru emocija u našoj pučkoj poeziji, jer ona, pored svojih nevještih ili naivnih izričaja, sadrži poruke i jasne i dovoljno originalne, koje će ići od usta do usta, interpretirane uvijek kao trajne vrijednosti.

DOSLJEDAN KATOLIČKI INTELEKTUALAC

“Ono što je najteže, to je najlakše: napisati knjigu. A ono što bi trebalo biti najlakše, to je najteže: objaviti knjigu. Meni”.

Ovu je misao unio u svoje *Pismo nikome* Jakov Ivaštinović. Autobiografski zapisi pod spomenutim naslovom nastali su neposredno nakon što je “vuk samotnjak”, kako sama sebe naziva autor toga pisma, upriličio u svojem stanu u Zagrebu izložbu svojih rukopisa (10 knjiga spremnih za tisak) koju je posjetila skupina uglednih književnih i kulturnih djelatnika (Petar Šegedin, Boro Pavlović, Zlatko Tomičić, Dubravko Jelčić, Gojko Sušac, Martin Kaminski, Juraj Lončarević i drugi). Pismo nosi nadnevak 17. VII. 1993., a objelodanjeno je u *Hrvatskom književnom listu* (siječanj 1995.) uz slijedeću napomenu uredništva:

“Prof. Jakov Ivaštinović umro je koncem prošle godine. On je bio zbilja rijetka pojava: pisao je i djelovao u našoj književnosti preko 50 godina – a nije uspio objaviti nijednu jedinu knjigu. Nudio je svoje rukopise, ali uvijek su mu ih odbijali. Na predsmrtnoj izložbi svojih djela izložio je rukopise pjesama, pripovijesti, eseja, članaka – no uzalud! Dobro je pisao, ali urednici i izdavači nisu bili dobri, napose prema njemu. Jedan je od rijetkih književnika koji nije za života objavio nijednu jedinu knjigu”.

Ime hrvatskog pripovjedača, pjesnika i književnog kritičara Jakova Ivaštinovića upravo zbog toga slabo je znano. Čak ni oni kojima je književnost struka, ili se književnošću i sami bave, ne znaju ništa o njegovu djelu. I Ministarstvo kulture RH uključilo se u nastojanje da se u samostalnoj Hrvatskoj afirmira taj nepriznati pisac iz Slavonije.

Rođen 1919. u selu Borovcu nedaleko od Nove Gradiške, i završivši Filozofski fakultet u Zagrebu, da bi najveći dio svoga radnog vijeka proveo u prosvjeti (neko vrijeme radio i u Osnovnoj školi “Ivan Goran Kovačić” u Slavonskom Brodu), Jakov Ivaštinović se u književnosti oglasio 1938. pjesmom *Ruke moje matere*. Književnim se kritikama javlja 1940. u časopisu “Obzor”, a prvu pripovijetku objelodanjuje 1944. u “Vijencu” što ga uređuje Julije Benešić. Ta pripovijetka zvala se *Kruženje oko uspomene*. U nakladi Matice hrvatskih akademičara izišla je 1941. u Zagrebu antologija hrvatske rodoljubne lirike pod naslovom *Domovini*, koju je Jakov Ivaštinović uredio i napisao predgovor, gdje se, između ostalog, ističe i ova misao: “Sastavni dio nas je zemlja i domovina naša. Ona je u krvi našoj, mi je doživljavamo u našoj duši i zato je nosimo u našem srcu”.

Opsežniji kritičarski rad objavio je Jakov Ivaštinović 1953. u "Hrvatskom kolu" pod naslovom *Varijacije na temu Tadijanović*. Najviše je surađivao u časopisu "Marulić", što mu je priskrbilo naziv "katoličko-marulićevskog autora" i status "otpisanog" pisca.

U *Pismu nikome* Ivaštinović ovako komentira svoju vlastitu sudbinu: "Pisac sam, a nisam bio pisac u vrijeme kad su pisci bili mnogi koji nisu pisci". Svoj nagon za pisanjem objašnjava na ovaj način: "Pisao sam zato da se oslobodim unutrašnjeg pritiska, nabujalog duha i osjećanja. Da nisam pisao, poludio bih!" U književnosti je našao utočište: "Moja književnost je bila moj dragi dom, moje lutanje po svijetu i čovjeku, moje sučeljavanje s imaginacijom i stvarnošću, moje dobro i moje zlo".

Nedugo nakon Ivaštinovićeve smrti (ujesen 1994.) u biblioteci "Slavonica" u Vinkovcima objavljena mu je zbirka pjesama *Tragovi* koju je sam priredio za tisak uoči demokratskih promjena u Hrvatskoj. A 1997. objavljuje mu vinkovačka "Privlačica" i drugu knjigu, zbirku njegovih putopisa pod naslovom *Hrvatskom uzduž i poprijeko*.

Obje knjige pridonose tome da se ime i djelo ovoga dosljednog katoličkog intelektualca i "otpisanog" pisca približi hrvatskom čitateljstvu.

TANKOĆUTNI LIRIK ZAVIČAJA

Da je živ, pjesnik Stjepan Godić proslavljao bi svoje rođendane istovremeno kada i njegovi slavonski vršnjaci i kolege po peru Zlatko Tomičić, Dubravko Jelčić, Branko Hribar i Bogdan Mesinger.

Ali, on već petnaestak godina počiva na groblju u Lipiku, koji mu je postao prebivalištem nakon odlaska iz Slavonskog Broda ranih šezdesetih godina.

Rođen u gradu na lijevoj obali Save 11. rujna 1930., Stjepan Godić pripada prvoj poslijeratnoj brodskoj književnoj generaciji. Osnovnu i srednju školu polazio je u rodnom gradu, počeo 1952. studirati u Zagrebu, a nakon uhićenja i zatvora na Golom otoku nastavio i završio studij u Beogradu. Neko vrijeme je dopisnik Tanjuga, a potom djeluje kao srednjoškolski profesor u Pakracu, a nakon sloma "hrvatskog proljeća" zapošljava se u Zavodu za prosvjetno-pedagošku službu Hrvatske u Zagrebu, gdje radi sve do iznenadne smrti.

Bio je predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Pakracu od 1964. do 1971., kao i nakon njegove obnove 1991. Pokrenuo je i uređivao časopis *Pakrac danas*.

Iako je svoje književno djelovanje započeo pisanjem stihova (*Balada o crvenim ružama, Uz vatru*, 1951.) i završio stihovima (pjesma pod naslovom *2993*, pronađena u rukopisnoj ostavštini, s nadnevkom 17. XI. 1992.), prva Godićeva knjiga, objelodanjena 1955. u Slavonskom Brodu, predstavlja ga kao proznog pisca (zbirka *Ogrlica*, s pripovijetkama: "Ogrlica", "Luđaci", "Ranjenik", "Britva" i "Fatima").

Svojom drugom knjigom pod naslovom *Lirika* (Pakrac, 1964.) predstavio se u "vodoskocima misaonih i emocionalnih iskara" (J. Biškup). Zbirka *Impresije* bila je posljednja za života mu uknjižena pjesnička rukovet (Zagreb, 1992.), da bi u biblioteci "Slavonica" bile objelodanjene njegove Sabrane pjesme pod znakovitim naslovom *Moj nesporazum s đavolom* (Vinkovci, 1994.), a u biblioteci "Brodski pisci" objavljen je njegov pjesnički i prozni opus pod naslovom *Izabrana djela* (Slavonski Brod, 2003.).

Godićeva poezija moderna je izrazom i formom, nosi uglavnom zavičajno obilježje s naglašenom ispovijednom notom. Ispovijed je tu data kao unutrašnji monolog: o sebi i drugima, o svijetu koji nas okružuje, vremenu

u kojemu trajemo, događanjima koji nam određuju opstojnost. Ima u toj poeziji užarenosti, intenziteta, sugestivnih psiholoških projekcija.

Zla kob presrela je ovoga tankočutnog pjesnika slavonskog zavičaja 25. siječnja 1993. Ujutro, na željezničkoj postaji u Lipiku, odakle je kretao na posao u Zagreb.

Ostavio nam je, između ostalog, i ovaj zapis (iz daleke 1968.): "Pisac u pokrajini posebno je poglavlje. Prezren je i prepušten svojoj tami iz koje se glasi krikom. Osamljenik je... A nije li baš to razlog da stvaramo?"

Književnoj kritici ostaje dug njegova pomnijeg iščitavanja.

PANONIZAM MIROSLAVA S. MAĐERA

Iako porijeklom iz srijemskih ravnica (Hrtkovci, 1. Srpnja 1929.) Miroslav S. Mađer je životom i književnim djelom vezan za Slavoniju, posebice za Vinkovce. U toj sredini je odrastao i živio sve do odlaska na studije, da bi se kao srednjoškolski profesor ponovno našao u gradu kojega će uvesti u književnost pod imenom rimske panonske kolonije:

*Bio ti Bosut ili starina Lenija
onako širok u stasu, onako rumen od birtija,
bio ti izgoreni dimnjak djetinjstva, bomba rata
ti si bio i bio
Colonia Aurelia Cibalae
sura imovna općina i Reljkovićevo žica
danas silos kukuruznika
i raskrsnica.*

Već nakon prvih objavljenih zbirki (*Raskršće vjetra* i *Mislim na sunce*) razvidno je bilo ono čime će se Mađer baviti kao pjesnik, što će potom samo sadržajno varirati i artistički slijediti. A kritika nije bila u dilemi: "Osobine nečeg novog, a to je isto što i nepoznatog, mahom su otkrile i podvukle novu poetsku individualnost" (V. Popović). Uočeno je da se radi o pojavi "darovitog pjesnika, koji bez sumnje spada u vrhove hrvatske mlade literature iznikle na našem tlu" (M. Ašanin). Ali i ovo: "To je poezija koju je potrebno čitati polako, da bi se osjetila njezina dubina i prodornost" (J. Skok).

I, kako su mnogi recenzenti i kritičari primijetili, Mađerov "osjećaj dinamičnosti suvremenog života", njegova "spontana i neiscrpna asocijacija riječi", pa "sinteza emotivnog i refleksivnog", ili "orgije zvukova i slika", njegov "glas strastvenog žreca ljubavi i ljudskosti" i njegova "pomalo rezignantna pomirljivost i tugaljivost, koja, međutim, nije suzna i lamentaciona", dakle sve to, uz druge odlike njegova pjevanja među kojima se posebice ističe "impresivan sklad zemlje, sunca i žita", osiguralo je Mađeru visoko mjesto u suvremenom hrvatskom pjesništvu.

Tematski ali i kulturološkim pismom bitno određen gradom na Bosutu, ravnicom u kojoj "vijori valovito žito, napinju se vlati trave, zeleni djetelina, leti osamljeni jahač vjetar oranicama i livadama", iskustvom prostora i pjevanja obuhvatio je Mađer i rodne Hrtkovce. Malo mjesto u

Srijemu gdje "nikad nije trčala željeznica, ni more udaralo o hridi, samo se sunce runilo niz tarabe i djevojke suknjama budile raskršća", za ovoga je pjesnika ustvari "nokturno davnine", ali i "pjesma koja se piše bez prestanka". U tom pogledu Mađera je usporediti s Tadijanovićem i njegovim Rastušjem.

U pravu je Nedjeljko Fabrio kada kaže da se bez Mađera "lirski zemljopis istočne Hrvatske ne da ni zamisliti". No, iako "život ravnice nije samo Mađerova inspiracija, nego i glavni razlog postojanja njegova pjesništva" (Josip Pavičić), Mađer je zapažen i kao pjesnik velegrada, konkretno Zagreba u kojemu živi već gotovo pola stoljeća.

Književni kritičar Zdravko Zima ustvrdio je: "Mađer je ponajprije pjesnik panonske ravnice u čijim se stihovima svekoliki registar boja i dojmljivosti slika isprepliću s toplinom iskonske inspiracije". A najbolji lirski izraz Mađerova panonizma antologijska je pjesma *Pjevat će Slavonija*, koja počinje stihovima:

*I kad umrem pjevat će Slavonija
stara mati polja i šuma,
Široka ravan – pradavna Panonija,
kad zapjeva i sunce silazi s uma.*

Tu pjesmu mnogi s pravom nazivaju slavonskom himnom.

PITANJA

Što ovjerava protošokaštvo Matije Antuna Reljkovića?

Gdje se nalazi zemljopisno neovjerena, no književnotekstualno neupitna prijestolnica Šokadije? Koje ju informacije u području autorskih poetika institucijski tekstualno ovjeravaju, od neupitne legendarne pa potom književne te do kulturne tekstualnosti?

NOTNI ZAPIS PJESME PJEVAT ĆE SLAVONIJA

Skladba Branka Mihaljevića priskrbila je ovoj pjesmi M.S. Mađera himnički status. Njezina praizvedba seže u 1969. godinu, kada je i nagrađena na požeškom glazbenom festivalu "Zlatne žice Slavonije" (pjevao ju je Vice Vukov).

PJEVAT ĆE SLAVONIJA

Tekst: MIROSLAV S. MAĐER

Notika: BRANKO MIHALJEVIĆ

Umjereno $\text{♩} = 96$

*I kad umrem pjevat će Sla - vo - ni - ja, sta - ra ma - ti
pje - va gdje mi je Sla - vo - ni - ja, cr - ni - ca kla - na i o -*

*po - lja i šu - ma... Ši - ro - ka ra - van - pra - dav - na Pa -
- lu - ja ru - ni. Plu - ta - ro dra - ga - to je pjes - ma*

*- no - ni - ja, kad za - pje - va i sun - ce si - la - zi s' u - ma
tvo - - - ja, gdje pje - su - ju kos - ci i ra - te - ri dau - ni!*

Allegro moderato $\text{♩} = 120$
(Alla marcia)

*maj - ko ra - ra - ra i be - ri - ja, pjes - mu o - ra
ra - ra... Ko - rje vra - na kad o - sed - la šo - ka - di - ja,*

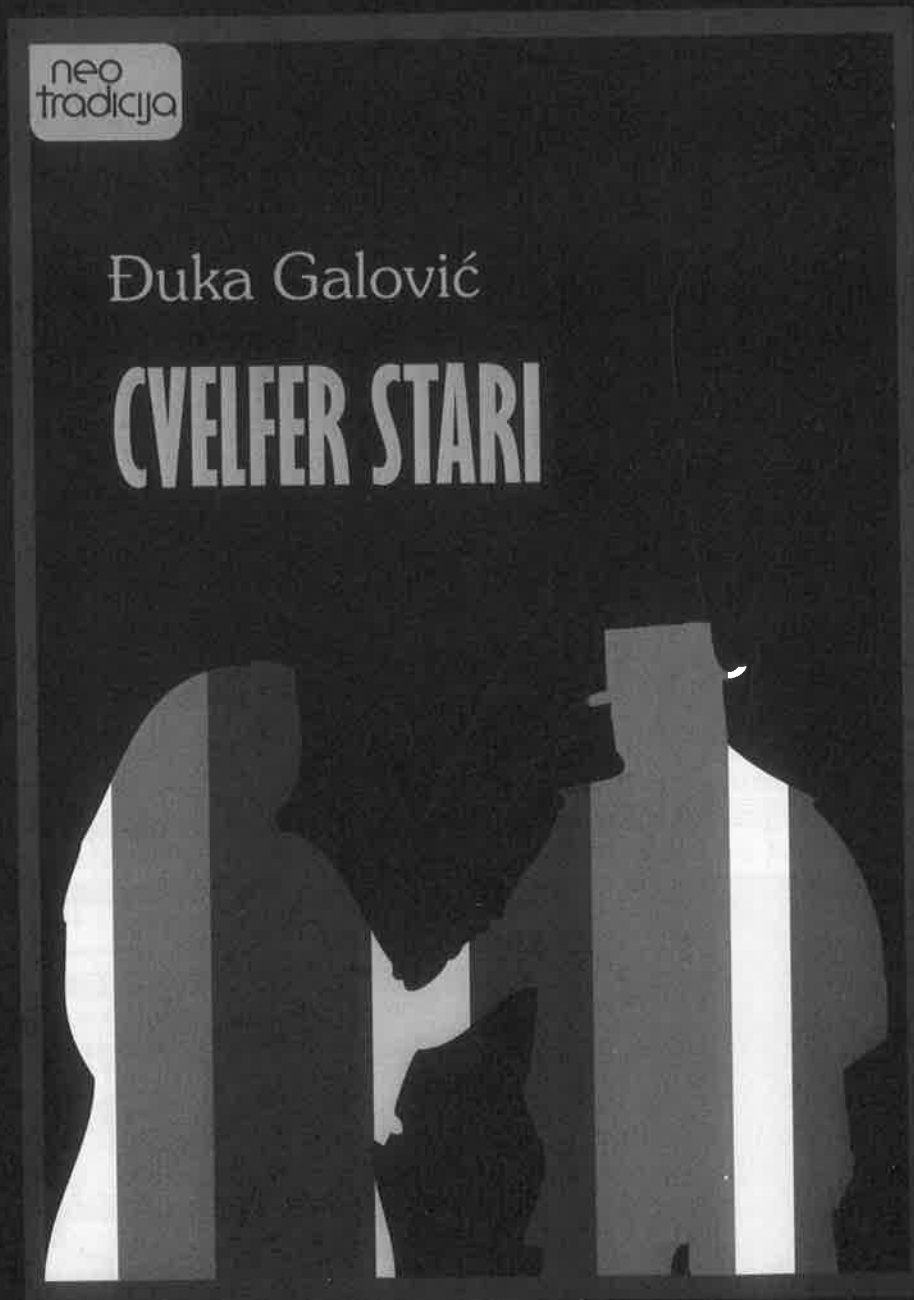
vis - ne pjes - ma od pla - me - na i za - ra. Pje - vaj za - ra.

Meno mosso

dal. ♩
al FINE

KNJIGA AUTORA PJESME SLAVONCI SMO...

Zbirka doajena slavonske pučke poezije ugledala je svjetlo dana 2006. godine, u zajedničkom nakladničkom projektu Ogranka MH Osijek i ZAKUDA Vinkovci. Pjesme u izboru Vladimira Rema, s recenzentima Verom Erl, Vlastom Rišner i Sanjom Jukić, uredio je Goran Rem pod zaštitnim znakom biblioteke "Neotradicija".

Istine i zablude o Šokcima

ISTINE I ZABLUDE O ŠOKCIMA

Na jednom susretu sa stranim novinarima u Moskvi ruski je predsjednik Boris Jeljcin, govoreći o krizi u Bosni, izjavio da su "Muslimani većinom Srbi, a manjim dijelom Hrvati". Jeljcin je, navodno, odmah potom lakonski dodao: "Muslimani i Hrvati također su Srbi". Suradnici predsjednika Jeljcina – kako bilježi naš tisak – pokušali su ga opravdati tvrdnjom da je riječ o lapsusu i da je Jeljcin zapravo mislio reći kako su Hrvati i Muslimani također Slaveni.

Još jedan visoki strani državnik na sličan je način prezentirao svoja "etnološka znanja". Govoreći na jednom skupu u Parizu o ratu u Bosni i Hercegovini, rumunjski se predsjednik Ion Iliescu usprotivio da se o srpskim zločinima govori kao o etničkom čišćenju, jer "Muslimani su Srbi islamske vjere" pa se dakle radi o "građanskom ratu između braće".

To što su Jeljcin i Iliescu "otkrivali" 90-ih godina prošloga stoljeća tvrdio je još sredinom 19. stoljeća Vuk Karadžić, a u svome planu za stvaranje Velike Srbije osmislio Ilija Garašanin. Na crti ideje o "jednom narodu s tri vere" i "sjedinenju vaskolikog srpstva" kreću se velikosrpski programi i tijekom 20. stoljeća, sve do *Memoranduma* Srpske akademije nauka i umetnosti i do oružane agresije na Hrvatsku.

Dakako, namjera nam nije raspravljati o "gafovima" političara, nego upozoriti na neznanstvene teze kakve se u srpskoj historiografiji pojavljuju već više od stoljeća. Budući da je nemoguće tekst poput ovoga pretvarati u znanstvenu raspravu, to u ovoj prigodi iznosimo ponešto od onoga što bi moglo podsjetiti na povijesne činjenice, a ne na priču za trenutačne (političke) potrebe.

Megalomanija Vuka Karadžića

Vuk Stefanović Karadžić, radikalni zagovornik jezičnoga unitarizma s religijskim pluralizmom, svoju je jezikoslovnu koncepciju nacije (u knjizi *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, 1849.) ovako protumačio: "Biće najmanje oko pet miliona duša naroda koji govori jednjem jezikom, ali se po zakonu (religiji) dijeli na troje: može se od prilike uzeti da ih oko tri miliona ima zakona grčkoga, i to: jedan milion u cijeloj Srbiji (s Metohijom), jedan milion u austrijskijem državama (u Banatu, u Bačkoj,

u Srijemu, u desnom podunavlju, u Slavoniji, Hrvatskoj, Dalmaciji, Boki), a jedan milion u Bosni, Hercegovini, Zeti i Crnoj Gori; od ostala dva miliona može biti da bi se moglo uzeti da su dvije trećine zakona turskoga (u Bosni, Hercegovini, Zeti i t. d.), a jedna trećina rimskoga (u austrijskim državama i u Bosni, Hercegovini i nahiji Barskoj)". I nastavlja dalje Vuk: "Samo tri miliona zovu se Srbi ili Srbli, a ostali ovoga imena neće da prime, nego oni zakona turskoga misle da su pravi Turci i tako se zovu, premda ni od stotine jedan ne zna turski; a oni zakona rimskoga sami sebe ili zovu po mjestima u kojima žive, n. p. Slavonci, Bosanci (ili Bošnjaci), Dalmatinci, Dubrovčani i t. d., ili kao što osobito čine književnici, starinskijem ali Bog zna čijim imenom, Iliri ili Ilirci; oni pak prvi zovu ih u Bačkoj Bunjevcima, u Srijemu, Slavoniji i Hrvatskoj Šokcima..." To poglavlje Vukova *Kovčezica za istoriju* naslovljeno je *Srbi svi i svuda*.

A tko su Šokci?

"Srbi svakog čovjeka koji je rimske vjere a govori našijem jezikom obično zovu Šokcem". Vukov članak pod naslovom *Srbi i Hrvati* (objavljen u "Vidovdanu", Beograd, 1861.) iz kojeg je naveden ovaj citat, pored nesporne konstatacije kako se "za njih sve pripovijeda da su se doselili iz Bosne ili iz Hercegovine", sadrži mnoštvo pogrešnih i posve neutemeljenih stavova, poput onog da se sintagma "Srbi rimskoga zakona" odnosi na Šokce.

Vukova opcija daje ovakav razdjel šokačke populacije: "Jedni govore čisto srpski, samo što umjesto *je* ili *e* izgovaraju *i*, a drugi osim osobitijeh pojedinih riječi u gdje kojijem riječima na drugijem slogovima glas rastežu ili oštrije izgovaraju nego što se čini u srpskom jeziku, i po tome se odmah kako otvore usta poznaju da su Šokci". U tom stilu politlingvist Vuk Karadžić objašnjava i zašto se "oni drugi ili pravi Šokci u jeziku onako razlikuju od čistoga srpskog jezika". A evo otkud te razlike: "Ja bih sad rekao da je tome uzrok što su se Bunjevci ili Bošnjaci odavno posrbili, a ovi drugi docnije, i može biti da su postali od onijeh Hrvata koji su bili između Drave i Save, za koje bi i to mogla biti svjedodžba što oni najviše stanuju u Slavoniji, a osobito pored Save". Megalomanske pretenzije Vuka Karadžića vide se i iz njegove prepiske s istomišljenicima i suradnicima. Tako Ignjatu A. Brliću piše: "Zahvalan sam Šafariku koji je Slavonce, Dalmatince i Rvačane ugurao, po pravdi, među Srbe". U pismu Lukijanu Mušickom još je jasniji: "Samo da je Šokce dotle dovesti da reknu da su Srbi i da prime naša slova, a nek vjeruju što im drago".

Polemike o srpstvu Slavonije

Valja podsjetiti i na tri knjige s kraja 19. stoljeća poznate po idejama koje se i danas sasvim javno slijede. Sima L. Lazić, urednik "Srbobrana", najutjecajnijeg srpskog lista u banskoj Hrvatskoj, objavio je 1894. u Zagrebu *Kratku povjesnicu Srba od postojanja Srpstva do danas*, a Miloš Milojević autor je knjige pod naslovom *Odlomci istorije Srba i srpskih južnoslovenskih zemalja u Turskoj i Austriji* (Beograd, 1872.). Evo nekih misli iz tih knjiga: "Ime Srbin postalo je u nezapamćeno doba, mnogo stotina prije Hrista... Svi današnji Sloveni zvahu se jednim općim imenom Srbi (...) Kasnije u Velikoj Srbiji bilo je jedno gorštačko pleme koje se nazivaše Hrvati" (Lazić) ili: "Ne postoji na zemaljskoj kugli ni jedan narod nego srpski narod koji ima iza sebe prošlost od preko pet hiljada godina, kao najveći narod na planetu, kao najsnažniji narod na zemaljskoj kugli (...) narod kojemu bi zapravo celi svet morao biti podvrgnut, narod u kojem se je i sam Hrist rodio" (Milojević). Tome možemo još dodati da je Sima L. Lazić, autor *Kratke povjesnice Srba* napisao još jedno djelo s historiografskim pretenzijama – *Srbi u davnini*, te da je ovaj bosanski Srbin (rođen u Bosanskom Brodu) bio pokretač i urednik nekoliko listova. Na njihovu će tragu hrvatski povjesničar Mato Artuković (u svojoj knjizi *Srbi u Hrvatskoj*, Slavonski Brod, 2001.) zabilježiti: "Nije potrebno posebno nabrajati mjesta o *glupim Šokcima*. Njih će čitatelj naći gotovo u svakom broju za kojim posegne".

A Jovan P. Jovanović u svojoj *Povjesnici srpskoga naroda u Slavoniji* (Zagreb, 1892.) proširit će značenje srpstva u Hrvatskoj tvrdnjom kako su svi stanovnici Slavonije Srbi.

Moglo bi se navesti još mnoštvo sličnih "naučnih teza", ali je i ovo sasvim dovoljno.

U stilu *Povjesnice* pravoslavnoga paroha Jovanovića, pola stoljeća kasnije pojavit će se napisi o srpstvu Slavonije i u ovdašnjem lokalnom tisku. Tako je Veliša Raičević u članku koji je u "Slavoniji", glasilo srpske nacionalne manjine, objavljen 2. VIII. 1939. u Vinkovcima, pod naslovom *Srbi su naselili Vojvodinu i Slavoniju 19. g. prije rođenja Bogorodice*, odrekao šokačkim Hrvatima pravo na vlastitu nacionalnu samobitnost, potkrijepljujući to i tvrdnjom da su brodski feudanci Berislavići, srednjovjekovni gospodari slavonske i bosanske Posavine, bili Srbi "jer su bili srpski despoti".

Na pisanje vinkovačkog srpskog glasila (izlazio 1939. i 1940. kao ekspozitura JRZ-e) reagirala je pravaška "Posavska Hrvatska" člankom pod naslovom *Šoveni i megalomani* (Slavonski Brod, 16. III. 1940.), gdje se

kaže da napis o srpstvu Slavonije “pobuđuje ne samo nezadovoljstvo već i odvratnost, jer je u stvari pisanje ovoga tjednika skroz neozbiljno, djetinjasto, bez trunke historičke podloge i u cijelosti zlobno i tendenciozno”. Urednik toga lista koji se deklarirao kao “hrvatsko narodno glasilo” (1939. – 1941.), Franjo Dujmović argumentirano osporava sve navode srpskoga lista pa, oslanjajući se na raspravu Josipa Koprivčevića *Berislavići od Grabarja kao gospodari brodske Posavine*, piše da je Ivan Berislavić u 16. stoljeću “bio ban u Mačvi, ban u Srebreniku, a kako se je u to vrijeme oženio s Jelenom iz roda Jakšića, udovicom posljednjeg srpskog despota Jovana Brankovića dobio je od kralja Vladislava i položaj srpskog despota”. Sinovi Ivana Berislavića Stjepan i Nikola iz braka s Jelenom Jakšić – prema Dujmoviću koji obrazlaže Koprivčevićev tekst – bili su Hrvati, katolici i ikavci kao i svi potomci bosanskoga bana Borića koji su od 13. stoljeća sve do dolaska Turaka vladali područjem s lijeve i desne obale Save.

Tragom povijesnih izvora

Posegnimo sada za knjigom Dominika Mandića *Hrvati i Srbi – dva različita naroda* (izdanje MH, Zagreb 1990.), a kao pouzdan informator poslužiti će nam i knjiga skupine autora pod naslovom *Izvori velikosrpske agresije* (1991.). Te dvije knjige nesumnjivo mogu pripomoći da se upotrijebne spoznaje o odnosima Srba i Hrvata, te da pruže obavijesti o povijesnim korijenima zla s kojim smo i u nedavnoj prošlosti bili suočeni.

Razlika između dvaju susjednih naroda o kojima piše Dominik Mandić nije samo u tome što su jedni Hrvati, a drugi Srbi. Kao takvi oni su oba (zanemarivši, zasad nedokazano, tezu o iranskom podrijetlu Hrvata) u zajedničkom slavenskom korpusu. Ali, uz to, jedni su katolici a drugi pravoslavci, jedni odgojeni u rimskoj a drugi u bizantskoj civilizaciji. Osim toga, riječ je o dva naroda koji imaju svoje odijeljene povijesne procese, svoj zasebni povijesni put, svoju vlastitu povijest.

Izlažući dvomilenijski razvoj dvaju naroda, Dominik Mandić dokazuje da se Hrvati i Srbi razlikuju “svojim različitim etničkim postankom i razvojem, svojim različitim državnim i povijesnim životom, različitom kulturom i mentalitetom te različitim narodnom i državnim svijetom”.

Što se knjige *Izvori velikosrpske agresije* tiče, poslije nje bit ćemo načisto u čemu je stvar kada su u pitanju hrvatsko-srpski nesporazumi. Naime, ako s dovoljno pozornosti iščitamo ovu knjigu, nećemo se moći potužiti da nam nedostaju činjenice. Jer, upravo ta knjiga nudi nam mnoštvo relevantnih, vjerodostojnih činjenica o ishodištima, strategiji i ciljevima

velikosrpske osvajačke politike koja se upravo u naše vrijeme najdrastičnije očitovala. O tome najbolje svjedoči oružana agresija na Hrvatsku, kao i zločinački ratni pohod protiv svega što na prostorima nekadašnje SFRJ nije bilo srpsko.

Izvori velikosrpske agresije koncipirani su kao zbirka dokumenata, kartografskih prikaza i rasprava, među kojima je posebno zanimljiva polemička rasprava povjesničara Miroslava Brandta *Antimemorandum*. U knjizi je objelodanjen integralni tekst Garašaninova *Načertanija* iz 1844. a potom slijede tekstovi u kojima se taj projekt obnove Dušanova carstva iz 14. stoljeća (s korekcijama koje su mu nametale političke prilike sredinom 19. stoljeća) razrađuje i potkrepljuje. A potkrepljuje se ovim tekstovima: *Srbi svi i svuda* Vuka Karadžića, *Do istrage vaše ili naše* Nikole Stojanovića, *Iseljavanje Arnauta* Vase Čubrilovića i *Homogena Srbija* Stevana Moljevića. U knjizi, koju Slaven Letica u predgovoru naziva “cvijećem političkog i intelektualnog zla”, nalazi se i integralni tekst *Memoranduma* SANU iz 1986. koji je “zaokružio srpski nacionalni program i dao mu ekspanzionistički karakter”.

Oduvijek Hrvati

Od Garašanina i Vuka Karadžića naovamo projekt “svokolikog srpstva” promicao se dakle na različite načine, pa i odjeven u znanstveno ruho. Tako srpski antropogeograf Jovan Cvijić, predsjednik SANU iza Prvog svjetskog rata, autor knjiga *Aneksija Bosne i srpsko pitanje* i *Balkanska pitanja*, umjesto imena Hrvat upotrebljava naziv katolik, a nerijetko rabi i sintagmu “katoličko stanovništvo srpskoga jezika”. Šokce u Baranji Cvijić naziva “doseljenicima iz Slavonije” i “pokatoličenim Srbima”.

Aleksandar Martinović je, opet, u svojoj brošuri *Istina o Bunjevcima i Šokcima* (izdanje Srpskog kulturnog kluba, Subotica, 1940.), oslanjajući se na Vukovu tezu da su svi štokavci Srbi, u srpski nacionalni korpus situirao i pripadnike ovih skupina, tvrdeći pritom kako su Šokci i Bunjevci “u svojoj prošlosti bili svesni svog srpskog porekla”. Kulminaciju apsurdna nalazimo u Martinovićevu prikazu M. A. Reljkovića. Taj “slavonski pisac, Šokac, ikavac, koji je sredinom osamnaestog veka izdao svoj poučni spev *Satir*” – piše Martinović – “iako je pisao ikavskim narečjem i latinicom, iako je bio katolik, nije se osećao Hrvatom, već pravim Srbinom”. Krivotvoritelj povijesti Martinović ovu će svoju floskulu o Reljkoviću i objasniti: “Njegova srpska nacionalna svest ogleda se ne samo u tome što je svestan svoga porekla i što zna da je pripadnik srpske nacije, već i u tome što opeva srpske pravoslavne manastire u Sremu”. A potom slijedi zaključak: “Iz

ovoga se vidi da su se ikavci, preci današnjih Bunjevaca i Šokaca, zatim jedan dio Dalmatinaca i Bosanaca, u osamnaestom veku osećali i nazivali Srbima”.

Ove i slične opcije na sceni su i danas. Da spomenemo samo, ilustracije radi, ovaj iskaz beogradskog lingvистa Pavla Ivića: “Držić nije mogao ni zamisliti da će ga nekoliko stoljeća po njegovoj smrti zvati Hrvatom”. U istom smjeru idu i tumačenja Radmila Marojevića (u tekstu *Sjedinjene države srpske*, NIN, Beograd, 23. VIII. 1991.), po kojemu se “Srbi ne mogu odreći dubrovačke književnosti kao svog kulturnog nasleđa”.

Kazat ćemo, na kraju, i riječ, dvije o manipulacijama oko nacionalne identifikacije Šokaca. U naše vrijeme ponovo su aktualni pokušaji, pa i pritisci da se naziv Šokci (a to vrijedi i za naziv Bunjevci) tretiraju kao narodnosne, odnosno nacionalne odrednice. Označavanje u tim dvjema varijantama forsira se umjesto imena Hrvat, dakle na štetu etničkog i genetskog podrijetla toga življa. Ovakvo imenovanje pripadnika hrvatskog stanovništva Bačke i Srijema nije samo statističko-administrativno, već izravno upućuje na to da Šokci i Bunjevci nisu “isto” što i Hrvati.

Karakteristično je – uzgred ćemo spomenuti – da se s iste “platforme” zagovara teza kako su Crnogorci Srbi, tj. da je crnogorski narod dio srpskog naroda (“dva oka u glavi”). Gotovo identično je u tim dioptrijama i poimanje Makedonaca, pa i muslimana (ili Bošnjaka) za koje se tvrdi da su Srbi islamske vjeroispovijesti i da će se kad-tad vratiti u okrilje pradedovske (pravoslavne) vjere.

Ovakav odnos prema pitanju šokačkih i bunjevačkih Hrvata paradigma je odnosa spram hrvatskog nacionalnog kolektiviteta i spram povijesnog pamćenja hrvatskog naroda uopće. Taj odnos, očito je, zasniva se na političko-unitarnim koncepcijama koje, kao što smo vidjeli, imaju dugotrajnu tradiciju.

Za nazive Šokac i Bunjevac karakteristično je da označavaju, u prvom redu, pripadanje katoličkoj vjeroispovijesti, a slijedom povijesnih okolnosti oni su postali i etnička označja, no opet unutar hrvatskog duhovnog i nacionalnog bića. Nastanak ovih naziva vezan je za državno-pravni, povijesni i geopolitički suverenitet Turaka u našim zemljama. Nijedan od ovih naziva nikad nije postao nacionalno ime naroda koji je, u vremenima kada mu je prijetila opasnost čak i biološkog uništenja, usvojio to nazivlje, zadržavši ga do danas.

Na podlozi pripadanja katoličanstvu ili pravoslavlju razvio se u nas i hrvatski i srpski nacionalni identitet, a imena Šokci i Bunjevci nastala su kao sinonimi ili, bolje rečeno, samo kao zamjena za ime Hrvati.

TADIJA NE VOLI RUBNOSTI ŠOKAŠTVA

Manje je poznato, ali Veliki Tadija ne voli nazive Šokac, Šokadija, šokačko i ostale moguće izvedenice. Jednoga će se dana o tome moći pročitati u kojem od njegovih autobiografskih zapisa, ili u uredno uvezanim svim njegovim intervjujnim izjavama, premda o autobiografskoj “druge polovice” njegova stvaralaštva nema nikakva spora, dok je i prvi dio njegova opusa već obuhvaćen vlastitim komentarima te uvezan u tkaninu “njim samim”. Ovdje međutim nije namjera nikakvim usputnicama pisati o Dragutinu Tadijanoviću, jer opsegom opusa i “vizijom” koju taj opus nosi slike se nameću mnogo pribranim retcima no što su ovi. Jedinствен je u hrvatskoj književnosti taj Tadijin jaki “ja”, ozvučen Glasom, ozvučen autorskim čitanjima koja nitko ne izvodi tako stopljeno s pisanim zapisom kao on. Jednostavno, Tadijanovićevo je lirika nositelj znakova za veliki i jaki Glas, ona se nudi čitanju u kojemu će se Glas nametnuti i upozoriti na svoju poziciju podnebnoga orijentira. Tadijin je lirski subjekt – subjekt kazivača koji podrazumijeva i stoga opisuje. Podrazumijeva kako je svijet – naime sve obuhvaćeno jezikom – ono što njegov Glas opisuje.

Jezik imenuje

Tako se Tadijina lirika pokazuje kao jedan samoozvučen prostor, koji jasno sugerira da prostorom svojega rasprostranjenja ne ispunjava nikakav opus nego – korpus. Taj pak korpus – hrvatski je jezik skladnih struktura. Tadija se oslanja na puninu i tiječnost jezika te ga potom i nadopunjava, moglo bi se napisati i – popravljajući čistoćom koju izlaže. Moglo bi se zabavljati pitanjem je li njegov pjesnički jezik u ispisivanju najpunijih mogućnosti književnoga jezika, ili je u namjeri ponude književnom jeziku tek se osvježiti na tiječnosti koju upravo samo on, Tadija, i njegov pjesnički jezik ispisuje. U svakom slučaju, u Tadijinu jeziku ništa ne škripi i ništa ne buči, on smireno i pribrano ispunjava prazninu koja se njegovoj sofisticiranoj osjetljivosti otvara na mjestima njegova odsuća, na mjestima koja svojim izriječkom nije još imenovao. Uglavnom, manje je poznato, ali Veliki Tadija ne voli imenovanje šokaštva. Drži ga pogrđnim i, čini mi se, previđa da je ipak na djelu već dvije stotine godina pojavljivanja književnih djela koje to imenovanje ne raspoznaju pogrđnim. Na djelu je već stotinu godina intenzivno reflektivnog i autorefektivnog pristupa aspektima

šokaštva u književnosti. Od primjerice etnološkog esejizma Josipa Lovrečića, kroz tekstove Josipa Bognera s početka stoljeća, pa potom kritikama Ive Balentovića pred Drugi svjetski rat, te, mora se priznati, jedno vrijeme identitetno nesigurnom, publicističkom samoporugom Ante Kovača dvadesetih i tridesetih. Ta Kovačova nesigurna samoporuga, dakako, dijelom je njegove ukupne tragične sudbine i nježnoga kasnije preobrata, a zrcalna je u svojoj tragičnosti kao sastavni dio kradene Šokadije. Jer, kralo se i zemlju i šume ali i ljude, duše...

Implicitno šokaštvo tih dvije stotine ili stotinu godina doživjelo je i svoje eskplikacije u refleksijama esejista i znanstvenika poput kasnoga Kovača (sedamdesetih), Martina Robotića, Dionizija Švagelja, Miroslava S. Mađera, Katice Čorkalo, Ive Bognera.

Učvršćivanje paradigme

Šokaštvo je svoju paradigmu učvršćivalo kroz vrsna razlistavanja: osim esejizma, refleksivnosti, prikupljačkih radova, sintetizacijskoga tijeka što se napokon najjasnije ulio, kako to zapaža Helena Sablić-Tomić, u monografizmu Vladimira Rema, u modelu što ga istražuje niz feljtonističkih i potom sve zgusnutijih i sve opširnijih radova toga autora, pojavljuje se puna ovjera pisma šokaštva. Samo šokaštvo postmodernoznanstvena refleksija Helene Sablić-Tomić precizno signalizira, a dade se prepoznati kako je i sama svojevrsno sintetiziranje strategije ženskog pisma šokaštva na crti: fiksijska Okrugićeva Šokica, pa potom Mara Švel-Gamiršek – Maca Galović – Katica Čorkalo – Vlasta Markasović – Helena Sablić-Tomić. Julijana Matanović fiksijskim nadopisivanjem ili pak predpričama sudjeluje u reljefu takve scene jakih šokačkih ženskih portreta.

Pokraj toga tijeka dakako teku oni manje ili više poznati produkcijski serijali: a) dvovrsne matrice tijeka pučkoga teatra te pučke poezije, b) kulturološko-produkcijske geste tijeka mecenatske potpore prema sofistifikaciji šokaštva (primjerice Dragutin Karla Žanić, Matej Janković, Andrija Matić...), potom d) žanrovskim tijekom etnografijskog esejizma što pribra-nošću otvara i niz prikupljačkih snaga (Slavko Janković, Josip Lovrečić...).

Niz ovdje tek nabačenih paralela koje uobličuju paradigmu šokačke književnosti, nužno je dopuniti i makar nekim imenima autora iz najuže književne proizvodnje: Antun Kanižlić, Josip Lovrečić, Ferdo Juzbašić, Josip Kozarac, Ivan Kozarac, Zlatko Tomičić, Boro Pavlović, Josip Mirković, Joza Ivakić, Vanja Radauš, Vladimir Kovačić, Ante Kovač, Vlado Andrić, Marijana Radmilović, Marinko Plazibat i niz još nespomenutih.

Rasipanje žanra

Vrlo blizu ovome popisu i ovdje nabačenim problematizacijama nalazi se i niz zavičajnih istražitelja, povjesnika, prikupljatelja, monografičara, gdje se u Cvelferiji visokoprodukcijski izdvaja ime Ivica Čosića, u privlačanskome prostoru ime Martina Grgurovca, koji doduše svojim nakladničkim zahvatima tendira ne samo Slavonici nego i Croatici, ali ga je ovdje imenovati iz njegova užeg autorskoga rada u bavljenju pučkim stvaralaštvom, prirediteljstvom, sklonošću serijalu kao strategiji.

Nije dostupno provjeriti također čuvaju li šokački govornici svoje političke i otvriteljske, pozdravne govore, ali osobito su zapaženi takvi govori Andrije Matića. Mogli bi upozoriti na rasipanje jednog žanra kojega on dakle aktualno iznimno uspješno izvodi. Govori u kojima leksički i naglasno Matić ne skriva svoj emocionalni, intelektualni i prirodni, ali uljuđeni zemljopis, mogli bi zanimati povijest šokačke književnosti, kao nedvojbeno kulturni tekstovi. Tekstovi zemljopisa kulture, koja ne dvoji u svoj identitet graničarstva i odnosno intenzivnoga hrvatskoga europejstva. Maru je Švel-Gamiršek čitati kao dvostruku autoricu, odnosno kao autoricu dvaju do sada navedenih vrsnih razlistavanja korpusa ili potkorpusa šokačke književnosti: ona je i mislitelj šokaštva ali i autor jake proze ženskoga uvijek slaboga pisma. Slaboga sviješću o nuždi duše, o srcu.

PITANJA

Koliko je produktivna i tekstualno utemeljena usmena uobičajenica o tromom i odebelom nemoćniku, hedonističkog pogleda na svijet?

Koju umnoženu dezinformaciju generira linearno čitanje novele Tena?

Koje je Šokice hrvatske književnosti iščitavati samo u kuturnom tekstu a koje i u kulturnom i u književnom tekstu?

Kako je tumačiti antišokaštvo pjesnika Dragutina Tadijanovića?

ИНФОРМАТИВНА БИБЛИОТЕКА

ИЗДАЊЕ
СРПСКОГ КУЛТУРНОГ КЛУБА У СУБОТИЦИ

Год. I.

Број 1

Александар Мартиновић

ИСТИНА
О БУЊЕВЦИМА
И ШОКЦИМА

Publikacija u kojoj se
bački Hrvati posrblijuju

СУБОТИЦА I
Штамарија „Минерва“

Strsnice spisa
Srbi svi i svuda

2

У поменутијем овдје мјестима биће најмање око пет милиона душа народа, који говори једињем језиком, али се по закону (религији) дијели на троје: може се од прилике узети да их око три милиона има закона Грчкога, и то: један милион у цијелој Србији (с Метохијом), један милион у Аустријскијем државама (у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном поднављу, у Славонији, Хрватској, Далмацији и Воци), а један милион у Босни, Херцеговини, Зети и Црној гори; од остала два милиона може бити да би се могло узети да су двје трећине закона Турскога (у Босни, Херцеговини, Зети и т. д.), а једна трећина Римскога (у Аустријским државама и у Босни, Херцеговини и нахији Барској). Само прва три милиона зову се Срби или Србљи, а остали овога имена не ће да приме, него они закона Турскога мисле да су исти Турци, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна Турски; а они закона Римскога сами себе или зову по мјестима у којима живе, н. п. Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци, Дубровчани и т. д., или, као што особито чине књижевници, старинскијем али Бог зна чијим именом, Илири или Илирци; они пак први зову их у Бачкој Буњевцима, у Сријему, у Славонији и у Хрватској Шокцима, а око Дубровника и по Воци Лацицима. Буњевци може бити да се зову од Херцеговачке ријеке Буње, од које су се, као што се приповједа, негда амо доселили; а Шокци може бити да су прозвани подсмијеха ради (од Галијанске ријечи scioсо?), али данас и они сами реку н. п. „ја сам Шокац“, „ја сам Шокница“, као и Буњевац, Буњевка. Какогод што они закона Грчкога две закона Римскога зову Буњевцима и Шокцима, тако

Povratak korijenima

MARA ŠVEL GAMIRŠEK, I ŽANROVSKI SUSTAV ŠOKAČKE KNJIŽEVNOSTI

Kada se zapazi da šokačka književnost započinje kroz vrlo blizak susret poetika romantizma i Moderne, naime romantične *Šokice* Ilije Okrugića i moderno umnoženih *garavih i plavih* Ivana Kozarca, onda nije neobično doći do protopostmodernog Bore Pavlovića koji plešući riječima izvodi vedri apologetski rondo, pa se tematski, dakako, odlučuje za kolo.

Boro Pavlović
Kolo

*Gledam snahe, udavače i momke na ledini
Igraju kao da je njihov čitav svijet.
Kao da su oni jedini pitomci ovog plemenitog kraja,
mali komadić raja.*

*Šire se lica i ruke. I djevojke su vedre.
Šume haljine kao da vjetrovi jedre.
Pisane jabuke.
Rumeno – bijeli peškiri.*

*Svatovac ludo igra
i, gajde mu ćaćine, kao da sama krv sviri.*

*I obijesni koraci lete:
nitko nije sada nikome do pete.*

Inače, riječ je o pjesmi napisanoj *po pozivu* za pjesničku panoramu *Slava Panonije*, koja 1980. izlazi u Vinkovcima naslovljena prema stihovima Janusa Pannoniusa. Pjesma se iz subjektova pogleda pretapa u tijelo njegove jezične igre. Ona ubrzano prepušta punu kompetenciju prizornom objektu, osvijetljeno prima demokraciju njihova umijeća, a potom se smješta u tjelesnu kretnju pune afirmativne pošiljke vitaliteta, s neprevidivim otvaranjem Drugom.

Pokušati je nastaviti jedno ranije promišljanje o korpusu šokačke književnosti iz 1997., koje je tada objavljeno pod naslovom *Mara Švel Gamiršek i korpus šokačke književnosti*, te spomenuti korpus nešto pozornije opisati, od početka s punom opaskom da se započinje u romantičnom

ozračju ženskog rodnog bića, naime od Okrugičeve Janje do cijelodne žensveno melakolične i strasne galerije u portretima nepoznatih žena Mare Švel pa nadalje do same nekartografirane prostorne Žene – Šokadije. Usporediti je također Šokicu Cvelferiju. Misliti je o pribiranom mjestu zavičajne zaokupljenosti predmetnoga korpusa-tijela. Usporediti je potom zasada samo naznakama s nekim drugim hrvatskim regijskim i zavičajno-fenomenskim stratifikatima prostora (mediteranska i panonska, kajkavska književnost, čakavska, otočka, istrijanska, dinaridska, vukovarska književnost..., spomenuti je tek neke). Ovo je promišljanje dakako odgoda, uočavanje je rada Razlike, jer ga i finalno kao i početno zaokuplja čitanje konkretnih književnih tekstova, a ovdje ta čitanja tek signalizira i planira kroz strategiju neotradicije. Naime, više je puta ponovljena činjenica da Šokadija tjelno kartografirano počiva u fikciji književnosti, stoga je našim retcima cilj studij šokačke estetske plemenitosti. Svakako ju je uočiti u sinetskom pojmu neotradicije. Kako?

Ilustrativno, za fenomen neotradijskog odnosa navesti je pjesmu autora koji, nažalost, nije pri pozivu u projekt uvida *Šokačka čitanka* poslao prilog, a svojevremeno je za prvu knjigu pjesama prepoznat kao, otprilike, "uspješni sintetizator konzervativne ruralne slike i postmodernog urbanog senzibiliteta".

Marinko Plazibat
Nije da nisam seljak

Moja je košulja teška
i staromodna
Pod snijegom mojih nadanja
i osmijeha
skrivaju se sklizališta
Nijema su i diče se svojom strpljivom moći
nositi sve terete i zadahe sna
u niskome naručju
Čim popijem koktel zemlje i pokreta
nisam im sklon tražim ženu
ispod pokrivača od sjemena
i kiše
Jaja su mi dugačka i živčana
kokoši
trčkaraju glupavo
Šešir
o čardaku okačen

Vrlo jasno, uočiti je šest žanrovskih matica:

Prvo je zaustaviti se uz 1884. i priču drame *Šokica* Ilije Okrugića.

Drugo je pribiranje više nego moguće nasloviti *Šokačke varijacije* i očigledno je imenovano prema čuvenom ciklusu Vladimira Kovačića za koji se može držati da je nepostojeće kondenzirano Sve, kada je riječ o lirskoj zaokupljenosti šokaštvom. Pošto Sve ne postoji, postoji ipak pitanje djelatne Poetike, a Mato Mandić 1957. piše: *plug uroni u zemlju crnicu*, i neumoljivo nagovara na tjelesnost prostora koji nije samo od ravnice i šume nego i duhovne okomice (to ovjerava slavonsko ratno pismo 1991./1992.) iliti mistične oplodnje. Pročitati je i još niz drugih autora s manjim ili većim izborom sastavaka (primjerice čak nekoliko zbirki Vanje Radauša), što je strogo određeno predmetom kojega projicira naslov predmetne fokusacije. Dakako da se u svakom zasebnom slučaju iščitanih autora može spremno reći kako su baš oni ultimativno pismo šokačke lirike i da nakon toga više ništa i nitko više ni ne treba pokušati stihovati u smjeru šokačkoga bića (možda najopuštenije tekstualno "djelja" mlađi autor Tihoimir Dunderović), ali... svaki sljedeći prilaz novim stihovima nas je iznova pribirao uz šokačko užiće u tekstu i uzbuđenje iščekivanja drugih autora, na naime njihove – varijacije.

Treće, uočiti je osobito lirski osjetljivu formu pisanja u prozi tekstova koji se tematski javljaju šokačkom problematikom. Proza se piše u retcima ispunjenim od početka do kraja knjižnog bloka i lako signalizira kakvo opsežnije prikazivanje, ali bi se u ovom korpusu možda dalo potražiti kakvu terminološku prosiku, da se priđe takvoj neočekivanoj lirskoj gustoći. Duboko a lako i umješno lirsko oranje je ta moguća terminološka metafora kojom se osvjetljava kretanje slavenskog proznog pisma (to je tečno i ritmično vidjeti u *Povijesti Slavonije u sedam požara* Stanka Andrića). Mitskim ubojstvom oca i autodestruktivnim obiteljskim bićem rađa se užas razlike: Đuka Begović ne treba samo žene, kao trpni ljubavnički kolektiv, nego i Didake kao razlikovni kolektiv i bezlični egzistencijalni korektiv.

Četvrto se fokusiranje, zaokupljeno dramskim odnosno scenarijskim pismom, može nazvati *Šokačka krv*, zapravo ne prema kakvoj drami nego prema neobjavljenom a najvjerojatnije i zagubljenom romanu Franje Babića iz 1931., poznatoj samo prema njegovoj zaživotnoj autobiografiji. Čita se neumoljiv žanr tragedije, *Tenu* dramatično dramatizira Marija Peakić.

Peto razmišljanje o šokačkom imenu ima se zaokupiti nizom eseja ili feljtona ili refleksivnih žanrova koji su zapravo ne/moguća ukupna fenomenalna slika šokaštva s mnogih aspekata. Sjajno srebrnopisni Balentović o

geniju *Trojice iz Gradišta*, Boro Pavlović *O jednoj šokačkoj žalopojki* Vladimira Kovačiću, Katica Ćorkalo o Andriloviću i Gligorevićkinim etnološkim zlatovezima, Antun Smajić o sebi i identitetu, Vera Erl o povijesnoj dokumentarnosti likova Mare Švel, postmoderni Tomislav Žigmanov fenomenološkom arheologijom iščitava bunjevačko-šokački vojvođanski kompleks, dragocjeni Milovan Miković skrbi također o produkciji šokačko-bunjevačkog bića književne vojvođanske baštine, Kladarić i Ćurić o Đakovu, a ...

Šesto je fokusiranje nasloviti *Stan Ćika Đuke Galovića* prema drenovačkom doajenu pučkog pisma, koji je autorom barem dviju neslužbenih himni (dakako – *Slavonci smo...* i *Odavno smo graničari stari*, uz onu treću, Miroslava Mađera) šokaštva, a sve autore tamo uvrštene, neovisno o dijakroniji, držati je dragim i štovanim gostima njegova stana, odnosno najpozornijeg čitanja i užića u komunikaciji s bližnjima, što znači da ih je iščitavati uz presudno i lucidno Macino i Đukino pitanje o suvremenom i svakodnevnom življenju same tekstualne projekcije, a ne samo njezine ovjere kakve avremene bolje prošlosti. Tu su osobito etnološki i graničarski vitalni – bački gosti, na čelu s Antom Jakšićem i njegovom epskom bunjevačkom ljubavnom tragedijom. Gipko je lapidaran Matija Kovačić kojega u mađarskome prostoru prepoznajemo kao šokačkoga začinjavca. Osobita je dionica zamjernog popularizatora i nakladnika Martina Grgurovca, koji je naprosto izmislio tržišne strategije kretanja knjige: u nesumnjivo širokim pučkim razmjerima, a u suradnji s visokoinstitucijskim mehanizmima. Objelodanio je više desetaka knjiga pučkih autora što u istim serijama a što u zasebnim serijskim izdanjima, u odnosu na bjelodanjene profesionalne pisce.

Od ženskog lika do ženskog autorstva

Niz je autora i tekstova hrvatske književnosti zaokupljen likovima Šokice, Šokca, šokačke obitelji, šokačke duše, šokaštva... Dvije su skupine autora odredile naprosto "naručile" pristup žanrovskim sustavima i poetikama koje se bave spomenutim predmetno-tematskim i subjektno-stilskim fokusacijama. Prva je skupina *baštinske, povijesne zalihe*, napose romantizma, a druga je *učinak suvremene književnosti*. Ukrižujući ta dva tijeka šokačke književnosti, nastojati je sagledati je li nužno deskribirati svaku hrvatsku povijesnu poetiku s njoj pripadnim žanrovskim sustavima te onda šokačku književnu dionicu u tim formacijama izdvojeno iščitavati ili je moguće napraviti sveukupni uvid s nužnim pristajanjem na onda očekivanu korpusnu razvedenost. Uglavnom, nije nam pisati povijest šokačke knji-

ževnosti niti precizni pregled smjene poetika, nego nam je s minimalnim predmetnotematskim integrativom otvoriti pitanje kakvih drugih poveznica. Naime, izgleda da su se, barem u prvom dijelu književnošokačke povjesnice, izravnim imenovanjem Subjekta zaokupljala ipak pisma tzv. nekonvencionalnih poetika.

Prva je skupina *baštinske, povijesne zalihe* zaokupljanja eksplicitno imenovanim likovima, prostorima i semantičkim poljima koja se na različite načine oblikuju na rodovskom, vrsnom i žanrovskom planu. Ta su oblikovanja razvijena u vrlo različitim smjerovima, ali uvijek u nedvosmislenom emitiranju šokačkoga imena i identiteta. Stoga su ovdje odsutni etno-lirski i dokumentarno-deskriptivni tekstovi Josipa Lovrečića, a tek posredovanjem scenarističke neotradicijske obradbe Tene u autorskom potpisu Marije Peakić nalazimo trag Josipa Kozarca. U istoj strategiji čitanja izostaviti je čitanje estradne etno-osjetljivosti malostarogradskih lirika Pavla Blažeka i Ante Gardaša, jer su dakle, za potrebe uvida ovoga rada, presuzdržani u uporabi imenovanja fenomena. Neopravdano, ovaj uvid skoro izostavlja analizu šokačkih lirskih hitova iz rukopisa Ivana Kozarca, ali ih drži prototekstom mnogih (pa i svih) kasnijih pisama kao i dijelom kulturne neomitologije.

*Milovo sam garave i plave,
Dosta cura za života svoga,
Al ko tebe – to nijednu tako,
Curo draga iz sokaka moga,*

*Tarabe sam rad tebe preskako,
Po baštinskih skrivao se kuti,
I kad jasmín i kad dunje mire
I kad lišće vene i kad žuti.*

*K tebi, curo, šuljo sam se kradom
Kroza straže oca ti i maje,
Kruhom pito lajava Garova,
Dok ti vrele kradoh poljubljaje.*

*Čak i danas ja ti čeznem, venem
Vazda željan zagrljaja tvoga,
Pregorjet te ne znam i ne mogu,
Curo draga iz sokaka moga.*

Uvodni Boro Pavlović nije rodom Šokac, on je tek Ličanin rođen u Požegi koja ga je kao slavonska Atena i antena (dosjetku o anteni potpisuje profesor Stanislav Marijanović. Međutim, on time označava Osijek, ali je ovdje potrebna "gimnastička" nego samo zemljopisna mapa.) stalno privlačila u toj mjeri da je, iako cijeloga života Trešnjevčanin, najuže surađivao s npr. vinkovačkim književnim krugom, s Ogrankom DHK koji je tamo 1981. kao prvi regijski klub Društva izdvojeno oblikovan, a napisao je i ciklus pjesama posvećen svim starijim slavonskim gradovima... Piše, primjerice, na završetku pjesme *Dakovo*:

(...)
*I lete Riđe
i Bijelci,
i Zelenci
i Šarci
u povorci, u igranci.*

*I snaše
i cure
i momci.
Sve Šokci.*

Takva, međutim, tematska zaokupljenost, autentičnim sastavnicama panonizma, je danas stara preko četiri stoljeća, osobito je intenzivirana tijekom (... graničarstvo!, tzv. hajdučko-turska tematika...) i krajem devetnaestoga stoljeća (Gjalski, Šenoa, Kozarac), a već tridesetak godina tu "problematiku" uvezuje i istražuje, tka, autor ove knjige (Nakon povremenih zapisa iz sedamdesetih, češće u sklopu kakva feljtonskog autorskog portreta, samostalni feljton pod nazivom *Tko su Šokci* autor ove knjige objelodanjuje 1990. Prerađen, pod naslovom, *Šokci u vrtlogu povijesti* pojavljuje se prvo u Osijeku, u *Književnoj reviji* 3/4/5/6, 1992, sljedeće godine i u samostalnoj knjizi otiskanoj u Vinkovcima, dok ga treći put u cijelom obliku, pod imenom *Tko su Šokci* uvrštava urednik Miro Maričić 1994. u multidisciplinarni zbornik *Županjski vijenac*.). Dakle, slika te rubne ili središnje zaokupljenosti ide od Kanižlića i Katančića kroz eksplicitnog "začinjavca" Iliju Okrugića, čija je, stoga, drama u najopsežnijem usredotočenju ovoga rada, kroz Kozarce, Josipa – dovedena scenarističkim iščitavanjem *Tene* u rukopisu Marije Peakić, a Ivana – njegovim izravnim imenovanjima, pa do Ferde Juzbašića, Ante Kovača i napokon sve do prve dame "šokačke problematike" – Mare Švel-Gamiršek i još nekoliko kasnijih ženskih sofistika. Ta je autorica u predmetnome tijelu ispisala upravo ono što je i najprirodnije istjecalo iz ženske spisateljske ruke. Ispisala je

vrlo neobično skladne priče o slavonskim ženama, knjigu novela *Portreti nepoznatih žena*. To su uglavnom žene-Šokice neponovljivo i nepodnošljivo ponavljanih sudbina, tkanih uz pripovjedačku svijest koja osporava mnogošto i u tijeku priča i u ustroju pravocrtnoga pripovijedanja. Švelovičino pismo sofistika je i reljefna obradba pripremljena u navedenom prvom naslovu šokačkog pisma, u drami *Šokica*. U svakom slučaju, Šokica Mara Švel-Gamiršek ne piše iz pučke usmenosti, nego iz pučke pismenosti (Usporediti u metašlengerajski nadahnutom radu Dubravke Detoni Dujmić.). Ona, naime, zna i gdje je ona kao spisateljica, u poetološkom smislu, i kome se tekstom obraća, i tko je već njenom problematikom prolazio, i zna također vrlo dobro tko su Šokci. Ona dakle piše osviješteno, ona i misli prostor koji prikazuje. Tako se zapravo Švelova nadostavlja u osvjetljavanju tijeka šokačke problematike. Malo je tko tom zaokupljenošću prolazio, a da nije pri tome simultano reflektirao i predmet pisanja (Šokice, šokaštvo, svijet slavonskoga sela, i sl. ...), ali i samo pisanje.

Ovdje se hoće reći da je veliki broj autora koji su tematizirali šokaštvo bio naglašeno, pa i nadraženo tekstualno svjestan: to znači da su bili poetološki obrazovani, intertekstualni, čak i onda kad su bili pritiskani na predmetnom planu tzv. jakom zbiljom. I tamo su prepoznavali zgusnutije kulturne i povijesne strukture kao mogućnost zavičajne demobilizacije. Zavičaj je, naime, sloboda, a ne agresivna mobilizacija, nije paranoja i klaustrofobija nego vedrina i vitalitet, nastavljanje, makar se oslanjalo o svoju prototekstnu tragediju, konkretnu ljubavnu dramu povijesne lokalizacije, u Okrugićevu pismu (Zanimljivo je da su i Okrugić i AGM i M. S. Mađer srijemski Šokci.).

Dakle, od ženskog lika do ženskoga autorstva.

S osobitim žanrovskim iščitavanjem i fenomena pučkog pisma. A kada smo već kod dramskih žanrova – ne izostaje niti pitanje mjesta tragičnoga Franje Babića, pošto je njegovo eksplicitno imenovanje šokačke obitelji signal koji ga upisuje u interes našeg promišljanja, ali njegov izbor obraćanja pučkoj recepciji donosi i problemski dvostruku informaciju: a) on piše posve usredotočen pučkim toposima i komunikacijskim reperkusijama, ali on to čini b) *izborom* i poznavanjem žanrovskih te recepcijskih pravila, stoga je dionica njegove strategije, odnosno književne svijesti, zanata, ono čime ga je – bez obzira na njegov ne posve zadovoljavajući estetski doseg izabrana žanra – nepogrješivo svrstati izvan poglavlja pučkog pisma.

Druga je skupina tekstova koje je iščitavati – *učinak suvremenih autora* (predsjednica osječke udruge *Šokačka grana*, Vera Erl, ujedno Voditeljica višeknjigovnog projekta, s naslovima *Urbani Šokci* i *Šokačka*

čitanka, poslala je pozivna pisma autorima), koji su osobno i izravno pozvani potvrditi svoje dionice i projektno prihvatiti ono što već njihovi tekstovi emitiraju. U tom je smislu i spomenuti scenarij takva dvostrukog interesa ovoga rada. U Peakićkinu scenariju je povijesnobaštinski Josip Kozarac, a njen je potpis suvremen. Slično je u pretragama ostavštine Fabijana Šovagovića odradio njegov sin koji je svojim potpisom uvrstio dramski tekst *Sokol ga nije volio* u projekt pozvanih uvida *Šokačke čitanke*.

Poseban je pak fenomen vitalističkog pučkoga zaborava-sjećanja i pučke promreženosti citatima, odnosno izbrisanim i zamijenjenim autor-skim potpisima pod mnoge bilježene retke, ali još i više užiće je pronaći tekstove koji su pisani iz hotimična ili nehotična, ali nužna i osviještena od-maka od takva, iznimno izabrano dirljiva, hoda unatrag. Takvome je poslu, uočavanju tijela književne svijesti, primjerice već spomenuta *Šokačka čitanka* ponajviše posvećena. *Stan Đuke Galovića*, kao prostor Čitanke, izabrano čuva spomenutu dirljivo osjetljivu tkanicu pučkoga pisma. Osim Grgurovčeva tržišnološkog talenta tu je i nesvakidašnje autozafrkantski gest Satira Jose sa Prkosa, koji – kroz iskustvo radijskog medija urnebesno lak na oštrom jeziku – prosijava šokačku inačicu Malog Mista, k tome s žanrovskom dionicom *slavonskog ratnog pisma*.

U ostalim fokusacijama prikazati je osviješteno intertekstualno šokačko pismo, prikazuje se žanrovski sustav književnog tijela koje se pojavljuje u svim rodovskim izvodima (poezija, proza, drama, diskurzivno pismo). Iz navedene skupine iščitanoga pučkog pisma izdvaja se, izuzetno uskličnom manireskom, pučka poema Slavka Micolčevića *Slavonijo, što su ti učinili* (Bjelodani ju za Božić 1992., u ratnom osječkom HNK, kroz skoro nadrealni i osobni performativno-cerebralni stil, Fabijan Šovagović, radikalno odstupajući od svoje uobičajeno odmaknute tehnike prijenosa-izvedbe stihova (vidjeti o čitanju stihova u *Glumčevim zapisima*), napisana također kao dio ratnoga pisma. Pošto je slavonsko ratno pismo (Svakako – jedno od najekspresivnijih je medijskih ratnih pismama – pjesma *Krećemo na vas*, koju potpisuje Senio Lešnjaković i izvodi 1991. u sklopu multimedijskog projekta Noise Slawonische Kunst:

*Kod Vukovara, svanuo je dan,
čovjek mirne duše digao je glas:
Puko nam je film,
krećemo na vas, krećemo na vas, krećemo na vas!
Jer jednom,
će harfe zasvirati, i tada
će Šokci popizditi:
puko nam je film,
krećemo na vas,*

*krećemo na vas,
krećemo na vas!)*

nerado upotrebljavalo stihove, jer je nastajalo u vrijeme jake sadašnjosti i budućnosti (Vidjeti što o tome piše Dubravka Oraić!), nužna je faktura književnog pisma bila transtekstualna i transmedijalna, odnosno s referencama na povijesnu zbilju i njenu obradbu kroz masmedije (vidjeti kod Radmana), stoga je značajnim dokumentom te poetološke borbe (ovdje je navesti samo dio, dostatan da se vidi i, za pučku liriku, neuobičajeno **izravan** citatni potez, skoro naivni esejizam, i manirističnu zemljopisnu faktodeskriptivnost uz već podosta nevješto argumentiranje). Jedno je ponovno neupitno, lik kojemu se obraća je ženskog roda (to podsjeća na opažaj iz istraživanja vodećeg slavonskog sociologa Antuna Šundalića prema kojemu je tipičan Slavonac – Slavonka!?):

*Slavko Micolčević
Slavonijo, što su ti učinili*

*Slavonijo majko
u suknjama širokim
od Dunava Save Drave
do Ilove
ruku raširenih
ko krila
da bi svakog primila
prigrčila
u kuću ko ti dođe
i Ciganče bi usvojila
nadojila
nabreklim grudima.*

*Slavonijo
Šokice-snašo seko
"curo draga
iz sokaka moga"
u šarenim kolima
Đakovačkih vezova
Vinkovačkih jeseni
u vezenicama što pršte
bojama iskrama
srebrne srme zlata
s nizom dukata
na prsima*

na vrpci okolo vrata
Slavonijo
što su ti učinili!
(...)

Božić 1991.

Svojevremeno, 1994., u knjižnici *Slavonica* bila je najavljena i knjiga-zbornik-hrestomatija naslovljena *Šokačka književnost*, a također već pre više godina prolazi od najave studije-monografije *Šokadija i Šokci* čija je 1987. naslovnica već bila potpisana rukom kulturnog vinkovačkog likovnjaka-scenografa i oblikovatelja Joze Matakovića. Međutim, nakladničko-ministarstvene struje zaobišle su poduprijeti te knjige do finalizacije (politička ideja decentralizacije i regijskoga komuniciranja te ovjeravanja uvijek su, ionako, samo plasman kakve predizborne obmane).

Sinopsis prvospomenutoga izdanja, kao i niz izvoda po periodici iz drugospomenutoga izdanja neobjelodanje studije, daju jasne smjernice za mišljenje o korpusu šokačke književnosti. U njemu je mjesto Mare Švel-Gamiršek nedvojbeno mjesto "prve dame", što dakako znači da postoji i visoko ugledan niz slijedećih dama.

Cvelferijsko je književno tkanje u tome ukupnom korpusu jedno od nosećih. Cvelferijska *književna šlinga* (...Ante Kovač, Mara Švel-Gamiršek, Đuka Galović, Marinko Plazibat, npr.) podupire vrlo snažno ukupno produktivnu tkanicu korpusa šokačke književnosti – paralelno izdvojenog iz naoko generabilnog fenomena pučke neosviještene usmenosti u poziciju integrativnoga potkorpusa najviših dosega hrvatske književnosti.

Baštinsko njegovanje – neotradicija

U hrvatskoj je književnosti njegovanje regionalnih književnih činjenica – njegovanje i kultiviranje samih izvorišta. Takva je strategija jednostavno, ali produktivno baštinsko nadopisivanje, o kojemu, dakako, treba skrbiti da se ne izjednači s dijalekatskim retardacijama (Usporediti slično rezolutno promišljanje u radu Bogdana Mesingera, u zborniku s kolokvija o Mari Švel-Gamiršek, Drenovci 1997), nego s neotradicijskim projekcijama sofisticacije i kritičke tehnološke redistribucije u urbanim medijima (Primjerice, književni krugovi renesansnih mediteranskih hrvatskih središta nikada i nisu bili shvaćeni drukčije doli integrirajućim činiteljima hrvatske književnosti.). Lokalno prostorno izvorenje hrvatske književnosti snažno je kontinuirano sve do suvremenosti proteklih desetljeća, u kojoj pak ti hrvatski mediteranski gradovi imaju i svoje jake književne časopise i svoje

jake "književne krugove", "čakavske matice i sabore", napose i pučko sveučilišnu djelatnost, a sve češće i manje visokoškolske strukture. Dade se vidjeti kako je hrvatska književnost mediteranskoga podneblja u suvremenost predala i cehovski profilirane djelatnosti kao i one koje uz nedvojbenu autorsku i cehovsku potpis kooperiraju s različitim vidovima priredbenih, pučkih i prosvjetiteljskih djelatnosti. Slično se događa i u "kajkavskome književnome krugu": njeguje se jezik, dapače krilatično se potiče prvobitna, ali i artifičijelna kajkavština, definiraju se i književne nagrade uže i šire zavičajnosti, što opet u izvedbi dodjeljivanja, a uvezano u kakve "pjesničke susrete", redovito širi priredbenu sliku prema drugim vrstama umjetnosti i kulture, pismenosti.

Niz književnih periodika izvanzagrebačke produkcije njeguje spomenuta izvorišta (Dubrovnik, Kaj, Mogućnosti, Nova/Istra, Književna rijeka, Književna revija, Vinkovački godišnjak, Brodski trag... navesti je samo ilustrativno), ali pri tome posve artikulirano recepcijski uvezuju suradnju iz sveukupnog tematskoga i djelatnoga hrvatskog prostora, dapače uz intenzivna kontekstna tkanja – prema mitteleuropi, prema Alpe-Jadran kontaktosti, prema mediteranskim komunikacijama.

Dade se imenovati i niz osjetljivih, reklo bi se – neotradicijskih, osvjetlitelja tih regionalnih konstelacija. Riječ je o autorima, pjesnicima i znanstvenicima, te priredbovnicima, koji pravo spomenutom pro/ovjerom identitetnoga kontaktnog interteksta nastoje pribitati pogled na svoju "ptolomejsku" plohu. Ona, naime, pliva između dva određena mora: panonskoga i jadranskoga, te je posve neuvjerljivo "mobilizirati" se kakvu globalnome "internacionalizmu". Potonji je svoje prilike istrošio nastojeći međunacionalna putovanja obavljati – tenkovima. I ponovno je ovdje navesti samo neke takve autore regionalnih neotradicijskih pogleda: antologičarski rad Mirjane Strčić u Istri, svečakavski monografski i antologičarski rad Milorada Stojevića, antologičarski rad Božice Jelušić u kajkavskome krugu. Uz Vladimira Rema, vrlo mekom, dakle toplo popularizatorskom, rukom, panorame slavonske lirike, u produkciji agilnog Martina Grgurovca, priručuje i Miroslav S. Mađer. Svakako je dragocjen njegov prvi takav panoramski uvez, knjiga *Slavonske minijature* iz 1975., objelodanjen u osječkoj knjižnici *Vez.*, mudrog urednika Ive Bognera.

Za sve se te i takve neotradicijske uvide daje napisati kako se ne daju nagovoru ideologijskoga izvanpoetskoga internacionalizma kao futurističnoga zadatka, nego se upućuju obnovljenu čitanju intratekstirane kontaktosti, komunikativnosti – i zalihosti iz toga proizišle, koja se nalazi već pohranjena u pismo, kulturu konkretnoga podneblja. Produktivno se, dakle, napušta dekoncentriranost jugoslavistične / internacionalističke prijeratne

naručbe, a upućuje osvješćenju i eksplikaciji baštinski očuvana interteksta, indicirana, prema riječima profesora Rafe Bogišića, hrvatskom književnom višejezičnošću, kako onom “unutrašnjom” (čakavština, kajkavština, štokavština), tako i onom “izvanjštenu” (ostvaraji na latinskom, talijanskom, njemačkom, mađarskom...). Suvremenost donosi i nove tipologizacije te, osim baštinski iznjedrene primjerice “osječke njemačke književnosti” (Vilma Vukelić, Roda Roda, Ernst Simons...), ima se čitati i “manjinske hrvatske korpuse”; gradišćanske književnosti, potom književnost Hrvata u Mađarskoj: čitaj – dionicama u prvom redu književnopovjesnika i pjesnika Stjepana Blažetina i izvanserijskog dramtoludista i uzorita književno-znanstvenika Stjepana Lukača te njihovim, nažalost, već objavljenim projektom postmodernoga časopisa *Riječ*, a tu je i slučaj seoskih pisaca u Italiji...

U hrvatskoj su književnosti nazočni i dvokulturni književnici, autori s dvije književne putovnice: osamdesetih hitovski pisac Petko Vojnić Purčar, kao vojvođanski i hrvatski pisac, Jasna Melvinger također, s tek odnedavnim bjelodanjenjem u dvonakladničkim gestama koje onda u jednoj dionici obuhvaćaju i hrvatskoga producenta, potom niz bosanskih pisaca u hrvatskome kulturnome i književnokulturnome polju s pomalo tra-gično obojanom pripadnosnom /z/dvojnošću (Koja u nekim slučajevima donosi iznimno reljefnu sofisticaciju, a u drugim žuto plaćenu pseudoliberalnu agresiju. Upravo i iz rukopisa istih autora)... Također nije previdjeti niti značajno ime Julien Eden Bušić koja je na američkom engleskom jeziku napisala, a samo u hrvatskome prijevodu objelodanila svoj roman nedvojbene hrvatske kulturalne pripadnosti i raspoznatljive pripadnosti hrvatskoj književnosti... Posve je zasebne dvojezične i dvoknjiževne snažne putovnice i Giacomo Scotti, a nije nikako zaboraviti zanesenog pjesnika Radovana Pavlovskog, koji je 70-ih i 80-ih funkcionirao i u hrvatskoj i makedonskoj književnosti...

Beli. Franjo Jelinek Beli

Uglavnom, velik je broj primjera iz dalje i bliže književne baštine koji pokazuju na otvorene granice hrvatske književne kontaktnosti (upravo je tako razvijen komparatistični rad *Slavonski književni milenij*, u Osječkom godišnjaku 2006.), dapače primjeri su to koji su sami upravo tim granicama, preko njih se tranzitiraju silnice jedine moguće i zamislive susjednosti; one koja je jezičnom i egzistencijalnom adresom – kod kuće.

Dakako, postoji i zaseban problem sadržaja, zaliha. Pitanje je jesu li zalihe koje se neotradicijski izlažu posve definirane “završeno” i ukoliko su

“ptolomejske” onda i posve određene u svojoj vezanosti uz ponudu konkretnoga podneblja? Jednostavnije i preciznije pitanje glasilo bi: imaju li onda Dubrovčani samo o moru i suncu pjevati, Zagorci samo o “bregima”, Slavonci samo o njivama, a Boduli samo o otocima? I tako onda zauvijek?

Pitanje je možda pregrubo i prejednostavno, ali se nameće. Odgovor pak leži u već spomenutoj kontaktnosti koja u mijenama što ih nudi medijska promreženost svijeta XX. stoljeća, spozna je kako isti ili slični lokalni vrapci zvižduću na svim vrstama krovova cijeloga svijeta, a “istine” koje čuva ona tajanstvena sova u blizini “svijetle kolibe”, već odavno znaju svi – pa i vrapci na krovu! Ukazati je na intenzitet komunikabilnosti – na kraju tisućljeća, a u konkretnom primjeru Hrvatske i Slavonije – i na kraju svijeta.

Naime, neposredna hrvatska kulturna odnosno pismovna kontaktnost, kako je već napisano, može živjeti jedino tamo gdje je njezina, kontaktnosti, adresa. A tu je riječ o hrvatskim kulturnim i književnim središtima, popularnije poznatim pod imenom rubovi. I dok je kontaktnost mediteranskih hrvatskih središta kao i sjevernih granica oduvijek i doslovno – putopisno otvorena, uz također niz hrvatskih putopisa kroz Bosnu, dotle je krajnji slavonski dodir s Istokom, Dunavom i donekle Savom, oduvijek bio graničarski. Graničarstvo je razlikovati od života uz granicu, makar tu razliku objašnjava samo situacija primjera Dunav/Sava razdijeljenosti. Dakle, dok bi se u drugim dijelovima Hrvatske moglo pisati o kakvome – a i o kakvosnome – životu uz i kroz granicu, te o predmetnoj kontaktnosti ovoga razmišljanja, dotle je život na istoku Hrvatske, u Slavoniji, graničarski, u svakome smislu. A u prvom redu, u smislu svijesti čovjeka koji tamo živi te o različitim običajnim prigodama zaneseno pjeva pjesme o “starim graničarima”. Riječ je o antropologijskom graničarstvu, u kojemu je život oduvijek “opasan i tvrd”, poluuniformiran, u stalnoj *bitci / dijalogu* između rakijaške i vinske kulture, između harmonikaške i tamburaške kulture, između informacijskog i komunikacijskog slabog signala sa Zapada To nije previše metaforična tvrdnja, naime u cvelferijskom prostoru i dalje je signal HTV-a jedan od slabijih, t.coma slab, za razliku od pet bosanskih televizija i šest srpskih, a to se jedva nakon Domovinskoga rata pokušalo drenovačkim prenosačem poboljšati, ali ni tada nije suviše uspješno izvedeno, nego je ponovno zapuštan. To je generiralo utjecaj jakog agresijskog signala informacija s Istoka (uostalom, nije li tako stigla i Tenina marama? Nije li?).

Valja istaknuti kako preciziranje mjesta na kojemu žive prirodni, zemljopisni kontakti hrvatskoga kulturnoga prostora ukazuje na žuđeno jačanje institucija kulture, umjetnosti i znanosti – nacionalnoga i državnoga hrvatskoga središta. Bez snažne institucijske mudrosti, u bitnome – slike,

koja će također bitno znati o svojim kontaktnim adresama, te o svojoj također nužnoj slabosti distribuiranoj u zivkanju vrabaca /konkretnih pojedinačnih umjetnika/, nema govora o već nabačenoj, a onda i artikuliranoj internetovskoj promreženosti, mogućnosti kakvosnoga/informiranoga življenja uz granicu, odnosno graničarstva.

Ako je možda pomalo nejasno što je to slika institucijskoga hrvatskoga središta, onda je naglasiti da se tu posve doslovno misli i na arhitektonsku, i na ljepotu gradskih nacionalnih galerija i muzeja, na kultiviranu gastronacionalnu ponudu, vinsku kartu... na svu visoko standardiziranu i tehnologijski suvremenu kulturnu sliku hrvatske središnje institucijske kulture. Tek tako jasno uvjerljive i sjajne suvremene i baštinske slike, ona može reflektirati, odnosno prikupljati refleksije sa svojih kontaktnih zavičajnih adresa. Kojima je onda velika odgovornost sagledati svoje zavičajne funduse, osvjetljavati ih i paradigmatički provjeravati, pažljivo skrbiti o starosti kulturnoga, pismovnoga sjećanja. Riječ je ovdje o zemljopisu kulture i suvremenosti te kulture. Kultura živi na određenom mjestu i to mora i te kako biti razvidno, to mora biti njegovano, ali i komunikativno ponuđeno.

Upravo će ta tehnologija ponude, medijska svijest, pridonijeti i potvrditi autentičnosti onoga što se s popriličnim zaboravom u Europi sagleda kao ovjera identiteta ili uopće gotovo – potreba identiteta. Ukratko, istraživati svoj konkretni zavičaj: Slavonije, Istre, Zagorja, Krka, Zadra, znači – čitati Hrvatsku, a bez ikakva osobita napora misliti Europu. Jasno je i sljedeće, iskušenje u kojemu se našla Cvelferija, Slavonija, Hrvatska, iskušenje je koje je Europa već komforno zaboravila. Stoga je cvelferijsko-hrvatsko-slavonsko iskustvo prednost našoj mislenoj pribranosti, jer je upravo ona, ta misao, to čitanje i takva uljudba bila napadnuta i branjena. Dakle, naša je spoznaja prednost u mišljenju Europe, naša je prednost to neposredno loše iskustvo što smo ga ratom odživjeli Ponovno se javlja metaforična Okrugićeva *Šokica*, zajedno s tragičnom fakturom i romantičnim likom božjaka koji će nastaviti čuvati dijete/plod zabranjivane ljubavi poginulih roditelja. U cvelferskom kraju jedna beba nasuprot dvoje poginulih roditelja regresija je koja ima i transtekstnu informaciju.

Dokumentarij 100 Susreta u gode udruge Duhovno hrašće iz Drenovaca, jedna je nevjerojatna priča o 6-7 obrazovanih seljaka (učitelj Matej Janković, pa župnik Đidara, agronom Andrija Matić, zavičajni povjesničar Ivica Čosić Bukvin, pravnik i načelnik općine Jakša Šestić etc) koji su se uz rat počeli pojačano družiti da vide kojeg je ralnog sadržaja njihova neupitna odluka ne otići, poput mnogih, iz te svoje Cvelferije, da bi kao odgovor svojem samoupitu emitirali niz javnih programa, pa preprogramirali predratne vinkovačke *Pjesničke susrete* (u proljeće 2009. su 20. susreti pripremili knjigu *Drenovačka antologija hrvatskog pjesništva*

naime materijale svih dosadašnjih sudionika, dobitnika nagrada itd), osnovali uz njih časopis *Hrašće* (35 svezaka), biblioteku Mladih rukopisa (desetak), ediciju znanstveno-stručnih zbornika (5), izgradili područnu Drenovačku knjižnicu, pokreću također Galeriju Cvelferije, tu je naravno i Folklorna priredba *Raspjevana Cvelferija*. A sada je to sve faktografski i pažljivo dokumentarno uvezano u knjigu, odlično priređenu (Mirta Bijuković i Valentina Majdenić)...

Kontinuiranje konkretnosti, stvarnosti, egzistencije, gotovo da je besmislen zahtjev – jer je notoran, samozadan, jedino moguć. Vinkovci, kulturno čitano, stoga izriču i svijest i veliku ljubav kada Vukovaru i Županji tkaju Festival glumca. Oni su, Vinkovci, grad hrvatskih glumaca, “najglumstveniji hrvatski grad”, kaže jednom prilikom na Krležinim danima Dalibor Foretić, Vinkovci su grad iz kojega su Vanja Drach, Mata Ergović i Ivo Gregurović – otišli, ali su Vinkovci i grad u koji su se ti ljudi uvijek vraćali, jer je tamo bio ostao – Beli. Franjo Jelinek Beli. Vjerovati je da su i svake godine o njemu razgovarali, njemu izvodili svoje predstave, igre. Jer, on je jedini ikada živući glumac – Đuka Begović. A umro je tragično, te je tomu sjećanju posvetiti se.

Na djelu je već i stotinu godina znanstvenoga, reflektivnog pristupa aspektima šokaštva, što u jeziku što u književnosti. Od primjerice etnologijskoga esejizma Josipa Lovrečića, kroz tekstove Josipa Bognera s početka stoljeća, pa potom kritikama Ive Balentovića pred Drugi svjetski rat, te, mora se priznati, jedno vrijeme nesigurnu publicističku samoporugu Ante Kovača dvadesetih i tridesetih. Ta Kovačeva nesigurna samoporuga, daka-ko, dijelom je njegove ukupne tragične sudbine i nužnoga kasnije preobrata, a zrcalna je u svojoj tragičnosti kao sastavni dio kradene Šokadije. Jer, kralo se i zemlju i šume ali i ljude, duše... Sumnjivo je produktivno pristati na posljedice poruge.

Skraćeni snimak čitanja

Lirskim se sofistikatima čitaju stihovi pjesnika iz Gradišta Mate Mandića, koji u ciklusu pjesama *Vjetar nad ravnicom* ispisuje subfantastičnu sinesteziju prostora; slično je zapaziti i u stihovima njegova suseljanina Pavla Varnice koji u ciklusu *Šuma i oblaci* piše melankoliju i mističnu snovitost upućenu pejzažu, a tjeskobu razumije iz očuđujuće blizine; potom je čitati Vladimira Kovačića koji u *Šokačkim varijacijama* piše autentični etnotragični kriptoromantizam; u tome mu se pridružuje neoekspresionistički Vanja Radauš koji u naslovu *Slavonijo, zemljo plemenita* spaja naturalističke i šokantne slike u agresivni grafizam okomice i neumorne

nesreće s kojom se bori bogatstvo ravničarskog prostora; Vladimir Rem u pjesmi *Šokački nokturno* oponaša lirski etnomelos i opredjeljuje se za ljubavno izjednačenje tijela pjesme i žitnog polja; uvjerljivo uzbuđeno poskakuju patetični stihovi Ivana Grigića u tekstu *Nadasve toliko Šokadije*; sjetno, rapsodično pa ekstatično himnično pjeva s majkom ratara i bekrija Miroslav S. Mađer kroz stihove *Kraljevine srca*; jezično je zaigrano intertekstna i ironično britka, te najfinijom reističnom jasnoćom nostalgična Jasna Melvinger u nizu naslovljenu *I buđelar, i šlajpiker*; retrodeskriptivna je Marija Peakic-Mikuljan kada opisuje *Moje rodno selo*; zagonetan i zamišljen pa i meditativno slikovno zrcalan je Franjo Džakula kada stihuje o pitanju kako *Biti voda*; starogradski lak i sentimentaln je Stjepan Dujmović u naslovu *Ribica*; zanesen, produljeno romantičan i starogradski sjetan Ivan Bušić oblikovao je stihovni lik u znakovitu naslovu *Toliko nje u meni*; eruditstki postmoderan i melankolično sjajan/zrcalan je nostalgični Stjepan Blažetin kada naslovljuje *Santovački nokturno*; moderna i intertekstualna, obrisanih citata i dekonstrukcijski estetična Vlasta Markasović reflektivno i jezično sja u *Dukatićima*; jednostavan je i nesiguran subjekt Zvonimira Stjepanovića kada izriče svoj pouzdani ponos pred naslovom *Đeram*; dekonstrukcijski sofisticiran je slikovni govornik Tihomir Dunđerović u naslovu *Iz usta mu izlazi zemlja*; Nikola Tordinac bidermajerski zabavno promatra tugaljivi *Crkveni god*; ničeanski je kasnomoderan Ivan Kozarac koji u naslovu *Đuka Begović* portretira destruktivno identitetnu projekciju slobode; Mara Švel-Garmišek izlaže tuzi *Snašu Terzu*; Mate Hanžeković protoantropološki zapaža tko su etimologijska bića zvana *Komšije*; Josip Mirković neobidermajerski istražuje tko je *Kirijaš Ilan*; Vlado Andrić nam nevjerovatno reljefno, u maniri skandinavske oštine, izlaže naturalistički dokumentarni film koji se zove *Priča o Rubiju*; a najfinija rasterna natopljenost fluktuabilnom subjektom enegijom sja koroz sastavak kojega njegov autor Stanko Andrić naziva *Simurg*, naznačavajući kako nije završen. Nije završen, tek počinje, kada pronade šokačkoga čitatelja spremna dopisivati SE.

PITANJA

Istražiti je, koje publikacije izlažu popularnu a koje kritičku informaciju o šokaštvu, i zašto je koja kakva? Što i u kojem stručnom smjeru predaju svoje informacije?

Konceptija periodika *Kolivka*? Značaj *Šokačke čitanke*?

O čemu svjedoči podatak o dvjema stručnim i znanstvenim projekcijama skupnog pretraživanja fenomena šokaštva?

NOTNI ZAPIS ODAVNO SMO...

Uglazbljena 70-ih godina prošlog stoljeća ova pjesma pučkog stihotvorca Đuke Galovića pjeva se i danas kao podsjetnik na vojno-krajiško doba kada su slavonski Šokci čuvali granicu na Savi od turskih zavojevača.

ODAVNO SMO GRANIČARI STARI

Drenovci

Zapisa i za tamburaški orkestar
priredio JULIJE NJIKOŠ

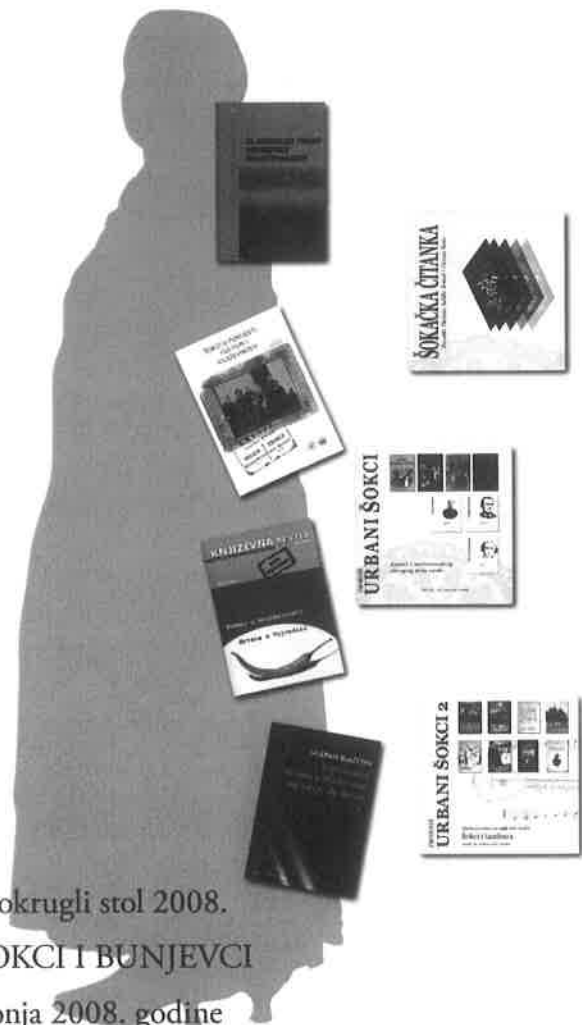
Umjereno

URBANI ŠOKCI

Međunarodni okrugli stol Urbani šokci udruge Šokačka graba iz Osijeka, dosada sazvan u tri postava, donosi istraživačke, svjedočanstvene i znanstvene razmjere stanju i mijenama fenomena šokaštva.

ZBORNIK URBANI ŠOKCI 3

Međunarodni okrugli stol 2008.
UGLEDNI ŠOKCI I BUNJEVCI
Osijek, 15. svibnja 2008. godine

Bilješke o piscima

Vladimir Rem rođen je 4. XII. 1927. u Slavonskom Brodu, ali kada se nakon završenog studija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu vratio u Slavoniju, svojim je kulturnim djelovanjem zadužio dva grada – Slavonski Brod i Vinkovce. U Slavonskom Brodu bio je osnivač i prvi predsjednik Ogranka Matice hrvatske, u Vinkovcima dugogodišnji ravnatelj Gradskog kazališta, koje je na njegov prijedlog dobilo ime Joze Ivakića (1971.). Vinkovačko kazalište je zadužio i istražujući njegovu povijest. Godine 1981. postao je predsjednikom Sekcije DHK za Slavoniju i Baranju. Pokretač je i uređivač nekoliko biblioteka koje objavljuju djela slavonskih pisaca. Suraduje u mnogim listovima i časopisima.

Vladimir Rem je pjesnik, feljtonist, esejist i antologičar. Njegov opus obuhvaća tridesetak knjiga, a Ogranci MH Osijek, Vinkovci i Slavonski Brod tiskali su mu 1997. *Izabrana djela* u tri knjige. Zalaže se za decentralizaciju u hrvatskoj kulturi i ističe zavičajne posebnosti. Šokaštvo mu je stalna inspiracija. Širina interesa, povezivanje slavonskih sredina, afirmacija manje poznatih i marginaliziranih autora i tema obilježja su i današnjeg djelovanja Vladimira Rema, koji na tom poslu ustraje od ranih mladenačkih dana.

Goran Rem rođen je 12. studenog 1958. u Slavanskom Brodu, potom 1968. u Vinkovcima te 1978. u Osijeku. U Vinkovcima završava "šokačku gimnaziju", u Vinkovcima je od 2003. – 2008. predstojnik dislociranog studija hrvatskoga jezika i književnosti Filozofskog fakulteta iz Osijeka, na kojemu radi od 1992., do kada je bio nastavnikom književnosti u Novom Selu pa Osijeku, te voditelj SKUC Osijek 1990. – 1991. Za njegova ravnateljstva pokrenut je multiumjetnički projekt *Noise Slawonische Kunst* (1990. – 1994.). U ratu je voditeljem dokumentarističkog noise-subprojekta *27. lipnja, raskrižje na Klajnovoj*. Godine 2008. prodekanom je Filozofskoga fakulteta u Osijeku za znanost i međunarodnu suradnju. Pokretač je i uređivač nekoliko biblioteka koje objavljuju djela panonskih pisaca, član više stručnih povjerenstava u književnom i književno znanstvenom području.

Goran je Rem pjesnik, kritičar, kolumnist, književnoznanstvenik, napose teoretik intermedijalizma i antologičar. Njegov opus obuhvaća dvadesetak knjiga, bio je članom Quorum projekta osamdesetih godina, voditeljem je Quorumove multidisciplinarnе tribine 1984. – 1990.

U pjesništvu se pojavio 1977. zbirkom *Ženitva*, a neke su mu pjesme i drugomedijski obrađene. Sustavno istražuje strategiju ruba. Šokaštvo mu je hereditarna obveza. Prostor medijskih interesa, povezivanje slavonskih sredina, srednjoeuropejstvo, afirmacija manje poznatih i marginaliziranih autora i tema obilježja su djelovanja Gorana Rema.

Literatura / lektira

I. DJELA: IZBOR

1. Stanko Andrić, *Simurg*, Zagreb 2005.
2. Vladimir Bakarić, *Tajanstvena vila*, Vinkovci 2007.
3. Stjepan Blažetin, *Porcija besmisla*, Pečuh 2003.
4. Ivo Bogner, *Književni prikazi*, Osijek 1987.
5. Josip Bogner, *Izabrana djela*, u: S. Šimić, J. Bogner, O. Keršovani, Zagreb 1975.
6. Josip Bogner, *Slavonske teme*, Vinkovci 1994.
7. Ana Cvenić, *Naši ostvaraji*, Vinkovci 1997.
8. Katica Čorkalo, *Slavonica*, Vinkovci 1993.
9. Katica Čorkalo Jemrić, *Slavonica 2.*, Vinkovci-Zagreb 2003.
10. Katica Čorkalo-Jemrić, *Slavonica 3.*, Osijek 2007.
11. Katica Čorkalo-Jemrić, *Zavičaj riječi*, Vinkovci, 2000.
12. Mirko Čurić, *Đakovo – romansirani gradopis*, Đakovo 2008.
13. Đuka Galović, *Cvelfer stari*, Osijek 2007.
14. Joza Ivakić, *Izabrana djela*, u: I. Kršnjavi, I. Velikanović, Ž. Bertić, J. Ivakić, Zagreb 1980.
15. Joza Ivakić, *Pripovijesti, Inoče*, Vinkovci 1994.
16. Joza Ivakić, *Selo u hrvatskoj književnosti*, Rijeka 1914.
17. Matija Kovačić, *Mrvice mog života*, Pečuh 1999.
18. Vladimir Kovačić, *Šokačke varijacije*, Vinkovci 1982.
19. Vladimir Kovačić, *Izabrana djela*, u: V. Kovačić, V. Popović, Zagreb 1982.
20. Vladimir Kovačić, *Jantar na suncu*, Vinkovci 1999.
21. Ivan Kozarac, *Proza*, Zagreb 1947.
22. Ivan Kozarac, *Izabrana djela*, u: J. Kosor, I. Kozarac, Zagreb 1964.
23. Ivan Kozarac, *Oda životu*, Vinkovci 1997.
24. Josip Kozarac, *Djela*, Zagreb 1950.
25. Josip Kozarac, *Među svjetlom i tminom*, Osijek 1974.
26. Josip Kozarac, *Izabrana djela*, Zagreb 1997.
27. Viktor Lukačević, *Raskrižje kaosa*, Vinkovci 1993.
28. Viktor Lukačević, *Vijoglavi redovi*, Zagreb 2001.
29. Miroslav S. Mađer, *Lenije, zelene lenije*, Osijek 1969.
30. Miroslav S. Mađer, *Asser Savus*, Vinkovci 1978.
31. Miroslav S. Mađer, *Pjevat će Slavonija*, Vinkovci 1982.
32. Mato Mandić/Pavao Varnica/Antun Jovanovac, *Trojica iz Gradišta*, Županja 1959.
33. Vlasta Markasović, *Spaljeni kobilaš*, Vinkovci 1997.
34. Vlasta Markasović, *Dukatići*, Đakovo-Osijek 2006.

35. Bogdan Mesinger, *24 dana rata*, Zagreb 1992.
 36. Bogdan Mesinger, *Ususret Arijadni, lingvostilistički i kulturološki ogledi o transmedijalnosti*, Osijek 2007.
 37. Franjo Nagulov, *Vk-biceps*, Zagreb 2009.
 38. Gordan Nuhanović, *Posljednji dani pankaa*, Zagreb 2006.
 39. Ilija Okruglić, *Šokica*, Zagreb 1984.
 40. Pavao Petričević, *Križevi i ruže*, Vinkovci 2002.
 41. Vanja Radauš, *Buđenje snova*, Zagreb 2000.
 42. Vanja Radauš, *Slavonijo, zemljo plemenita*, Vinkovci 1994.
 43. Vanja Radauš, *Slavonijo zemljo plemenita*, Vinkovci 1994.
 44. Marijana Radmilović, *Bolest je sve uljepšala*, Zagreb 2003.
 45. Matija Antun Reljković, *Djela Matije Antuna Relkovića*, u: *Stari pisci hrvatski*, knj. 23, Zagreb 1916.
 46. Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, Osijek 1974.
 47. Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, u: *A. Kačić Miošić, M. A. Reljković*, Zagreb 1988.
 48. Josip Stjepan Reljković, *Kućnik*, Vinkovci 1989.
 49. Goran Rem, *Jesenji metak*, Osijek 1985.
 50. Vladimir Rem, *Vinkovačka kronika: ogledi, eseji, feljtoni*, Vinkovci 1983.
 51. Vladimir Rem, *Tko su Šokci*, Vinkovci 1993.
 52. Vladimir Rem, *Iverje s Bosuta*, Vinkovci 2001.
 53. Vladimir Rem, *Krug oko baštine*, Slavonski Brod – Osijek 2007.
 54. Antun Smajić, *Ja, mediokritet*, Vinkovci 1997.
 55. Josip Šarčević, *Gradsko blato*, Vinkovci 1978.
 56. *Šokačke pismice I.*, Vinkovci 1967.
 57. *Šokačke pismice II.*, Vinkovci 1970.
 58. *Šokačke pismice III.*, Vinkovci 1974.
 59. Dioizije Švigelj, *Slavonske književne komunikacije: ogledi i kritike o udjelu Slavonije i Baranje u hrvatskoj književnosti*, Osijek 1975.
 60. Dionizije Švigelj, *Pjesme, Sabrana djela I.*, Vinkovci 2003.
 61. Dionizije Švigelj, *Studije, Sabrana djela II.-V.*, Vinkovci 2004.
 62. Mara Švel Gamiršek, *Šuma i Šokci*, Zagreb 1940.
 63. Mara Švel Gamiršek, *Portreti nepoznatih žena*, Zagreb 1942.
 64. Miroslav Vaupotić, *Panonske teme, portreti i zapisi*, Vinkovci 1994.
 65. Tomislav Žigmanov, *Prid svitom – saga o svitu koji nestaje*, 2008.

II. ANTOLOGIJE I IZBORI

66. *Dom od paljevine; zbirka domoljubne poezije*, Vinkovci 1994.
 67. *Čitamo vinkovačke pjesnike*, Vinkovci 1992.
 68. *Čitamo šokačke pjesnike*, Vinkovci 1992.

69. *Grupa autora: Izvor & uvir*, Vinkovci 1994.
 70. Vladimir Rem, *Zaljubljenici Cibalae*, Vinkovci 1976.
 71. Vladimir Rem, *Slava Panonije*, Vinkovci 1980.
 72. *Slavonija – zavičajna čitanka*, 1993.
 73. *Šokačka čitanka*, Osijek 2006.
 74. *Vinkovci u stihu*, Vinkovci 1999.

III. ZBORNICI

75. Dani Josipa i Ivana Kozarca 1, *Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti*, Vinkovci.
 76. Dani Josipa i Ivana Kozarca 2, *Josip Kozarac u hrvatskoj književnosti*, Vinkovci 1997.
 77. Dani Josipa i Ivana Kozarca 3, *Joza Ivakić i pučki teatar u Slavoniji*, Vinkovci 1998.
 78. Dani Josipa i Ivana Kozarca 6, *Književno djelo Vanje Radauša*, Vinkovci 2001.
 79. Dani Josipa i Ivana Kozarca 7, *Književno djelo Josipa i Ivana Bognera*, Vinkovci 2002.
 80. Dani Josipa i Ivana Kozarca 10, *Josip Stipan Reljković i njegov Kuchnik*, Vinkovci 2005.
 81. *Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti*, Vinkovci-Zagreb 1968.
 82. *Vladimir Kovačić: Prilozi sa znanstvenoga kolokvija*, Drenovci 2000.
 83. *Vrijeme i djelo Matije Antuna Relkovića*, Osijek 1991.
 84. *Zbornik o Dioniziju Švigelju*, Vinkovci 2002.

IV. MONOGRAFIJE, LEKSIKONI, KNJIŽEVNOPOVIJESNI PREGLEDI

85. *Dvjesto dvadeset i pet godina vinkovačke Gimnazije/ 225 godina vinkovačke Gimnazije*, Vinkovci 2006.
 86. Josip Jakošić, *Scriptores interamniae* (prir. M. Šrepel), *Građa za povi-jest književnosti hrvatske*, knj. 2, Zagreb 1899.
 87. Dubravko Jelčić, *Slavonske male stvari; Glose, elzeviri, konferanse*, Vinkovci 1985.
 88. Josip Matasović, *Iz prošlosti Vinkovaca i Brodske pukovnije, Slavonica* 10., Vinkovci 1994.
 89. *Povijest vinkovačke gimnazije*, Osijek 2002.
 90. Goran Rem, *Slavonsko ratno pismo*, Slavonski Brod, Vinkovci 1997.
 91. Helena Sablić Tomić /Goran Rem, *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Zagreb 2003.

The first two chapters define the terms and reconstruct the initial conditions, i.e. the age, space and events that led to the emergence and forming of this group. The chapter entitled *Traditional culture and literature* describes the state and relationship of oral and written culture of Šokci and determines the corpus of Šokci literature as *a specificity within the Slavonian part of Croatian literature*, leaving this determinant open to possible dispute or correction with its very title (*Is there a Šokci literature?*).

The chapter *Šokci to be remembered* corresponds to the previous parts of the textbook as it focuses on presenting the poetics of concrete authors from the 18th century onwards, thus reinforcing the historicity of Šokci identity, as well as their cultural activities in the widest sense, including literary production. The literary-theoretical portraits are often brought into a synchronic relationship, where they communicate with their poetic features. This is, of course, explicitly pointed out.

The chapter *Truth and lies about Šokci* demystifies oral and even written misunderstandings that are frequently culturally codified, which refer to culturological components of Šokci sub-ethnicity. In doing this, the authors rely on particular literary works.

The chapter *Return to roots* deals with the contemporary interest in Šokci, emphasizing the year 2005 which marked the beginning of the international scientific seminar in Osijek *Urban Šokci*, the book collection under the same title (containing research and scholarly papers in three comprehensive volumes), then the dialectical conference *Šokačka rič* (Words of Šokci), held in the town of Vinkovci since 2004, with five volumes of proceedings, and finally the extensive popular publication in five volumes (the title taken from the demo manuscript of V. Rem from 1987) *Šokadija and Šokci*, published by Privlačica in Vinkovci in 2008. There is also mention of cultural societies: in 2004 *Šokačka grana* in Osijek was founded, *Vinkovački šokački rodovi* in Vinkovci (Tomo Šalić published a monograph under the same title in 1999, and Vlasta Markasović has edited a periodical *Kolivka* published by this Society), whereas the Osijek society helped in founding *Šokačka grana* societies in Sombor, Sonta and Bač in 2007.

The book sheds light upon the phenomenon of Šokci, their culture and literature, taking this perspective as a criterion for choosing the illustrative author poetics, which are then discussed in an innovative manner, i.e. outside the conventional patterns that are focused on historical and literary periods. The novelty of this approach is emphasized by the end-of-chapter problem questions. In line with the requirements set before the intended readership (students), this methodological move will open up a range of research issues in the cultural text, and primarily in the literary material.

Popis ilustracija

SLIKOVNI PRILOZI

1. Šokadija i Šokci – Mataković i Mataković	15
2. Autohtono šokačko pučanstvo u Slavoniji	16
3. Šokačka čitanka	18
4. Povijesna vrela	22
5. Ime Šokaca nije ilirsko, a moglo je biti mađarsko	34
6. Perom i srcem o zavičaju	42
7. Omeđenja Šokadije	47
8. Hrvatska šokačka dijaspora	48
9. Različitim oblicima pisane riječi promiče se šokački identitet	58
10. Kozarac i Kozarac	62
11. Osim mape Antuna Babića	74
12. Šarm koji traje	78
13. Tri šokačke ljubavi	82
14. Folklor i tradicija	88
15. Reljković i Relković	108
16. Notni zapis pjesme <i>Šokački nokturno</i>	120
17. Čuvanje narodnog blaga od zaborava	144
18. Časopisi, zbornici, monografije – čuvari su zavičajnih vrijednosti	148
19. Antun Gustav Matoš: <i>Ja sam Šokac</i>	152
20. Bijela Frajla	160
21. Suvremena proza povijesnog senzibiliteta	166
22. Mađer i Mađer	172
23. Notni zapis pjesme <i>Pjevat će Slavonija</i>	181
24. Knjiga autora pjesme <i>Slavonci smo</i>	182
25. Muke po Vuku	194
26. Notni zapis <i>Odavno smo</i>	213
27. Urbani Šokci.....	214

Kazalo imena

A

Adorno, Theodor W. 7
Ahmed I. 11, 25-26, 67
Ahmed II. 25
Alasić, Mato 76
Aleksandar, kralj 76
Alfirević, Frano 131, 167
Ali-paša 25
Ambruš, Mato 33
Andrić, Nikola 12, 161
Andrić, Stanko 213
Andrilović, Vlado 105, 192, 199, 212-213
Antolčić, Ivan 138
Apić, obitelj 76
Apollinaire, Guillaume 131
Artuković, Mato 146, 187
Ašanin, Miodrag 179
August, car 21

B

Babić, Antun 138
Babić, Franjo 115, 199, 203
Babić, Stjepan 111, 114
Babukić, Vjekoslav 141
Bačić, Antun fra 98
Badalić, Hugo 98, 100, 122-123
Badenski, Ludovik 30
Bahtin, Mihail 8
Bakić, Petar 39
Balentović, Ivo 103, 118, 167-168, 192, 199, 211
Balić, Smail 14
Barac, Antun 111, 138
Baranjek, Ivan 105, 133
Barbarić, Mladen 153
Baričević, Ivo 128
Basler, Đuro 53
Batušić, Nikola 96
Bela IV., kralj 53, 55, 65, 147
Bellassy, Khuen De 66
Beljo, Ante 130
Benaković, Ljuba 122
Benček, Antun 117
Beneš, Jára 81

Benešić, Julije 44, 102, 126, 153-154, 161, 175
Benošić, Valentin 105, 128-129
Berislavić, Benedikt 55
Berislavić, Ivan 188
Berislavić, Nikola 188
Berislavić, porodica 12, 56-57, 77, 146, 187
Berislavić, Stjepan 57, 87, 146, 188
Berković, Josip 13, 131
Berković, obitelj 13
Bertić, obitelj 76
Bertić, Živko 45, 163
Bilić, Anica 114
Biljan, Zdenka 138
Biondić, porodica 13
Biškup, J. 177
Biti, Vladimir 7
Bijuković, Mirta 210
Blagojević, Adam T. 115
Blanjaković, obitelj 76
Blažanović, Stjepan 146
Blažek, Pavao 104, 201
Blažetin, Stjepan 114, 207, 213
Blaževac-Pajkov, Mato 119
Blok, Aleksandar 131
Bogišić, Rafo 138, 207
Bogner, Ivo 118, 124, 139, 192, 211
Bogner, Josip 45, 101-103, 127, 131, 149, 163, 169, 192, 211
Bonifačić, Antun 131
Boranić, Dragutin 137, 139
Borić, ban 12, 146, 188
Bošnjak, Blaž 97
Bošnjak-Dragovački, Ivša 100
Botić, Luka 121-122
Bourek, Zlatko 138
Boždar, Ivan 104-105
Božić, obitelj 76
Brandt, Miroslav 189
Brašnić, Pero 137-138
Bratulić, Josip 140, 147, 151
Brlić, Andrija Antun 100
Brlić, Andrija Torkvat 100, 141
Brlić, Ignjat Alojzije 54, 73, 76-77, 80, 94, 100, 110-113, 141, 186
Brlić, Marija Agata (Jagoda Brlićeva) 100, 141

Brlić, Mato 100
Brlić, obitelj 13, 100
Brlić, Vatroslav 100
Brlić-Mažuranić, Ivana 13, 100, 155
Brnjaković, barun 67
Bušić, Ivan 213
Bušić, Julien Eden 208
Butler, Judith 7
Buturac, Josip 86
Bösendorfer, Josip 38
Byron, George Gordon 125, 131, 156

C

Car-Matutinović, Ljerka 103
Car-Mihec, Adriana 10
Cesarić, Dobriša 132, 169
Ciper, Bartol 80
Crepić, Josip Aurel 115, 149
Csaplovics (Čaplović) 37
Cuvaj, ban 72
Cvekan, Vjekoslav – o. Paškal 55
Cvijić, Jovan 189
Cvrković, obitelj 76

Č

Čarnojević, Arsenije 30
Čeh, Ladislav 55
Čeh, Petar Levanski 55
Čelebi, Evlija 59-60, 67
Čerina, Vladimir 121
Čordašić, obitelj 76
Čorkalo Jemrić, Katica 104, 114, 118,
122, 170, 192, 199, 211-212
Čubelić, Toma 28
Čubrilović, Vasa 189
Čuić, Stjepan 134

Ć

Ćosić Bukvin, Ivica 115, 193, 210, 212
Ćurić, Mirko 106, 199

D

Damjanović, Stjepan 112, 119
Delorko, Olinko 131, 169

Demeter, Dimitrija 96
Derenčin, ban 28
Detoni Dujmić, Dunja 202
Doležal, Damir 116
Donadini, Ulderiko 121
Dostojevski, Fjodor Mihajlović 125, 156
Došen, Vid 98, 151
Drach, Vanja 211
Dretvić, Ilija 102, 117, 173
Dujmović, Franjo 188
Dujmović, Stjepan 213
Dukljanin, pop 23
Dunđerović, Tihomir 213

DŽ

Džakula, Franjo 105, 115, 213
Džebić, Branka 118

E

Emerik, kralj 51
Erić, Željko 213
Ergović, Mata 211
Erl, Vera 116, 199, 203
Eugen Savojski 26, 39

F

Fabrio, Nedjeljko 105, 180
Falout, Želimir 105
Feldman, Miroslav 127
Ferić, Mihael 95
Fiamengo, Jakša 118
Filipović, Adam 11, 99, 112
Filipović, Ferdo 35, 99
Filipović, Ivan 99, 141
Filipović, Josip 70
Filipović, M. S. 32
Finka, Božidar 119
Foretić, Dalibor 211
Frančić, Anđela 114
Frangeš, Ivo 139
Franjo Josip I. 76
Freudenreich, Franjo 100
Freudenreich, Josip 95-96, 100
Freudenreich, obitelj 100
Frolo, Ivo 169

G

Gabarić, Vilko 121
Gaj, Ljudevit 99, 113, 142
Galović, Đuka 92-93, 115, 117, 173-174,
200, 206
Galović, Maca 200
Galović, Fran 121
Garašanin, Ilija 185, 189
Gardaš, Anto 201
Garvanović, Antun 117, 173
Gavran, Miro 106
Georgijević, Krešimir 140
Giletić, vlastelinska obitelj 85
Gjalski, Ksaver Šandor 202
Glavašević, Siniša 8, 105, 133-134
Gligorević, Ljubica 199
Godić, Stjepan 105, 177
Gojković, obitelj 76
Gol, Predrag 138
Gorjanski, plemićka obitelj 66, 85
Gosseau, Maksimilijan de 66
Gregurinčić, Geza 155
Gregurović, Ivo 211
Grgurovac, Martin 95, 117, 119, 150,
193, 200, 204, 207, 212
Grigić, Ivan B. 104-105, 213
Grličić, Ivan 64, 97, 110-111
Grlović, Milan 123
Gunčević, Josip 130
Gundrum, Fran S. 100
Gundulić, Ivan 39, 111
Guttman, Marija 75

H

Hadžihusejnović, Miroslava 116
Ham, Sanda 114
Hamm, Josip 119
Handžić, Mehmed 28
Hanžeković, Mato 213
Harambašić, August 121, 154, 156
Hedervary, Khuen 87
Herlitz, Ana 157-159
Herman, Ivan 117
Horkić, Dragutin 106
Horvat, Rudolf 31, 142
Horvatić, Dubravko 101, 131

Hribar, Branko 177
Husein-paša 87

I

Ibler, Janko 100
Ibrišimović, Luka 83
Ignjatović, Jaša 106-107
Ilić, Luka 99
Iliescu, Ion 185
Ilijić- Oriovčanin, Luka 141
Ilija, sv. 66
Ilijašević, Stjepan 99, 141
Ivakić, Ana (rođ. Matijašević) 13
Ivakić, Joza 44-45, 75, 92, 96, 102-103,
106, 115, 118, 127, 149, 162, 165,
167, 169-170, 192, 212
Ivakić, Luka 13
Ivakić, rod 13, 75
Ivakić, Vladoje 45
Ivan Krstitelj, sv. 66
Ivanošić, Antun 151
Ivaštinović, Jakov 104, 118, 175-176
Ivić, Kata 116
Ivić, Pavle 190
Ivšić, Stjepan 109, 114, 119

J

Jagić, Vatroslav 113, 151
Jakošić, Josip 67
Jakšić, Anto 200
Jakšić, Jelena 188
Jakšić, Martin 114, 119
Jakšić, obitelj 76
Janković, Matej 192, 210, 212
Janković, Slavko 43, 94, 164-165, 192,
212
Janus Pannonius 197
Jelačić, Josip ban 70
Jelašić, F. 123
Jelčić, Dubravko 118, 169, 175, 177
Jelušić, Božica 207
Jelić, Ivan 146
Jelinek, Franjo Beli 208, 211
Jeljčin, Boris 185
Jemrić, Ivan 117, 173
Jesenjin, Sergej A. 131

Jonke, Ljudevit 37, 97, 114, 139
Jovanovac, Antun 102, 173
Jovanović, Jovan P. 187
Jukić, Ivan Frano 24, 37
Jurjević, Josip 106
Jurković, Janko 161
Juvenal 122
Juzbašić, Ferdo 121-122, 192, 202, 212
Juzbašić, Janja 114
Juzbašić, Vinko 119

K

Kačić Miošić, Andrija 29
Kaminski, Martin 100, 129, 175
Kanižlić, Antun 37, 110, 150, 192, 202, 212
Karbić, D. 146
Karlović, Josip 123-124
Kašić, Bartol 59-60, 67
Kaštelan, Jure 83, 101
Katančić, Matija Petar 24, 35-37, 44, 56, 67, 93, 109, 151, 202
Kenfelj, Ivan 124
Kette, Dragotin 131
Kevo, Mladen 133
Kinert, Albert 138
Kladarić, Mirko 199
Klaić, Bratoljub 44, 139
Klaić, Vjekoslav 7, 24, 56, 121
Klarić, Kazimir 106
Kluge, Friedrich 38
Knežević-Ivšina, Janja 93
Knežević-Babogredka, Ruža 94
Kokanović, Marija Mira 115
Kolaković, Franjo 87
Kolenić, Ljiljana 109, 112, 116
Koloman, herceg 52
Kombol, Mihovil 138, 153
Konstantin Porfirogenet 7, 23-24
Koprivčević, Josip 40, 188
Korajac, Vilim 45, 161
Korvin, Matijaš 37, 51, 66
Kosor, Josip 44, 96, 102, 115, 149, 163
Kosovel, Srečko 131
Kovač, Ante 44, 72, 106, 192, 202, 206, 211, 212
Kovačić, Ante 121

Kovačić, Ivan Goran 103, 121, 127, 133, 161
Kovačić, Matija 200
Kovačić, obitelj 76
Kovačić, Vladimir 44, 61, 95, 104, 106, 115, 118, 127, 131-132, 169-171, 192, 199, 212-213
Kozarac, Ivan 13, 44-45, 61, 75, 102, 104, 115, 118, 121, 126-127, 163, 192, 201-202, 212-213
Kozarac, Josip 13, 35, 44-45, 61, 64, 75, 101-102, 106, 115, 118, 121-122, 124, 126, 137, 149, 157-159, 192, 197, 200, 202-203, 212
Kozarac, rod 75-76
Kozarčanin, Ivo 121
Kranjčević, Silvije Strahimir 121, 156
Kremer, Gerhard 63
Krešimir IV., kralj 23
Križanac, Ivan 138
Krklec, Gustav 122
Krlježa, Miroslav 101, 112, 153
Krpan, Stjepan 11, 32-33
Krpan, Tomislav 95, 117
Kršnjavi, Iso 64
Kuhač, Franjo 94
Kukuljević, Ivan 142
Kulin ban 23, 25, 27
Kušec, Mladen 134
Köpröly (Čuprilić), Mustafa 30

L

Lazić, Sima L. 187
Leaković, Bernardin 97
Leopardi, Giacomo 131
Leopold I., car 40
Letica, Slaven 189
Lešnjaković, Senio 204
Lisinski, Vatroslav 142
Liščić, obitelj 76
Lončar, Ivan 138
Lončarević, Juraj 37, 85, 175
Lovretić, Josip 9, 92, 94, 101, 149-150, 191-192, 200, 211-212
Lovro Iločki 67
Lučić, Jeronim fra 26
Ludovik II., kralj 28

Lukač, Stjepan 207
Lukežić, Iva 114
Lukić, Milica 114
Lutvan-beg 76

LJ

Ljubibratić, Tomo 36
Ljudevit Posavski 51

M

Mađer, Miroslav S. 43, 61, 68, 92, 105, 118, 132, 171, 179-180, 192, 199, 203, 207, 211, 213
Mađer, Slavko 127-128, 171
Majakovski, Vladimir 131
Majdenić, Valentina 210
Makanac, Alfred 52
Makar, grof 66
Mandić, Dominik 188
Mandić, Mato 102, 173, 199, 212
Maoduš, Ilija 118-119
Maoduš, Marija 94
Maresić, Jela 114
Margetić, Mara 87
Maričić, Miro 202
Marić, Mišo 72
Marijanović, Stanislav 67, 201
Marjanović, Milan 101
Marjanović, Stjepan 100, 141
Markasović, Vlasta 109, 114, 119, 192, 212-213
Marković, Mirko 7, 11, 30, 53, 55
Marković, obitelj 76
Marojević, Radmila 190
Martinović, Aleksandar 189
Martinovski, Antun 127-128, 171
Marulić, Marko 97
Mataković, Joza 205
Matanović, Julijana 84
Matasović, Antun 99
Matasović, Josip 26, 72, 138
Matić, Andrija 114, 192-193, 210, 212
Matić, Tomo 98, 138, 151
Matijašević, Marijan 101, 131, 169
Matinac, Grga 173

Matoš, Antun Gustav 46-47, 80, 101, 121, 125-126, 153, 155-156, 161, 203
Matoš, Leon 155
Matoušek, René 105, 133
Mažuranić, Ivan 39, 155
Meder, obitelj 84
Mehmed II., sultan 24, 27-28
Mehmed-paša 87
Melvinger, Jasna 114, 116, 208, 213
Menac-Mihalić, Mira 114
Menović, Aleksandar 81
Merinbegović, Ibrahim-paša 60
Mesinger, Bogdan 177, 206
Mesić, Matija 9, 55, 145-147
Meštrović, Ivan 153
Mihalić, Antun 124
Mihalić, Josip 124
Mihaljević, Branko 92
Mihovil, sv. 66
Miklošić, Franc 66
Mikolčević, Slavko 204
Miković, Milovan 116, 199
Milanja, Cvjetko 171
Miler, Ferdo Ž. 123, 162
Milinković, Antun 53, 77
Milojević, Miloš 187
Milošić, Stanislav Geza 105, 132
Milutinović, Petar 79
Miljković, Branko 131
Mirković, Josip 101, 130, 192, 212-213
Mislav, knez 20
Molinary, Anton general 79, 87
Moljević, Stevan 189
Moore, Jerry D. 7
Morović, Ivan 66
Muhamed, prorok 28
Murat IV. 59
Mušicki, Lukijan 186

N

Nemčić, Antun 121
Nikolić, Ivan 119
Nikolić, Mihovil 124
Nikolić, Petar 60,
Nikolić, Vladimir 100
Novak, Vjenceslav 121
Nušić, Branislav 81

NJ

Njikoš, Julije 64, 92, 94

O

Odescalchi, plemićka obitelj 67
 Ogramić, Nikola 39
 Okrugić, Ilija 68, 96, 106-107, 115, 161, 197-199, 202-203
 Oraić Tolić, Dubravka 8, 204
 Orban, M. 146
 Oršanić, Ante 167
 Osman-aga 87

P

Palmović, Andrija 121
 Paro, Frane 138
 Pastirović, Petar 124
 Paulus Diaconus 20
 Pavelić, Ante 76
 Pavičić, rod 13
 Pavičić, Josip 180
 Pavičić, Stjepan 13, 30, 33, 63, 85, 109, 119
 Pavletić, Vlatko 128
 Pavličević, Dragutin 86
 Pavličić, Pavao 106
 Pavlović, Boro 68, 105, 175, 192, 197, 199, 201, 212
 Pavlović, Goran 118
 Pavošević, obitelj 76
 Peakić-Mikuljan, Marija 200, 202-203, 213
 Peić, Matko 118, 154
 Pejačević, Dora 85
 Pejačević, plemićka obitelj 85
 Pejačević, Ladislav grof 77
 Perović, Branko 169
 Petar Krešimir IV., kralj 51
 Petešić, Ćiril 28
 Petranović-Rvat, Tomislav 138
 Petričević, Pavao 115
 Petričević Šokac, Šima 117
 Petrović, Bernardina 112, 115
 Peutinger, Konrad 9, 19-20
 Pintarić, Ana 114

Plager, Lina 80
 Plavšić, Franjo 106
 Plazibat, Marinko 192, 206, 212
 Polić Kamov, Janko 121
 Popović, V. 179
 Pozaić, Zdenka 138
 Prandau, Gustav 66
 Prandsteter, Maksimilijan 67
 Prešern, France 122
 Prob, car 52
 Prodan, Janja 116
 Pšihistal, Ružica 116
 Pulić, Nikola 103
 Pupačić, Josip 151
 Pusstay, Josip 101, 130

R

Rački, Franjo 113, 147
 Radauš, Vanja 104, 118, 137, 150, 169, 192, 212-213
 Radičević, Branko 76
 Raičević, Veliša 187
 Rajzl, Adam 104
 Relković, porodica 13, 138
 Reljković, Josip Stjepan 111, 118
 Reljković, Matija Antun 9, 19, 35, 61, 93, 97, 99, 101, 104, 110, 115, 126, 137-140, 150, 181, 189
 Reljković, Stjepan 13
 Rem, Goran 7-10, 115-116, 122
 Rem, Vladimir 7-10, 192, 207, 211-213
 Rendić, Ivan 137
 Rešković, Vladimir 117, 173
 Ricov, Joja 118
 Rimbaud, Arthur 131
 Robotić, Martin 192, 211
 Roda Roda 207
 Rogulja, P. 125
 Rok, sv. 66
 Rotem, C. 167
 Rousseau, Jean Jacques 156
 Rukavina, Branimir 157
 Ružica, kneginja 84

S

Sablić Tomić, Helena 116, 150, 192, 212

Sabljić, Jakov 109, 115
 Samardžija, Marko 112, 115
 Schmidt, Friedrich 64
 Schulzer, Stjepan 52
 Scoti, Giacomo 208
 Sekulić, Ante 11-12, 31, 116
 Senčić, obitelj 13
 Simons, Ernst 207
 Shakespeare, William 124
 Shelley, Percy Bysshe 131
 Skok, Joža 179
 Skok, Petar 38, 52
 Slišurić, Ivan 106
 Smail-beg 70
 Smajić, Antun 199
 Smičiklas, Tadija 39
 Solyagy, obitelj 52
 Stahl, Zvonko 104-105
 Stantić, Alojzije 116
 Starčević, Ante 123
 Stefanović Karadžić, Vuk 36, 185-186, 189
 Stipić, obitelj 76
 Stitzel, Josef 27, 32
 Stjepan Držislav, kralj 23
 Stjepanović, Zvonimir 213
 Stojanović, Josip 98
 Stojanović, Mijat 84, 141
 Stojanović, Nikola 189
 Stojević, Milorad 207
 Strčić, Mirjana 207
 Strossmayer, Josip Juraj 64, 113, 137, 142, 150
 Sudeta, Đuro 121, 129
 Sulejman II., 30
 Sulejman III. 26
 Sušac, Gojko 175
 Svačić, Petar 51
 Szadecsky, Emerik 40

Š

Šalić, Tomo 119, 211
 Šenoa, August 67, 121, 156, 202
 Šeremešić, Marija 116
 Šegedin, Petar 175
 Šestić, Jakša 210
 Šicel, Miroslav 101-102, 139, 141

Šimić, Antun Branko 121, 129
 Šimić, Krešimir 80
 Šimić, obitelj 76
 Šimunović, Dinko 121
 Šišić, Ferdo 7, 26, 36-38
 Šnajder, Đuro 171
 Šojat, Antun 119
 Šovagović, Fabijan 203-204
 Španjević, Mladena 133
 Špišić, Davor 106
 Šporer, Antonija 157
 Šporer, Marija 158
 Štampar, Andrija 126
 Štivičić, Ivo 106
 Šundalić, Antun 205
 Šurmin, Đ. 138
 Švagelj, Dionizije 36, 38, 138, 192, 211
 Švear, Ivan 87
 Švel-Gamiršek, Mara 30, 44, 101, 103, 106, 115, 192-193, 198-199, 202-203, 206, 212-213

T

Tadijan, Zvonko 116
 Tadijanović, Blaž 98, 110, 114
 Tadijanović, Dragutin 14, 81, 83, 98, 100, 110, 118, 122, 131-132, 169, 180, 191, 194, 211
 Takšić, obitelj 76
 Tauchmann, Vjekoslav 80
 Tekmetarović, obitelj 76
 Tihomirović, V. 122
 Tkalac, Krunoslav 13, 25-27, 29
 Tkalčić, braća 155
 Toldi, Zvonimir 95
 Tomac, Ivan 31, 70
 Tomašević, Stjepan kralj 24, 57
 Tomičić, Zlatko 105, 175, 177, 192, 212
 Tomić, Josip Eugen 45
 Tomislav, kralj 33, 51
 Topalović, Mato 9, 100, 141-143
 Tordinac, Juraj 64, 102, 141
 Tordinac, Nikola 32, 45, 64, 102, 121, 124, 142, 213
 Trenk, Franjo 66, 76, 86
 Tropš, Stjepan 138
 Trpimir, knez 20

Trumbić, Ante 76
Tvrtko I., kralj 24-25

U

Ujević, Tin 156
Ulrich, vitez 84
Uzelac, Zlatko 55

V

Valens, car 52
Valentinijan, car 52
Vargaš, Ivan 104
Varnica, Pavao 102, 173, 213
Vasiljev, Dušan 131
Vaupotić, Miroslav 168
Velikanović, Iso 110, 115, 161-163
Velikanović, Ivan 98, 161
Verić, Ana 94
Verlaine, Paul 125, 156
Vidaković, Ljudevit 11, 26, 33
Vidrić, Vladimir 121
Vince, Zlatko 114
Vinko, sv. 66
Vladislav II., kralj 67
Vojnić Purčar, Petko 208
Vraz, Stanko 99, 113, 121-122, 156
Vrbanić, Milan 121
Vučetić, Šime 171

Vujanović, Branko 138
Vukelić, Vilma 207
Vujkov, Balint 32, 114
Vukčić, Stjepan 26
Vukelić, Lavoslav 121
Vuković, obitelj 76
Vulić, Sanja 114

W

Wagner, Wilhelm 69
Wilde, Oscar 125, 156

Z

Zajc, Ivan pl. 100, 122
Zajec-Vulić, Mirjana 138
Zečević, Divna 113
Zeisberger, (?) 157
Zima, Zdravko 180
Zlomislić, Hinko 128
Znika, Marija 114-115
Zrinski, Nikola 87
Zvonimir, kralj 33

Ž

Žanić, Dragutin Karla 192, 211-212
Žanić, Franjo 127-128, 171
Živković, Marko 138